

Інеса ФТОМОВА

*За два-три тижні
до перемоги*

Нотатки і спогади воєнного часу

Чернігів 2023

Фтомова І.

За два-три тижні до перемоги. Нотатки і спогади воєнного часу

Публіцистичне видання

Редагування і коректура авторські
Комп'ютерна верстка Тетяни Кузик
Технічний редактор

Фото автора

Передмова

Лінійний проміжок часу терміном два-три тижні людська свідомість цілком здатна досягнути, збагнути, засвоїти, готова пережити, призвичаїтись, дозволити організму пристосуватись, перетерпіти, щоб потім повернутись тілом і мозком до знайомого стану.

На моєму віку, коли 1986 року сталася аварія на Чорнобильській атомній електростанції, нам також заспокійливо говорили, що за два-три тижні все владнається, пожежу погасять, лихо приборкають, все стане, як раніше. Не стало.

Тато, якого війна 1941-1945 рр. застала 13-річним підлітком, пригадував, що влітку 1941 року, коли на країну напала гітлерівська Німеччина, всі дорослі довкола були сповнені оптимізму і впевнені, що за два-три тижні могутня радянська армія розіб'є віроломних німців, а наші солдати повернуться з перемогою додому. І все буде, як до війни та ще й краще. До перемоги ж людям належало прожити кілька років. Та й вже ніщо не стало потім, як раніше. Друга частина цієї книжки — фрагменти татових мемуарів про той лихий час.

А перша частина — це просто щоденник, який спочатку вела в маленькому блокноті з першого дня повномасштабного вторгнення Росії в Україну.

Записувала щодень по кілька слів чи речень, щоб не забути. Я тоді була наївна. Напевне, як і ми всі, і також вірила у два-три тижні. Бо таке лихо не могло тривати довго. Тож накреслила у блокнотику календарик і закреслювала кожен пережитий день, нумеруючи їх. Так я робила під час студентських сесій, щоб якимось структурувати час. Але цих днів, прожитих у стані війни, вже виявилося доволі багато, а орієнтир у два-три тижні давно розтанув, неначе міраж у пустелі.

Ідея зібрати ці щоденникові спогади під один "дах" книжкової обкладинки виникла спонтанно в середині вересня, на 205-й день цієї війни.

Частина перша

Надворі — XXI-ше освічене, прогресивне, просякнуте павутиною інтернету і різними науками століття, а війна така сама: бомбардування, вдосконалена смертоносна зброя — “Іскандери”, “Гради”, тисячі безневинних жертв довкола і — така сама наївна віра людей у термін два-три тижні. І віра ця ще й підігріта в народі мольфарами, тарологами, астрологами, конспірологами всіх мастей, які ведуть відеоблоги і невтомно прогнозують — то їхній бізнес.

Тривожні чутки про вірогідність нападу Росії на Україну вперто блукали поміж людьми з осені 2021-го року. Близько до кордонів нашої держави росіяни зосередили величезну кількість військової техніки та солдатів. На стривожені запитання наших і зарубіжних можновладців та політиків надходили безапеляційні відповіді росіян про традиційно заплановані військові навчання. Мовляв, де хочемо, там і розміщуємо власних солдатиків у своїй країні.

У той мирний час я жила собі на дачі, збираючи вирощене, радіючи, що непогано завершую ще один сезон. Він порадував величезними гарбузами, квасолею, бурячками, рукколою, петрушкою, цибулею, іншою городиною, придатною для борщового набору та салатів. Приходили сусідські котики, харчувалися, бавилися на обійсті, спали влітку в тіні, а восени на сонечку.

Десна довго тримала тепло — можна було поїхати велосипедом на прогулянку, поплавати, а ввечері почитати під маленькою настільною лампою щось цікаве — я постійно брала книжки у місцевій бібліотеці.

Сьогодні ці спогади виглядають так, ніби жила я на іншій планеті або в іншому вимірі Простору.

До Чернігова на зимівлю повернулася у листопаді.

Чутки про війну стали ще інтенсивнішими. Вже почали називатися навіть конкретні дати наступу. У грудні. У січні. У лютому.

Але хіба таке може бути? Можливо, то навмисне наше знервоване й виснажене стресом через епідемію ковіду-19 суспільство розгойдують різноманітні політтехнологи різного штибу? З них станеться, адже постійно вдосконалюються, тренуючись на людській психіці. Людська свідомість вирувала і вібрувала. Проте величезну масу військ і техніки з-під наших кордонів сусіди-росіяни вже кілька місяців не прибирали, навпаки — збільшували кількість — це було тривожним фактом. А факти річ вперта — це давно відомо.

Однак свідомість відмовлялася в це вірити. Адже надворі XXI-ше цивілізоване й освічене століття. Україна прожила три десятиліття як незалежна самостійна держава, що успішно співпрацює в різних галузях з іншими державами світу. І хоча Росія вже у 2014-му році доволі безболісно для себе забрала Крим і створила квазі-республіки на частині Донбасу, Україна вперто не полишала спроб дипломатичним шляхом повернути ці території.

Такі ми були наївні у своїй вірі в те, що Росія вгамувалася, наїлася, далі не піде і не захоче відкусити й загребти більшого шматка України, такої смачної й спокусливої своїми природними багатствами й працьовитими людьми.

Як же добре ми жили до цієї широкомасштабної війни. А всі наші великі довоєнні побутові чи життєві проблеми тепер, коли минуло кілька місяців воєнного стану, видаються такими маленькими й нікчемними.

Тим, кому випала доля пережити тривалу ворожу облогу у великому місті, пояснювати не треба нічого. А щасливці, які опинилися поза цим колом пекла, все одно не зможуть досягнути і втямити, чим це стало для нас, чого навчило і як ми з цим пережитим живемо далі в іншій реальності, в яку нас просто катапультиувало без нашої на те згоди в одну мить. Стався такий собі квантовий стрибок в інший час і вимір, коли вся країна у середу 23-го лютого 2022 року лягла спати у мирноті й тиші, а на світанку 24-го лютого прокинулася посеред справжньої війни.

24 лютого, четвер

Війна: день 1-й

Чорний четвер

У лютому я вже трохи міркувала про те, що і як вирощуватиму цього року на дачі, що ремонтуватиму та лагодитиму — у садибі роботи завжди вистачає по самі вінця будь-якого дня. Намірялася згодом навідатися у спеціалізований магазин за насінням. Звідти вже надіслали повідомлення про знижки і новий асортимент товарів. Знайомі дачники розказували, що списки насіння для майбутнього врожаю починають складати майже одразу після Старого Нового року, коли земля ще спить.

Повітря у місті потроху пахло весною. Я вже на ніч відчиняла вікна — люблю спати у свіжому й прохолодному повітрі.

Вечір середі 23-го лютого нічого особливого не віщував. Почитала перед сном книжку та й заснула.

Прокинулася близько 5-ї години ранку від звуків далеких глухих вибухів у напрямку Києва. Низька тональність звучала тривожно. Десь потужно гупало. Мозок не знав, як реагувати.

Що б це таке могло бути? Вийшла босоніж на балкон.

Сірив холодний зимовий світанок.

Незрозумілі вибухи не вщухали.

Було зимно. Змерзла.

Повернулася у кімнату. Залізла під ковдру. Включила смартфон.

В інтернеті вже з'явилася інформація про повномасштабне підле вторгнення в Україну навали російських військ.

Що?!

Якась дичина. Маячня.

Такого не може бути. Це просто химерний сон. Я, мабуть, сплю. Зараз прокинусь. Треба швидше прокинутись.

Такі були перші блискавки думок.

Але це був не сон. На жаль.

Україну одразу масовано почали бомбити й руйнувати з усіх боків по периметру кордонів російські війська. Саме так вчинила у 1941 р.

гітлерівська Німеччина — підло й на світанку, незважаючи на всілякі пакти й домовленості. Росія запозичила цей гидкий досвід і тепер буде надовго проклятим ворогом, синонімом Зла, занастивши себе і своїх дітей на десятиліття, зганьбившись і змалівши в мільйонах очей.

Сказати, що для більшості з нас напад Росії спричинив шок — цього недостатньо, бо це слово навіть не здатне передати всю гаму почуттів та думок, які просто спустошували мозок і душу. Такого ж просто не могло статися, чи не так? Але лихо прийшло.

Наші нові вороги аж ніяк не можуть бути нащадками слов'ян — подумалося тоді, в перші години нападу. Слов'яни — відверті й чесні у своїх вчинках та діях. Адаже київський князь Святослав Ігорович попереджав своїх ворогів перед початком воєнних дій викликом: “*Іду на ви!*”. Перша згадка про це датується аж 964-м роком. Московити ж напали на Україну гидко, підступно, вночі, без жодного попередження, а, навпаки, попередньо брехали на всібіч, що у них, бачте, кілька місяців тривають широкомасштабні навчання.

25 лютого, п'ятниця

Війна: день 2-й

День минув у супроводі нових потужних і нечуваних досі мирними людьми звуків — постійних вибухів і сирен, що гули й надривалися від тривоги.

Спакували “тривожні” рюкзаки, склали в них найнеобхідніше. Заряджали смартфони, ліхтарик. Я інстинктивно набирала воду у всі ємності, які тільки знайшлися в маленькій квартирі: дитяча ванночка, два відра, два тазики, каструлі, пластикові пляшки, якісь банки. Води, як і світла, могло не стати в будь-який момент — це було зрозуміло.

Хотілося швидше прокинутися від цього кошмару. Однак таке було неможливо, бо це не був сон.

26 лютого, субота

Війна: день 3-й

Обстріли, вибухи, пожежі

Із самого світанку Чернігів струсонули вибухи — по місту гати-ла ворожа артилерія. Періодично гула сирена повітряної тривоги. Щось десь гриміло, стріляло й гучно вибухало.

Горлали й лементували птахи у парку, щораз після вибухів злітаючи з дерев. Небо повнилося брудними кошлатими хмарами і чорним димом.

На душі моторошно від неймовірної дикості ситуації. Тіло і мозок — у якомусь ступорі. Не віриться в таку реальність. Що це за дике “кіно”? Щоб оце росіяни напали на Україну, неначе з дуба впали? З якого дива? Їм пороблено? Вони ж нібито слов'яни-браття? У нас же дуже багато родин, чії близькі родичі живуть у Росії. Щоб оце на нас підступно, на світанку, напав зі зброєю братній народ, чії діди-прадіди разом з нашими дідами-прадідами мерзли в одних окопах, рятували один одного і боронили цю землю від гітлерівців у минулому столітті? Як таке може бути?

Інтернетні новини аж ніяк не заспокоюють. Коїться казна що.

Вдома затулили вікна шторами, намостили на підлозі ковдри, подалі від вікон. Вікна (не всі) заклеїла малярною стрічкою — кажуть, що це допоможе не розлетітися травматичним скалкам розбитих шибок. Кошмар.

Син із друзями вирішили пережити лиху годину разом. Згуртувались десь на одній квартирі чималою компанією. Настелили там на підлозі каремати, спальники, всі ковдри, які знайшли, і я отримала звістку, що у них все нормально. Намагаюсь не пережити і бути спокійною та хороброю мамою.

Зранку ходила на невелику прогулянку містом, пройшлася Валом. Трохи пофотографувала в парку. Хочеться вірити, що вціліють наші древні храми та історичні об'єкти. Побачила, що у місті стоїть чимало військової техніки, біля якої чергують молоді солдати із зосередженими обличчями. На тлі страшних вибухів вже розумію

вірогідність перспективи вуличних боїв, коли наші воїни будуть битися за кожну вулицю і кожен будинок.

Шкодную, що досі не маю ніякої зброї. Хоча як журналіст на зброю маю право. Картаю себе за нелюбов у школі до уроків хімії і що не навчена робити коктейлі Молотова. Останній раз тримала в руках автомат та гвинтівку у старших класах школи. Це було у минулому столітті на уроках початкової військової підготовки. Ми — мирне населення, яке аж ніяк не готувалося до воєнних дій і життя на війні.

Додому встигла повернутися до повітряної тривоги й обстрілу.

27 лютого, неділя

Війна: день 4-й

Удари по центру Чернігова

Лунають страшні вибухи. Це жахливі звуки! По місту б'ють здалеку артилерією!

Схоже, в Чернігів з різних напрямків намагаються прорватись ворожі російські (!) війська. Дуже тривожно. По нашій українській землі четвертий день, неначе дика сарана, повзе ворог, знищуючи все на своєму шляху. Триває четвертий день ганьби російської армії, на яку дивиться весь світ.

Росіяни прийшли до нас з танками, ракетами, літаками, гарматами та іншим озброєнням. Вони руйнують снарядами наші будинки в містах і селах. Брати так по гостях не ходять. Тому їх зустрічають у нас не квітами й хлібом-сіллю, а доблесними воїнами Українських Збройних сил, звичайне, ще вчора, мирне населення — коктейлями Молотова, озброєними загонами територіальної оборони (ТРО — нова структура у суспільстві нашого часу).

Біля військкоматів та штабів ТРО у нас стоять великі черги бажаючих воювати з ворогом.

Наш народ в усіх містах, селищах, селах та хуторах четверту добу не спить від вибухів та канонади. В інтернеті пишуть, що у Києві, Харкові люди ночують на станціях метро, у підвалах, погребах,

бомбосховищах. Багато населених пунктів вже залишилися через обстріли без світла, газу, води, зв'язку. Зненацька, за пару днів, тисячі людей, сімей з дітьми, опинилися без даху над головою. Як таке могло статися?

Цікаво, як же спиться в ці дні росіянам? Чи в теплих вони ліжечках? З філіжаночкою ранкової кави біля телевізорів? Банкомати у них ще всюди працюють?

Росіяни, яким так подобаються мелодійна українська мова, українські пісні, український борщ та сало, вареники й галушки, чому вони четвертий день так героїчно і скромно мовчать? Їм не соромно перед світом і Україною? Їхні співаки й артисти десятиліттями збирали в наших містах повні зали та стадіони, маючи мільйони симпатиків. Невже вони не мають ніякого авторитету і справжнього голосу? Росіянам у нас завжди було смачно, ситно й грошовито на гастролях.

А як буде тепер?

Я звичайна жінка і дивлюсь жіночим поглядом на російських солдат, які вдерлись до нас зі зброєю, виконуючи чужу волю. Що їм до нашої землі? Що вони тут забули? Чому вчепилися в Україну хижими зубами? На кадрах у роликах по інтернету бачу, що всі вони в легкій військовій формі й взутті, без нормальної їжі, посеред наших снігів. У лютому.

І не лише мені зрозуміло, що в такому вигляді людей взимку посилають на смерть. В один кінець. Як гарматне безіменне м'ясо. Їх тут, на нашій землі, просто вбивають нещадно, бо вони прийшли як реальне втілення Зла.

Три з половиною тисячі російських трупів за три дні віроломного вторгнення Росії на територію України — хіба цього мало? Двісті полонених — вони можуть сказати по телефону рідним пару слів, що вони нічого не знали і були на навчаннях. Ці криваві навчання російські солдати, яким пощастить залишитися живими, запам'ятають надовго.

У народі їх вже влучно охрестили орками (це такі неймовірні своєю почварністю істоти, яких популяризував англійський письменник Джон Толкін для свого фентезі «Володар перснів», що згодом був екранізований і став дуже популярним). Десятки орків вже здалися в полон. Їх нагодували. Надають медичну допомогу. Деякі частини орків розбіглися по селах і лісах — вони дуже перемерзли і просять у населення хоча б якусь їжу.

Ми — мирні люди і не віримо, що ця абсурдна війна триватиме довго — такого просто не може бути! Кому потрібна ця війна?

Древній Чернігів стоїть і вистоїть!

За нами — тисячолітні храми нашої землі, покоління славних предків, які успішно боронили цю землю, волелюбний Тарас Шевченко. А хто і що за спинами російських солдат? Невже тільки їхній підстаркуватий президент, який відправив їх на цю бійню з наказом захопити Україну за 72 години?

Довкола міста лунають важкі вибухи. На околицях точаться бої. Неймовірні звуки реальності. І це не сон.

* * *

Вдень зателефонувала сусідка з проханням забрати з її поштової скриньки ключі інших сусідів, які в паніці, тікаючи з міста, чомусь кинули свої ключі у їхню поштову скриньку. Але вона також вже не вдома і невідомо коли повернеться, а ключі у скриньці лежать помітні будь-кому чужому. Просила вийняти й залишити в себе. Я пообіцяла, сподіваючись не дуже пошкодити чужу поштову скриньку.

Вийшла в коридор, нахилилася, щоб взутися, і тут десь неподалік пролунав неймовірної сили тектонічний удар чогось страшного й нечуваного досі. Мене тієї ж миті з відчуттям порожнечі у сонячному сплетінні кинуло вперед. Вдарилася тілом об двері, схопилася за одвірок і відчула, що весь будинок усіма поверхами шалено ходить ходуном. І я хитаюся разом з ним, намагаючись просто встояти на ногах, наче на палубі корабля під час шторму. Тіло завмерло від жаху. Мозок вимкнувся.

Об стіни почали битися годинник і два великі дзеркала. Було десь 16:10. Все дрижало, гуділо, вібрувало і совалося. Щось десь у квартирі попадало з полиць. Це тривало, напевне, пару хвилин. Я припустила, що вороги зруйнували драматичний театр або обласну адміністрацію.

Згодом виявилося, що “Іскандером”, запущеним з території Білорусі, знищено кінотеатр ім. М. Щорса (у наші дні там знаходився молодіжний центр). Ця будівля — історична пам’ятка. Кінотеатр був збудований у 1939 році, став на той час третім кінотеатром Чернігова.

Екскурс у минуле

Під час війни 1941-1945 рр. цей кінотеатр був зруйнований. Відбудований заново після війни, у 1947 році.

Туди на кіносеанси інколи ходив юнаком мій майбутній тато. Потім вже запрошував свою наречену, мою майбутню маму — вони були в Чернігові студентами. У цьому місті вони познайомились і одружились далекого 1957-го року.

Мама на чернігівському Валу

А у 80-90-х роках минулого століття я в цьому кінотеатрі передивилася купу кінофільмів: тут були три просторі кінозали: “червоний”, “блакитний” та “круглий”.

Сходила вниз на непевних ногах, тримаючись за перила, до поштових скриньок. Виїняла чужі ключі. Повернулася до квартири. Нікуди вже з дому цього дня не пішла.

Довкола міста чулися гучні звуки обстрілів. Десь явно йшли запеклі бої. Чула автоматні черги не дуже далеко. Інтернет нічого обнадійливого не повідомляє: по всій Україні коїться щось неймовірне й нереальне. Стало зрозуміло — це справжня війна і ми опинилися всередині її.

Увечері, поки було видно, намагалася щось читати.

Сиділа на підлозі, подалі від вікон.

З'явилися нові спостереження: потужні обстріли міста тривали в ці три дні приблизно до 22-ї години. Потім майже до ранку — за тишшя. Я думала, що так буде й цього дня. Тому десь о 23-й годині все ж таки вирішила лягти спати. Не спалося. Було дуже тривожно. Лежала довго без сну, думаючи про всяке, згадуючи розповіді тата про минулу війну. Довго пригадувала подробиці цих розповідей. Обидва мої діди, які ту війну з гітлерівцями пройшли і вижили дивом, нічого й ніколи мені, дитині, розповідати не захотіли. Потім провалилася в сон.

Зі сну вирвав вибух неймовірно потужної сили десь неподалік. Диван з моїм тілом підкинуло і потім погойдало разом з будинком. Знову бився об стіну годинник, дзенькали об стіни дзеркала. Щось десь у квартирі впало з полиць.

Тато і мама, 1957 р.

Старий будинок загрозово гойдався у тривожній темряві всіма стінами разом зі мною, неначе на морських хвилях.

Дивилася у чорноті ночі вгору і розуміла: якщо бетонні плити стелі від подібних наступних ударів невідомої ворожої зброї розійдуться і впадуть, то мої рештки з-під них виколюпають не скоро.

Був початок 3-ї години ночі вже понеділка. Кудись йти було не-реально: комендантська година — до 6-ї ранку. Тож я, підсвічуючи ліхтариком, повністю вдяглася, навіть у куртку й шапочку, поставила поруч рюкзак з документами та купкою речей першої необхідності і так сиділа в темряві.

Десь по 4-й ранку пролунав новий удар величезної сили невідомо де, але близько і знову влаштував будинку й мені ще одну дику “гойдалку”.

Мозок і тіло відмовлялися сприймати цю реальність. Думки зникли.

28 лютого, понеділок

Війна: день 5-й

Неймовірна реальність

О 7-й годині у місті тривожно завили сирени повітряної тривоги. І я швиденько подалася в бомбосховище. Там зустріла добрих знайомих Олену і Олега, які, як виявилось, вже мешкають тут кілька днів. І не тільки вони — прибігли ховатися під землю десятки переляканих людей.

Спочатку я мала намір просто пересидіти на стільці пару годин, а потім повернутися ночувати додому. Адже така дикість не може тривати довго? Олена сказала, що це погана ідея, і порадила принести щось таке тепле, щоб можна було залишатися під землею на ніч. Вона показала, що люди тут вже облаштовуються з теплими речами та ковдрами.

Тож я послухалась Оленої поради, сходила вдень додому, забрала каремат, спальник — старі туристичні атрибути — і повернулась під землю. Щиро сподівалась, що цей екстрим ненадовго, на день-два, адже ж такого з нами просто не може бути? Це ж якийсь гидотний сон, який скоро закінчиться, чи не так?

Тривають жахливі обстріли довкола міста. У місті — пожежі. Горить щось велике. Багато чорного диму з усіх боків. Що саме горить і де — незрозуміло, всі кажуть різне. Точно ніхто нічого не знає.

1 березня, вівторок

Війна: день 6-й

Весна під бомбами

Багато міст України, судячи з новин, нещадно бомблять російські війська. Всюди — страшні руйнування, невинуваті безглузді смерті мирного населення. Росіяни гатять по житлових багатоповерхівках чернігівських околиць. Звідти тікають люди. І вони є в нашому підземеллі. Розказують страшні речі. Ця інформація звучить дико й неправдоподібно. З нею важко змиритися і збагнути. Як таке може бути в наш час?

Я перебралась з учорашнього дня на ночівлю під землею. Сплю вдягнутою у спальному мішку на чотирьох принесених звідкись стільцях. Стільці — це жорстке випробування для тіла. Вони — для сидіння, а не для лежання. Разом з тим — добре, що є така можливість не сидіти вночі беззахисному під обстрілами.

Чернігів невпинно обстрілюють зусібіч.

Речей при мені мало: каремат, спальний мішок,

Під землею

невеликий рюкзак, в якому документи, ліхтарик, вологі серветки, літрова пляшка питної води, змінна білизна, рушничок, кружка, ложка, трохи грошей.

Довкола — десятки переляканих і ошелешених людей з різних куточків Чернігова. Діти плачуть. Нажахані собаки і котики мовчать.

2 березня, середа

Війна: день 7-й

Народу під землею побільшало. Всі ошелешені, знервовані, налякані. Не хочеться ні про що говорити. Люди шоковані. Хтось кудись комусь постійно намагається додзвонитись. Багато хто плаче, бо їхні близькі родичі в Росії не вірять, що на нас напали з бомбами саме росіяни, говорять їм строго: *“Не разводі мене тут в телефоні пропаганду!”*, *“Что ты мелешь? Этого не может быть!”* або *“Потерпіте немного, скоро мы вас спасём от националистов! Путин знает, что делает!”*.

Всі чекаємо, що цей жах ось-ось скінчиться.

По місту гатять снарядами російські війська.

Люди кажуть, що вибухами пошкодили лікарню та житлові будинки на Бобровиці. “Сарафанне радіо” лякає, що росіяни ось-ось зайдуть у Чернігів, що місто ніяк не укріплене, воно не витримає такої потужної навали, скоро впаде.

3 березня, четвер

Війна: день 8-й

Вперше за багато років наснився на світанку наш кіт Мандрик, якого колись збила насмерть автівка, бо він полюбляв бігати з машинами наввипередки. Шибеник був ще той. Мандрик із сновидіння був якийсь втомлений і сумний, шерсть на ньому не блищала, як

завжди за життя. Прокинулась з думкою, що десь там, у засвітах, тварини, яких ми любили й пестили, допомагають нам з інших світів і відчують нашу біду.

Чого тільки не надумаєш, проживши тиждень під землею у цьому мороці.

На поверхні через постійні вибухи перебувати не доводиться. Майже весь час сидимо під землею. Невтомні хоробрі волонтери привезли нам їжу. Не голодуємо.

Одна жіночка принесла клітку з великим білим щуром на прізвисько Фіма. Товариш Фіми, великий папуга, загинув вдома напередодні від розриву серця — його кинуло у квартирі від стіни до стіни під час близьких і дуже гучних вибухів.

Також з нами у підземеллі тихо й мовчки живуть два котики і дві собачки. Ховаються десь під стільцями.

Невідомий добродій приніс нам два оберемки свіжих тюльпанів. Пахнуть весною! Знайшли якісь банки, налили води, постелили на ящики рушничок — от вже й створений примарний затишок.

А там, нагорі, містом крокує весна!

4 березня, п'ятниця

Війна: день 9-й

Новини — одна тривожніша за іншу

Добрі люди принесли нам у підземелля у подарунок три ящики свіжих помідорів. Брали скільки хто хотів.

Їсти зовсім не хочеться. І пити — також.

Час наче зупинився. Читала оповідання Хемінгуея.

Новинарні канали країни неначе паралізовані страхом — нічого толком там неможливо виловити. Новини старі, за лютий. Невже всі закрилися, і журналісти повтікали?

Натомість “сарафанне радіо” носить з уст в уста пророцтво якоїсь мольфарки, яка передрікала, що війна в Україні таки неодмінно буде і триватиме два-три тижні. Всім нам за браком достовірної інформації дуже хочеться вірити у це. Схоже на те, що два-три тижні люди готові перебути де завгодно, навіть у пеклі.

Пригадую, як розповідав тато, чия родина жила тоді у селі під Черніговом, що, коли почалася війна влітку 1941 р., то люди також були переконані, що німців доблесні радянські воїни розіб'ють швидко, за два-три тижні. Тож він разом з батьком викопав на горі два бліндажі, тобто дві ями, які понакривали дошками, а всередину його мама, моя метка бабуся Женя, позносила якісь подушки та покривала — у родині на той час було п'ятеро дітей, один одного менше. Там сім'я й ховалася від німецьких бомбардувань. Вони нікуди не побігли з дому. Хоча й дім той був службовим житлом, а не їхнім власним. Два-три тижні літа вони готові були перечекати, ховаючись від бомбардувань під землею.

Невже таке може повторитися з нами через 81 рік, вже у наступному столітті?

Розказують, що вчора російський літак скинув бомби на житлову багатоповерхівку на вулиці Чорновола. Загинули десятки людей, а також ті, хто стояв поблизу під відкритим небом у черзі до аптеки. Жах.

Сьогодні Чернігів постійно обстрілюють, гатять прицільно саме по житлових будинках. Нажахані люди з околиць переміщуються до центру. Шукають прихистку. Тисячі людей перебралися до підвалів, які здебільшого для такого тривалого перебування зовсім не пристосовані — там пил, бруд, земляна підлога. Адаже підвали наші були прилаштовані для сезонного зберігання картоплі, велосипедів, санчат, лиж, коробок з-під побутової техніки, якихось хатніх речей, але аж ніяк не для життя.

5 березня, субота

Війна, день 10-й

Нагорі — постійні обстріли й вибухи. Небо в чорних хмарах. Десь щось постійно горить і вибухає. Ходять різні недобрі чутки.

Українські канали новин — практично без новин. Їхні редакції, мабуть, або втекли, або закрились, або не в курсі, що з нами всіма відбувається. Ніхто нічого толком не знає. Відсутність реальних но-

вин про ситуацію негативно впливає на емоційний стан, бо люди не знають, до чого готуватися і які приймати рішення. Панують чутки, одна страшніша за іншу. Брак інформації завжди породжує чутки. І тоді люди починають вірити у найбезглуздіші дива й ситуації.

Один мій старий знайомий працював років тридцять тому у столиці в науково-дослідному інституті. Тоді не було інтернету. А він періодично розважався тим, що вигадував якусь яскраву драматичну історію і розповідав її балакучій секретарці шефа. Через тиждень історія поверталася до нього, змінена десятками вуст і карколомно вивернута з дивовижними подробицями від “очевидців”. Одного разу він розказав молодій емоційній секретарці вигадану пригоду про знайдену у сусідньому будинку прикутою до батареї дівчинку, яку негідники морили голодом, поки батьки збирали викуп. Через тиждень колега розказала йому вже про знайденого прикутим до батареї голодного хлопчика, який був загубився на вокзалі, його підібрали лихі люди, змушували старцювати, тримали прикутим до батареї, але він примудрився розбити вікно і покликав людей на допомогу. Все це були вигадки чистої води, які ширилися, неначе кола на воді після кинутого камінця. Нагадаю: інтернету тоді не було.

Увечері одна жінка заохотила дітей підземелля на акцію: намалювати війну, хто як її уявляє і бачить. Шукали гуртом папір, олівці, фломастери. Діти були трохи зайняті. Це — їхня участь у флешмобі, який по інтернету запущений в Україні.

6 березня, неділя

Війна: день 11-й

Їжа і гумор “Ноевого ковчега”

Неймовірні мужні волонтери привезли нам хліб і помідори. Хліб ділили порціями: одна буханка на чотири людини. Ділили добросовісно.

У наш “Ноїв ковчег” набилися десятки переляканих і стурбованих людей з різних куточків міста, більшість — з околиць, які потер-

Кішка Пінка серед підземних жителів

пають від ворожої артилерії. Чимало дітей. Найменшому малюку десь п'ять місяців, найстарші — у випускних класах. Деякі господарі прихопили хатніх тварин — котів і собак.

Трапляються і курьозні ситуації. Дружина і мама двох підлітків довго копирсалася в рюкзаках, потім запитала чоловіка, чи не прихопив він, бува, з дому машинку для стрижки волосся. Чоловік помовчав, потім акуратно стягнув шапку, погладив ретельно по-

голену блискучу голову і промовив:

— Так, саме про цю машинку я й думав, коли ми похашцем збирались і виїжджали під вибухами.

Дружина гірко посміхається й зітхає:

— Ех, а я в паніці нахапала купу всякого непотрібного нам тут тепер.

* * *

Почула, як донька років 35-ти, сама вже з дітьми, ховається тут під землею від обстрілів, строго шпетить маму, яка зателефонувала і скаржиться, мовляв, вдома немає сірників, нічим підпалити газ, бо світло зникло, і п'езорозпал не діє:

— Мамо! Ми вже десять днів живемо на війні! А ти оце й досі без сірників? Ти ще розкажи мені, що у тебе в хаті немає мила чи солі! Де я тобі зараз дістану сірники? Вчись терти палички, чи що! Не плач! Сходи до сусідів, мамо!

* * *

Засвоюємо нові для нас слова: “іскандер”, “град”, “рашисти”, “безпілотник”, “байрактар”, “джавелін”, “касетні бомби”, “міномети”, “прильот”, “ответка”, “виход”, “мітки”, “навідники”, “колаборанти” тощо.

Якось Олександр, сусід по підземеллю, промовив, що, напевне, невдовзі новонароджених дівчаток почнуть називати Джавелінами.

Я зненацька для себе додала варіант:

— Джавеліна Байрактарівна — звучатиме непогано.

Хто чув — розсміялися. Ми, виявляється, ще здібні до гумору. Хоча, напевне, саме гумор може допомогти зберегти себе і свою психіку в найтяжчих умовах.

7 березня, понеділок

Війна: день 12-й

Місто нещадно обстрілюють.

Надійшла звістка: Президент Володимир Зеленський присвоїв Чернігову, а також ще кільком містам України звання **міста-героя**.

11 березня, п'ятниця

Війна: день 16-й

Авіабомбами рашистів під час нічних вильотів знищені великий міський стадіон ім. Ю.Гагаріна та юнацька бібліотека поблизу нього. Десь у місті також ще є руйнування. Подробиць не знаю. Нікуди не ходжу, тому що просто страшно потрапити під обстріл посеред вулиці.

12 березня, субота

Війна: день 17-й

Знищено готель "Україна"

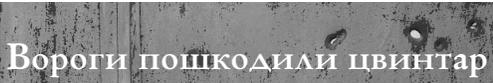
Вночі чулися страшні вибухи. Вдень з'ясувалося, що росіяни "Іскандером" знищили готель "Україна" у центрі міста. Подивитися я не ходила. На вулицях взагалі через постійні обстріли перебувати небезпечно.

Новини все більше недобрі.

Увечері одна жінка нестримно й розпачливо ридала після сумної звістки: у боях під Києвом загинув її єдиний син. Жінку втішали, як могли. Шукали заспокійливе. Цитькали на дітлахів, яких дуже важко втримати на місці. Діти хочуть гратися навіть під землею.

13 березня, неділя

Війна: день 18-й

Вороги пошкодили цвинтар

Тривають невпинні обстріли і бомбардування міста. Над житловими кварталами літають російські літаки, руйнують бомбами та снарядами прицільно саме житло людей. Тварюки. Люди кажуть, що наші збили один ворожий літак.

А ще переказують, що російські частини зруйнували міський цвинтар "Яцево", обстріляли на цвинтарі церкву, де ховались люди. Божечки! Невже таке може бути? Могили ж не можна чіпати, не годиться тривожити мертвих, а тим більше стріляти там, у місці вічного спокою — такі гріхи не простяться нікому з тих недолюдей-нехристів до сьомого коліна. Якщо ще у них ті коліна будуть.

14 березня, понеділок

Війна: день 19-й

Зміна світосприйняття

Місто нещадно бомблять і обстрілюють російські нападники. Кожен день починається й закінчується вибухами та обстрілами. Кінця цьому не видно.

Вже не працює міська сирена повітряної тривоги. Тож орієнтуємось тільки по звуках вибухів.

Сьогодні — два тижні, як ночую під землею та практично й живу там, бо обстріли не припиняються.

Час розтягнувся, пливе повільно, майже стоїть. Зникли сни. Думки — короткі і прості. Відчуття дивне — неначе бредеш по шию у воді, намагаючись йти швидше, але нічого не виходить. Інколи думається: оце б заснути і прокинутись у нормальному світі, де немає війни. Людина мирного часу нікчемна і дуже вразлива перед ворожими снарядами, кулями, касетними бомбами.

Пригадалося, як писав про дивний перебіг часу у німецькому концтаборі під час війни 1941-1945 рр., вірніше, про своєрідне сприйняття часу, австрійський психотерапевт Віктор Франкл у своїй книзі *“Сказати життя “Да!”*. З одного боку, кожен день там видавався аж занадто довгим, був наповнений невинними стражданнями, утисками, примусовою працею, страхом, а з іншого — через одноманітність буття раптом виявлялося, що збіг, приміром, вже тиждень. Ось і у нас в Чернігові кожен день дуже подібний до попереднього дня, наповнений якимись дрібними побутовими справами, хвилюваннями за рідних та себе, ненормальним життям в укриттях через бомбардування та обстріли — і вже ж ми живемо так 19-ть днів! І через цю одноманітність час відчувається, неначе один дуже довгий день, який ніяк не скінчиться.

У однієї з мешканок нашого підземелля був день народження — 25 років. Тихенько її привітали. Подарували навіть квіти. Дивовижний день народження у дівчини. Напевне, запам'ятається їй надовго.

На смартфон мені активно з різних регіонів та країн люди з безпечного тихого світу шлють весняні фоточки квіточок, котиків, красивих пейзажів, скачані з інтернету молитви і позначки з сердечками чи слізками. Я їх розумію: вони намагаються підтримати, розрадити.

Але у мене дивна реакція на весь цей інтернетний мотлох: зовсім байдуже. Емоцій немає. Не можу нікому навіть подякувати. Майже розряджений телефон, на ньому залишилося десь 12 % заряду. Зарядити його немає де. Невдовзі це буде просто непотрібна коробочка. Електрики немає. Ми живемо у напівтемряві під економним світлом ліхтариків та свічечок. Бережемо ліхтарики, бо батарейки придбати ніде. Ці фоточки-смайлики аж ніяк не допомагають виживати, коли ми в такій халепі під обстрілами та бомбами і щомиті можемо покинути цей світ. Немає взагалі впевненості, що для нас настане завтра. Кожен день для будь-кого з нас може стати останнім.

Хочеться тиші. Просто тиші. І — щоб припинився цей гучний жах, і зник хаос. І — щоб нормально у тиші поспати хоча б кілька годин підряд. А не провалюватись похвилинно у дрімоту посеред стогонів, безперервного кашлю, схлипів, сопіння, хропіння, хрипів, плачу. Діти після пережитого підхоплюються з криками посеред ночі — їм тепер сняться кошмари. Але мами з ними поряд. Мами зацятькують їх, зашіптують, забавляють, втішають, голублять у теплих обіймах. Діти засинають. А дорослі до світанку — вже ні.

Без сну людина не може довго функціонувати адекватно. Чомусь ми повинні неодмінно спати хоча б кілька годин щодоби. Так ми кимось запрограмовані.

А ще мене знайомі запитують у повідомленнях про номер банківської картки — хочуть підкинути грошенят. Там, далеко, за тридев'ять земель, не тямлять, що у нас зараз ніщо не працює — ні банки, ні банкомати, у нас немає світла, ми майже нікуди через постійні обстріли не виходимо, бо це смертельно небезпечно. Їм, жителям мирних земель, нас не зрозуміти. Їм невтямки про таке. А інші добродії питають номер відділення Нової пошти — хочуть прислати посилку з чимось їстівним. Яка Нова пошта? Яка посиака? Нічого цього у заблокованому російською ордою місті немає. Чи ж

взагалі буде? Жителі мирного світу також ніяк не можуть збагнути, що у нас нічого не працює, що місто оточене і невідомо, чи встоїть перед російською навалою.

Зранку, після закінчення комендантської години, яка триває до 6-ї години, швидко ходжу додому — перевірити, чи вцілів будинок, вікна, квартира, поглядаю на вікна й двері сусідів, чи цілі. У квартирі холоднеча, +10 градусів, опалення давно зникло через розбиту обстрілами тепломережу. Але ще є газ. І трохи припасеної води. Тож швидко кип'ячу дві каструлі води: трохи сполоснути себе, перевдягнути білизну, заварити чай, запарити окропом кілька ложок вівсянки. І — бігом назад, під землю, з двома баночками чаю й каші. Як правило, о 6:20-6:30 вже починається шалений обстріл. Немає найменшого бажання опинитися на шляху смертоносних снарядів чи куль.

Вода і світло — істинні найвартісніші блага цивілізації. Все решта — така неважлива зараз нісенітниця.

Виймаючи з кишені курточки, впустила на кам'яних сходах електричний ліхтарик. Розбився. Втім, його все одно немає де зарядити. Не шкодую. Ще є якісь свічечки-таблетки з довоєнного Нового року. І сірники також є. І сіль. І цукор. І кілька брусочків туалетного мила також у квартирі є.

Добрі люди та волонтери нам щодня привозять якусь їжу. Однак їсти зовсім не хочеться. І пити — також. В інший світ краще відходити з порожнім шлунком — вже й такі нерозумні думки з'являються.

19 березня, субота

Війна: день 24-й

Хворіти на війні — зась

Мене вивела з ладу на чотири доби, напевне, якась модифікація ковіду: тут, під землею, так хворіють майже всі. Спочатку два-три дні тіло палить височенна температура, від якої у спальнику то зуб на зуб не попадає від холоду, то обкладає жаром, то заливає тіло потом. Перевдягнутись би, але немає сил і можливості. Тож змокрілий одяг так на тілі й висихає. Після температурних тортурує приходиться

жахливий кашель, який, здається, здатен нутрощі вивернути назовні. Добрі люди дали мені пластинку парацетамолу. Збивала температуру через кожні кілька годин. Лежала в спальнику на стільцях і думала про плинність часу і нікчемність нашого буття, непотрібність усього суцього, про те, наскільки ж недоречно хворіти в такий час і як же мені оце пристойно й рівно втриматися на ногах при такій температурі, якщо раптом вороги-росіяни дістануться таки до нашого підземелля і виводитимуть усіх по одному для перевірки документів і подальшої фільтрації. Адже “сарафанне радіо” періодично повідомляє, що місто вже здали і що “вони” вже тут.

Яка тільки маячня не прийде в голову з високою температурою.

А “сарафанне радіо” працює за всіх часів бездоганно. Пригадалася одна моя весела дачна історія з 2016-го року.

Сарафанне радіо

Нещодавно зрозуміла, що «сарафанне радіо» існує насправді і працює потужно без будь-яких дротів.

Поїхала велосипедом у базарний день із села в село. На людей подивитися, про підшипник запитати, хліба купити і смаколиків собі. Ну й принагідно потеревенити з давніми знайомими. Запитали мене в магазині, що у мене там нового в садибі.

Відповіла, що за час моєї короткої відсутності, напевне, був сильний вітер, бо розвернуло прямо на грядки стару вишню, що впала навесні, а ще — дошка відірвалася на паркані. Присутні дами почали пригадувати і таки пригадали, що дійсно днями був сильний вітер, але короткочасний. Потім розмова побігла іншим руслом.

Звісно, під час цього нашого діалогу докола ходили якісь люди.

Хвилини через сорок я опинилася у сусідньому селі у справах, в гостях іншої дами. Вона мені налила чайку. Сидимо, п'ємо, бесідуємо про життя. Раптом у дворі її гукає жіночий голос:

— Ти вдома?

— Так! Заходь! — відгукується моя знайома.

— Та ніколи мені! Поспішаю! Але ж чи ти чула новину?

Тут у нас така буря була! Така буря! Просто жах!

— Яка буря? Коли?

— Та у нас же! Кажу тобі! Дерева у людей в садах повиривало з корінням і повалило! Паркани попадали! Жажіття що було! Стільки руйнувань! Ураган же селами пронісся!

— Та який ураган? Де? Коли?

— Та кажу ж тобі, що у нас!

— Та зайди в хату! Кажу вже толком! Хто тобі сказав?

— Люди говорять! У людей он у нашому селі і в сусідньому стільки руйнувань, що огого...

— Які люди кажуть? Та йди вже сюди в хату, мені погано чути!

Весь цей час сиджу за столом із чашкою чаю і захоплено слухаю експресивний діалог.

Знайома наполегливо кличе співрозмовницю в хату — розказати подробиці.

І тут на порозі кухні постає невідома мені дама. Вона замирає на місці, замовкає на півслові, простягає руку в моєму напрямку:

— Еееее... так... теечки... осьоо... еее... Ось, це вони, це в них...

Співрозмовниця всім корпусом повертається до мене:

— Що там у тебе стряслося? Чому не кажеш?

Скромно повторюю про стару вишню, що впала, про дошку, яка відірвалася. Сміємося.

Але я була вражена: за якихось 40 хвилин нікчемна новина про вітер перетворилася на розповідь про жахливий ураган. Який масштаб!

Залишилося невідомим, скільком ще людям по дорозі та дама встигла розказати чи то про бурю, чи то про ураган, яких і не було.

** * **

Тож до новин “сарафанного радіо” варто ставитись завжди без особливої довіри.

20 березня, неділя

Війна: день 25-й

Зруйнована інфраструктура

Кошмар у Чернігові триває. Місто оточене.

Добрих новин немає. Постійні обстріли заважають нормально сприймати світ і себе в цьому світі. Евакуації з міста немає. Кажуть, що по периметру дороги з Чернігова заміновані. Але люди виїжджають/тікають на свій страх і ризик куди очі бачать, аби лише подалі від цього жахіття. “Сарафанне радіо” носить страшні чутки й розповіді очевидців про розстріляні на трасах автомобілі цивільних людей, які намагались виїхати і потрапили під обстріл ворожої артилерії.

Міська влада повідомила, що “зелених коридорів” немає і не передбачається. Тому ті, хто хочуть виїхати, можуть це зробити, але приймати рішення їм треба самостійно і брати відповідальність за своє життя на себе. Люди панікують, бо до такого не готові.

У Чернігові немає води, світла, тепла, зв'язку.

Немає де зарядити розряджений смартфон. Не можу навіть відповісти тим, хто хвилюється, чи я взагалі жива. Декому встигла написати смс-ки, що смартфон майже розряджений, можу довго бути без зв'язку, але у мене все в порядку, жива.

Кажуть, що росіяни обстріляли автівку, якою волонтери Чернігова привозили людям питну воду. Є загиблі й поранені.

Давно не працюють банки, аптеки, продуктові магазини. Дивно вже навіть згадувати про те, що все це колись працювало і вулицями міста можна було вільно ходити і їздити у своїх справах. Це був якийсь інший світ іншої планети.

Вчора після довгих вагань і міркувань виїхали в евакуацію автівками дві сім'ї з дітьми. Їм пощастило: доїхали вдало, без перешкод у безпечне місце. Повідомили, що дісталися туди, куди хотіли. Радію за них.

Сьогодні також спонтанно виїхала у напрямку Києва родина Олени й Олега — їх повезли волонтери.

Наш невеликий напівтемний закуток підземелля, де ми майже зріднилися за ці безкінечні дні з Мариною, Олександром, Оленою, Олегом, Яною та їхніми дітлахами, обезлюднів. Думаю, що ненадовго, бо знедолених людей довкола повно.

21 березня, понеділок

Війна: день 26-й

Заняття для рук рятує

Вигадала собі заняття, крім перечитування творів Ернеста Хемінгуей: дістала вдома з коробки початий рокив три тому меланжевий палантин, який все не було часу довязати, принесла у підземелля. Гачком в'язати сітку легко — це відволікає і занурює мозок в інший світ.

Я собі навіяла, що коли закінчу плести цей великий палантин, то Чернігів припинять обстрілювати й бомбити, і ми всі вціліємо. В'яжу вдень нагорі. У затишші між обстрілами знайшла якийсь стілець, примостилася в куточку і плела.

Жах триває. Постійно гримлять гармати.

Катастрофа з водою: її у Чернігові немає. Місто над Десною без води. Без питної води.

Раз немає води, то тіло й пити не хоче. Спіймала себе на такій думці. Мозок командує тілом. Не хочеться ні пити, ні їсти. Джинси стали дуже вільними в поясі, застібка ременя пересунулася на пару дірочок. Мабуть, я таки схудла.

Втомлені, заклопотані, похмурі люди никають вулицями у пошуках колонок, носять десь знайдену воду баклажками та пляшками. У Стрижні та Десні набирають воду, яка потрібна також для технічних потреб.

А ще — люди масово виїжджають з Чернігова. Схоже, що просто панічно тікають хто куди. Після 6-ї ранку, коли йду до квартири, бачу на вулицях заклопотаних людей з валізами, рюкзакми, торбами, навіть домашніми тваринами — поспішають, неначе мурахи, кудись до евакуаційних машин з хоробрими водіями та волонтерами, щоб виїхати з міста.

Я нікуди не їду. І навряд чи поїду кудись з цього древнього і прекрасного міста, де в 30-ті роки минулого століття навчався у педінституті мій дід Панас, де навчалися, познайомилися та одружилися мої тато і мама. У педінституті навчалися також дядько Анатолій, двоюрідний брат Олександр, а вже в педуніверситеті — мій син Арсен. Це — наша українська земля. Куди й навіщо з неї їхати? Чужі світи добре відвідувати в туристичних мандрах, а не біженцем. Хоча, можливо, нас просто зітруть разом з усім, що є в місті.

Колись розмовляла з істориками, то вони розказували, що в давні часи, після татаро-монгольського нашествия, коли тут було все знищене й випалене, то довкола Чернігова багато років була пустка.

Трохи ходила по вулицях центром міста під час затишшя між обстрілами.

Побачила на перехресті вулиць Мстиславської та Гетьмана Полуботка худеньку непримітну жінку в сірому одязі, з маленькою торбинкою за плечима (може, так виглядають згорнуті крила янгола?).

Я зупинилася, спостерігала здалеку.

Жінка щось промовляла, тримаючи в руках великий блакитний хрест, обрамлений золотим обідком, який зблискував у сонячному промінні. Вона хрестила цим хрестом усі чотири дороги, молилась, трикратно вклонялась кожній дорозі, обертаючись лицем до кожного шляху. Потім повільно пішла по одній з доріг, тримаючи хреста високо перед собою.

Вдалині поперек дороги стояв наш БТР. Звісно, якщо навала орків прорветься, то його просто змете. Але БТР стоїть і готовий до свого останнього бою.

Віриться, що місто вистоїть і його не здадуть росіянам.

22 березня, вівторок

Війна: день 27-й

Сонце і синє небо є у цьому світі. І будуть після нас.

Якби не гуркіт гармат, все сприймалося б інакше.

Вчора виїхали в евакуацію ще дві родини, які дві ночі ночували на місцях тих людей, що виїхали перед цим.

Одна немолода жінка мало не плакала напередодні, розриваючись душею й серцем поміж чоловіком, донькою й онуками. Донька з онуками чекає її за кордоном, де живе вже кілька років. Але чоловік-пенсіонер, колишній “афганець”, категорично відмовився будь-куди виїжджати, хоча будинок їхній на околиці Чернігова і жити там небезпечно. Я її втішала й розраджувала. Придумала для неї такий варіант, що вона їде не назавжди, а просто у відпустку, скажімо, на рік. Наче творча така відпустка.

— Ви ж рік поряд з донькою та онуками у благополучній спокійній країні й безпеці здатні прожити?

— Думаю, що так, — погодилась жінка.

— Ну то й тримайте в голові оцю мандрівку терміном на рік. Це просто мандрівка. Побачите багато цікавого й нового, вчитимете нову мову. Яка там основна мова?

— Німецька.

— Ну так і чудово. Онуки допоможуть опанувати нову для Вас мову. За рік цілком можна вивчити на пристойному розмовному рівні.

— Але ж чоловік їхати не хоче.

— Якщо він, як кажете, “афганець”, то бачив війну зблизька, в нього є якісь навички, він зможе знайти укриття, убезпечити себе, дати собі раду. А потім — Ви ж зможете йому звіди телефонувати, та й за квартирами він нагляне. Тут же Ви залишаєте житло?

— Так. Кілька квартир. Родина чимала у нас.

— Ну от бачите. Чоловік буде зайнятий. Доповідатиме Вам, як тут і що. Повірте, рік промине дуже швидко!

Жінка дякувала за пораду. Можливо, їй просто не вистачало, щоб хтось сторонній сказав, підтвердив, підбадьорив, що вона чинить правильно, їдучи до доньки та онуків. Виїхала вже без сліз. Нехай їй буде добре в новому світі і нехай виживе її чоловік, колишній “афганець”, який мешкає в небезпечному районі Чернігова.

Людей під землею поменшало, але все ще чимало. Багато хто приходить сюди на ночівлю через небезпеку і страх ночувати вдома. Як говорить одна бабуся, мовляв, вдень вона сидить у дворі старенького будинку, а вночі боїться загинути сама в квартирі, якщо привалить стінами.

Я також ночую під землею, бо отримала неймовірні відчуття, коли вночі мене від близьких вибухів погойдало разом з будинком.

Світла немає.

Води немає.

Тепла немає.

Зв'язок дуже поганий.

Каналізація у будинках Чернігова вже давненько не працює, тому чоловіки у дворах багатоповерхівок викопали ями, поклали над ними десь знайдені дошки, встромили довкола жердини й перекладки, обтягнули ці споруди по периметру чим знайшли — поліетиленом, ковдрами, простирадлами — так у наших дворах з'явилися імпровізовані вуличні туалети. І добре, що зима минула, земля вже не мерзла — можна було копати.

У дворах жевріють складені з цеглин невеликі вогнища, на яких змарнілі, похмурі й мовчазні люди варять та гріють якусь їжу. Для розпалу збирають гілки дерев, що попадали від обстрілів.

Вдень йшла вулицею і з подивом спостерігала, як велика ворона знайшла на землі й тягне у дзьобі гілку.

Гілка — це ж не їжа. Нащо їй гілка? М'яві думки уповільнено во-рушилися в голові.

Гілки — річ потрібна.

Гілки збираємо потроху ми. Бо, можливо, невдовзі будемо також готувати їжу і гріти воду на вулиці на багатті, як вже пристосувалися мешканці багатоповерхівок Чернігова.

І тут мене осяйнув здогад: це ж ворони лаштують гнізда! Адже у світі — весна! Весна прийшла! А нас, жителів України, навпаки, спіткало лихо війни, яке тисячі людей викинуло з рідних гнізд. Чи ж зможуть вони повернутися додому? І чи вціліє їхній дім?

Почула цікаве від волонтерів, які фантастичним чином з неймовірним ризиком для життя пробираються між кулями та снарядами від столиці до Чернігова й назад. Бог нехай їх усіх береже. Розказують, що у Києві все діє. Магазины працюють. Транспорт їздить. Люди ходять на роботу. Є світло. Є вода. Звісно, звучать сигнали повітряної тривоги, але немає такої жахливої безнадії, як тут у нас у Чернігові, де зараз не діє ніщо, основна інфраструктура великого

міста знищена, а люди сидять в укриттях або квартирах, нікуди особливо не виходячи, бо смерть чатує всюди щодня. Схоже, що Чернігів утримує собою цю навалу ворогів. А скільки ж наших гарних хлопців вже заплатили і ще заплатять за це своїм життям! То вже потім стануть відомі імена наших героїв. А сьогодні смерть у Чернігові цілодобово літає над кожною вулицею і кожним будинком, шукаючи здобич.

23 березня, середа

Війна: день 28-й

Зруйновано міст через Десну

Сонце! Ясно! Потепліло.

Гримить артилерія.

Російська авіація зруйнувала автомобільний міст через Десну, по якому в Чернігів пробиралися волонтери з ліками та продуктами, а з міста намагалися самостійно вибратися люди.

Зранку навідалась у квартиру і побачила, що там попадало на підлогу від вибухів все, що стояло неміцно. Значить, будинок знову гойдався. Добре, що не зі мною всередині — вже й рада, що ночую не вдома.

У місті залишилося приблизно 130 тисяч людей. Виїхало приблизно 155 тисяч чернігівців.

Зустріла вдень знайомого пенсіонера.

— Ну що? — запитує. — До чого нам готуватись?

— До перемоги! — бадьоро кажу йому.

Він кволо й криво посміхнувся неголеним лицем і посунув тротуаром кудись у справах.

Світла немає.

Води немає.

Холодно надворі. Холодно у квартирі.

Чи буде взагалі колись тепло у цьому світі?

Якось поспішала в укриття, коли почався обстріл і почула, як у будинку неподалік хтось грає на фортепіано щось із класики. Напев-

не, це літня жінка — чомусь так подумалось. Вона нікуди не тікає зі свого помешкання, грає, розраджуючи себе і даруючи надію таким перехожим, як я. Музика — це те, що не минає, живе вічно і рятує від будь-якої напасті. Згадався сильний кінофільм Романа Поланські “Піаніст” — він про війну і долю музиканта на тій війні.

24 березня, четвер

Війна: день 29-й

Ситуація без змін. Все так само кепсько. Обстріли. Грім артилерії. Накопичується моральна і фізична втома і з нею — байдужість якась чи щось таке. Зникла гостра реакція на погані новини.

Настрій пригнічує невідомість, непевність і невизначеність, скільки все це триватиме?

Пригадувала давно читані книги австрійського психотерапевта, філософа Віктора Франкла, який пройшов пекло німецьких концтаборів і дивом вижив. Мало того — він підтримував іскру життя в серцях нещасних і приречених на смерть людей, які його оточували. Пам'ятаю його спостереження про людську витримку, про те, що першими зламалися ті, хто вважав, що все це лихо скоро закінчиться, потім — ті, хто вважав, що цей жах не скінчиться ніколи, а вижили лише ті, хто з дня у день був просто зайнятий якимись справами, нічого не плануючи наперед і зосереджуючись тільки на конкретних повсякденних справах.

У нас також за ці тижні війни вже з'явилося певне коло справ, дій, ритуалів.

Вдень займаюся разом з іншими мешканцями різними побутовими справами: чергуємо на кухні, чистимо картоплю, цибулю, моркву для обіду десятків людей, миємо посуд, виносимо помиї, підмітаємо, протираємо, прибираємо все довкола, стараємось, щоб всюди було чисто й охайно.

З позитиву: вдалося сходити гуртом на чиюсь квартиру, де є світло, і підзарядити купу смартфонів, які здали люди. Господар під-

ключив їх до всіх розеток, які тільки знайшлися у невеличкій квартирі. Написала знайомим смс-ки, що жива і у мене все в порядку.

Вдень, між обстрілами в'яжу палантин — полотно потроху збільшується. А коли прибігаю інколи додому, то в'яжу собі нову яскраву теплу спідницю. Чи носитиму все це? Хтозна. Чомусь здається, що чим інтенсивніше плету і чим швидше закінчу виробу, тим швидше Чернігів припинять обстрілювати та руйнувати, станеться щось добре для нас усіх. Ненормальні думки і загадування — розумію це. Але все одно плету й плету, неначе зв'язуючи петлями лихо.

Літні жінки вечорами при світлі свічок та ліхтариків переконають себе, мене і всіх довкола, що Чернігів неодмінно вистоїть, адже у нашому древньому місті похований святий Феодосій. Він врятував Чернігів від Чорнобильського лиха. Врятує і від російської навали. Місто не впаде! Святий Феодосій захистить Чернігів!

Дехто має при собі маленькі молитовники. Читають їх при світлі ліхтариків та свічечок.

Дві віри маємо — у Бога та Збройні Сили України. Мріємо про новий День перемоги, який колись святкуватиме Україна. І як би там не було, нехай довкола гримить, але кожен прожитий під обстрілами день все одно наближає це свято майбутньої перемоги. До нього — вже на один день ближче.

Розказують, що тут якийсь час перебувала одна жінка-ясновидиця. Вона вже евакуювалася. То напередодні вона задавала запитання Всесвіту, щоб наснилася відповідь, коли настане кінець цій війні. Їй уві сні показали вогненну “вісімку”. Що означає ця цифра і який це знак, вона не зрозуміла.

Коли немає нормального зв'язку і правдивих новин та фактів, люди наповнюють простір чутками. Причому, чутки одна одної страшніші. Що я почула за останні дні на хвилях “сарафанного радіо”:

- *Ой, людоньки, “вони” (тобто російські війська) вже в місті!*
- *Ой, Вал горить! Немає більше Валу!*
- *Лісковиця палає! Там все згоріло і розбите!*
- *Шерстянка (мікрорайон Чернігова) горить! По ній бомбанули! Там все знищено!*

— Ракета влучила у храм, загинули десятки людей, що там ховалися у підземеллі!

— Наші мер і губернатор давно виїхали з Чернігова і покинули нас. (Я переконавала, що ні, що обидва виступають на камеру на вулицях, їздять там, де розбиті будинки — мені надіслали інформацію здалеку).

— Чернігів вже здали!

Ми намагались не вірити чуткам, а тільки своїм очам. Втім, хорошого наші очі бачать дуже мало.

Однак місто наше стоїть! Хоча й оточене з усіх боків і вже без головного мосту-артерії.

25 березня, п'ятниця

Війна: день 30-й

Ніч минула тихо. Але ми вже знаємо, що тиша оманлива й непевна. Тиша стала страшною.

Ходила зранку по воду — біля стоматологічної поліклініки відкрили гідранти на кілька кранів. Туди приходять люди з усього міста. Вгорі вряди-годи вгорі пролітають снаряди — місто невтомно обстрілюють вороги. Однак люди вже втомилися боятися. І без води ж — ніяк. Треба постояти близько години, але черга рухається швидко. Нею керують вправні розпорядники, процес динамічний, з чіткими командами. Зробила дві ходки по воду. Принесла у квартиру загалом 20 літрів води. Вже й радість.

Є й ще одна радість: народ поголовно зняв маски! Не спостерегла, в який саме день. Ми увійшли у війну під час ковідної епідемії, коли всюди вимагалися маски, щеплення, ПАР-тести. Але війна все змела: ракети, бомби та снаряди не питають про щеплення, тести і маски. Аптеки майже всі зачинені. Які маски? Які щеплення? Нам треба просто постаратися якось вціліти у цій веремії.

Взагалі ж Чернігів тепер схожий на якесь апокаліптичне місто з фільму жахів: вибиті вікна в житлових будинках, пошкоджені дахи,

балкони, на тротуарах — уламки цегли, арматури, залізничка, купи скла з вітрин, балконів, гілки дерев, опущені ролети на офісах, магазинах, банках. Майже все зачинене.

З полудня почалися нові обстріли. Лунали гучні вибухи. Пішла в підземелля.

Близько 16-ї години в нашому підземеллі спалахнуло світло! Вперше за 10 чи 12 днів! Це навіть незвично й дивно — перебувати із світлом. Можна читати. Слава нашим доблесним чернігівським електрикам!

26 березня, субота

Війна: день 31-й

Ранок видався ясным, сонячним. Але повітря смердить згарищем і димом. Дихати важко. Довкола міста точаться бої.

У квартирі — тільки газ. Закип'ятила воду, заварила чай. Традиційно віднесла окріп для чаю знайомому, який хворіє і не має у квартирі газу. Сходила з візочком по воду. Привезла три 5-літрові каністри. О 7:30 ранку вже стояла черга десь із сорока людей. Більшість з них — чоловіки з візочками, велосипедами, самокатами, дехто приїхав і автівками, в яких замість вибитого скла натягнутий поліетилен. Неголені, похмурі, в якомусь мішкуватому, пом'ятому, безбарвному одязі. Але це все одно були чоловіки. Я внутрішньо пораділа, що нас, напевне, ще є кому захищати. Розумію, що то такі наївні сподівання і слабка втіха.

Люди кажуть, що вчора над містом збили ворожий літак.

У наше підземелля прийшов на ночівлю Михайло з райцентру К. Він вранці пробрався до Чернігова з волонтерами — ходив у військомат, хотів відправитися на фронт. Йому 52 роки. Не взяли. Сказали: “Вертайся, діду, додому, бав онуків, без тебе людей вистачає”. Михайло мав з собою кружку, ложку. Напоїли його чаєм, дали печива. Я знайшла зайву теплу ковдру, принесла, щоб він вкрився на ніч, бо в підземеллі нашому вогко й холодно. Зранку цей хоробрий чоловік буде пробиратися якимись манівцями додому.

Розповів, що зустрів біля військкомату свого ровесника з району Котів, якого також не взяли. А той просився на фронт, бо родина евакуювалася, будинок повністю зруйнований, у нього нічого не залишилось, крім документів, одягу, що на ньому, і навіть немає де ночувати. Отакі от долі людські.

Зранку, після закінчення комендантської години Михайло одразу зник, акуратно склав ковдру, якою вкривався. Ковдру я повернула на місце. Її власниця з Олександрівки вже не приходить пару днів — пішла додому провідати чоловіка, який категорично відмовився полишати дім, і не повернулася чомусь.

З'явилася можливість підзарядити смартфон від генератора. Здала на бензин 50 гривень.

27 березня, неділя

Війна: день 32-й

Прийшов лютий холод. Зранку температура повітря була нижче нуля градусів. Падав сніг. Дме крижаний вітер. З вікон будинків на тротуари падають рештки розбитих вибухами шибок — небезпечно ходити під будинками з розбитими вікнами.

Сходила вперше за кілька тижнів у магазин (відкритих магазинів дуже мало). Черга — на вулиці. Впускають по кілька людей. Асортимент небагатий. Купила дві хлібини, дві пачки соди, мінеральну воду, дві пачки макаронів, п'ять пакетів мівіни, п'ять якихось дошираків. Витратила 365 гривень.

28 березня, понеділок

Війна: день 33-й

Яка радість! У кранах з'явилася вода! Наші доблесні комунальники працюють невтомно над відновленням зруйнованих ворожими бомбардуваннями мереж. Низький їм уклін!

Однак докучає холод. До холоду звикнути неможливо.

З самого ранку гримить артилерія. Гатять по житлових районах. Нелюди. Вночі також лунали гучні вибухи, неясно де саме.

Після полудня вода і світло зникли. Радість у наших умовах приходить по краплині.

Поки був день і видно, плела гачком кілька годин палантин.

29 березня, вівторок

Війна: день 34-й

Черги під гуркіт гармат

Гармати гримлять по периметру міста. Де саме — важко зрозуміти. Чутки — різні. І всі — недобрі.

Вдень ходила в магазин. Черга — на вулиці. Запускають всередину по кілька людей. У черзі на вулиці простояла годину. Гуркотіли гармати, але ми не розбігалися. Напевне, невдовзі при звичаємося. Купила дві свіжі хлібини (у нас десть на виробництві печуть хліб — це просто диво!), цукор, шматок якогось сиру, витратила 247 гривень. У магазині були ще рис та оселедці, але мені такого не треба.

Світла немає.

Води немає.

30 березня, середа

Війна: день 35-й

Добро з добром не б'ється

З ночі у місті — обстріли, вибухи, гримить артилерія весь день. Люди розказують, що росіяни зруйнували Центральний ринок, торговельний комплекс колишнього “Дитячого світу”, Головоштамт, пошкодили бібліотеку ім. Короленка, про загиблих чи поранених невідомо.

Чернігівці дуже зілі на росіян, які влаштували цю абсурдну бійню, вбиваючи наше мирне населення, руйнуючи міста, села. Чому? Навіщо? Що такого заподіяли їм українці? Які ж вони нам брати? Хіба вони до нас добрі? “Добро з добром не б’ється”, — сказала одна літня жінка з нашого підземелля.

31 березня, четвер

Війна: день 36-й

Похмуро. Холодно. Вогко. Зранку — дощ.

Психологи стверджують багато чого. Наприклад, що для вироблення нової звички потрібно 21 день і що людина до всього звикає. Можливо, ці поради діють у мирний час. А під час війни такі твердження не працюють. Адже хіба можна звикнути до війни? Ми, міські жителі, вже 36-й день живемо під обстрілами в ненормальних умовах стресу, без побутових зручностей і про яке звикання може йти мова?

Ходила вдень у магазин. Товарів негусто. Черга на вулиці, розрахунок готівкою, бо немає світла, касові апарати не працюють. Купила хлібину, два кетчупи, дві шоколадки, чотири пакетики перцю горошком, три баночки консервованого зеленого горошку, пакетик морської солі. Витратила майже чотири сотні гривень.

Намерзлася в черзі. Зате пообідала вдома мівіною з кетчупом, гарячим чаєм, шматком хліба. Неправильна їжа. Але іншої немає.

Написала смс-ку сину, що, коли матиме змогу, то може прийти і взяти вдома для товаришів хліб, мівіну, шоколадку, кетчуп. Відповів, що, можливо, й заїде. Повідомив, що у них у квартирі +8, +9 градусів, мерзнуть дуже всі. Хвилююсь, хоча б ці дорослі діти не похворіли. Але тепла немає і зарадити тут нічим, бо електрики немає, обігрівачі ні до чого.

1 квітня, п'ятниця

Війна: день 37-й

Доплела палантин

Сьогодні доплела палантин. Моток меланжевих ниток закінчився.

Ніч минула тихо. Дивина.

Кажуть, що росіян з Чернігівщини вже вибивають. Десь вони відходять самі в бік Білорусі. А ще — грабують людей, домівки, поводяться ганебно й по-дикунськи.

2 квітня, субота

Війна: день 38-й

Дивна тиша не викликає довіри

Похмуро. Дощ. Холодно. Температура повітря +1, +3 градуси, бррррр.

Ніч минула тихо. Це дивно й насторожує. Щось таки відбувається.

На світанку чомусь наснилося, що відкрилася П'ятницька церква, яка вже кілька тижнів стоїть зачинена. Але її настоятеля о. Мирона у сні не бачила.

Сходила в магазин. Стояла годину в черзі. Принесла торбу їжі і неїжі на 1253 гривні. Купила з того, що там було, три пачки чаїв, каву, соду, зубну пасту, соєвий соус, чіпси, яблучний оцет, дві банки оливков, два великих плоди помело.

3 квітня, неділя

Війна: день 39-й

Квітневий сніг

Похмуро. Холодно. Температура повітря +2, +3 градуси. Здається, у цьому світі ніколи не буде тепла.

Вдень йшов сніг.

Зустрілися вдень на квартирі з сином. Давно не бачились. Прийшов засніжений і без шапки (десь забув у товариша). Знайшла запасну. Випили чаю. Щось пожували. Погрілися.

Близько 19-ї години у крані зненацька з'явилася вода.

О 19:15 спалахнуло світло. Це ж просто чудо!

Набирала воду, яка бігла тонесенькою цівкою майже до 21-ї години.

Зарядила смартфон.

Настала комендантська година.

Ночую вдома. Вперше за багато днів війни.

Вклася спати “правильно”. Ногами — до заштореного вікна. Повністю одягнута, хіба що без куртки й шапки. “Тривожний” рюкзак і ліхтарик — поруч з диваном.

4 квітня, понеділок

Війна: день 40-й

Отже, вперше за багато неймовірно тривожних днів спала вдома. Одягнутою. Неначе в туристичному поході. Ногами — до вікон, головою — до виходу. У квартирі холодно, бо батареї давно відключені через розбиту тепломережу. Чи ж відремонтують наші служби до наступного опалювального сезону все це розгромлене й розбите росіянами?

Світло не зникло!

Є вода, хоча й без напору, але ж тече! У душі моїй — глибока вдячність безіменним комунальникам за їхню невтомну працю в цих умовах. Святі люди.

Закип'ятила в чайнику та каструлі кілька літрів води. Помила мерщій голову, себе, трохи попрала білизну.

Набирала воду у всі вільні ємності.

Сходила в магазин. Витратила 230 гривень. Купила дві хлібини (в т.ч. сусіду), дві банки оливок, пляшку олії.

Кішка Ді-Ді

Квітнєве ретро

Торік 4-го квітня, у неділю, я приїхала на свою дачу після кількамісячної відсутності. На вулиці надвечір було +7 градусів. І у хатинці моїй також було +7 градусів.

Не гаяла часу. Принесла дров. Затопила піч. До 22-ї години у хатинці було вже +10 градусів. Тож спала в теплі, бо утеплена постіль грілками, тобто пластиковими пляшками з гарячою водою.

Все довкола було ще “лисим”, некрасивим після зими. Але з-під землі вже вистромили зелені “вуха” цибуля батун, тюльпани та ірисси.

Радісним нявчанням зустріла мене кішка Ді-Ді. Не забула. Одразу заскочила у хатинку, обнюхала свої улюблені килимки і вклалася після трапези (я їй прихопила з міста смаколиків).

А ще до локдауна

Днями встигла зайти в магазин з насінням.

— Дівчушка, будь ласка, скажіть, якої ґрунт из этих самый лучший? — почула я в торговому залі городнього магазину гортанну говірку.

Озирнулась.

Середніх років чоловік у камуфляжній куртці і таких же штанях підпірав себе з обох боків милицями. Частина однієї ноги до коліна у нього була відсутня.

Начебто не помічаючи фізичної вади, яскрава дівчина-менеджер підлетіла до клієнта і почала фахово й доладно розповідати про позитивні якості кількох видів ґрунту, уточнюючи, для яких саме потреб клієнту потрібна земля.

— Для цвэтов, — тяжко зітхнув одноногий чоловік. Переступив милицями. І додав:

— Цвэты хочу посеять. Для друга. Много. Разных. Самый хороший ґрунт для них хочу. Друг погиб. Как брат. Был. Спас меня. На могиле хочу посеять.

Дівчина-менеджер завмерла. Замовкла. Але швидко оговталась. Підказала найкращу землю. Потім допомогла донести обраний кількакілограмовий пакет до каси. Мужчина стрибав на милицях слідом, гортанно їй дякував, плутаючи російські й українські слова.

Я також того дня накупила різного, квітів і насіння всіляких овочів. Деревам і квітам не поясниш про карантин. І яким буде цього року дачно-городній сезон, того ніхто не знає.

5 квітня, вівторок

Війна: день 41-й

Світло зникло

Похмура погода. Холодно. Яка непривітна весна.

Опівдні зникло світло.

Вода тече ледь-ледь.

Зранку встигла помити плити, унітаз, душову кабінку.

Сходила в магазин. Купила хліб та оливки. Витратила 70 гривень.

6 квітня, середа

Війна: день 42-й

Тривожно, але — вдома

Холодно. Похмуро.

Є світло. Є вода, хоча напір слабкий, але ж тече — це велике благо. Нікуди не ходила.

В'язала нову спідницю. Читала. Грілася чаєм.

Міркувала про реакції тіла на вибухи та обстріли. Тіло завмирало, застигало, ціпеніли всі м'язи. Напевне, це був не стільки страх, скільки мозок чи тіло вмикали інстинкт самозбереження. Адже домовлятися про щось можна з людьми, а не з ракетами, снарядами, їхніми уламками та кулями, які летіли на Чернігів з кількох напрямків одночасно.

Люди мирного часу ніяк не могли усвідомити, що є реальна небезпека загинути в черзі за хлібом, за ліками, водою, просто на вулиці.

7 квітня, четвер

Війна: день 43-й

Місто поранене

Ясно. Сонячно. Але дуже холодно. +4 градуси надворі.

Півтори години ходила вдень вулицями центру. Жах. Стільки лиха наробили обстріли та бомбардування! Під ногами скло, уламки цегли, шматки металоконструкцій, зяючі провали вікон у будинках, пошкоджені балкони, дахи. Старий Чернігів поранений, і поранений серйозно.

Постояла в черзі за їжею. Купила батон, чіпси, сардельки, майонез, витратила 431 гривню. Продукти подорожчали.

Вдень пропадало світло. Під вечір з'явилося знову.

Вдень надворі трохи потеплішало.

8 квітня, п'ятниця

Війна. День 44-й

Зранене місто

Сьогодні 44-й день війни. Справжньої війни, яка нікому з жителів мирної України навіть наснитися не могла.

Чернігів за цей період обстрілами “Іскандерів”, авіабомбами та снарядами зруйнований, за словами міського голови, на 70 %.

В ім'я чого організована підлими рашистами ця бійня?

Ми починаємо потроху вилізати з підвалів, завалів і погребів. Стільки трагічних доль!

Понад 40 днів під землею чи в руїнах, у ненормальних умовах прожито мирними людьми без тепла, світла, зв'язку, інтернету, а головне — без води.

Неможливо досягнути, збагнути і вмістити в мозку й душі все, що відбувається довкола.

Сьогодні епізодично де-не-де у місті з'являється світло. Тоненькою ниткою точиться з кранів благословенна вода. Не всюди. Інтернет також не всюди і не постійно.

Чернігів живий. Руїнування страшні. Багато загиблих. Їх навіть ховали не на головному цвинтарі “Яцево”, а у траншеях на околиці міста.

Однак кінця кошмару не видно.

Вчора й сьогодні — тиша. Але ми вже почали боятися тиші. Тому що після неї прилітають зі сторони Білорусі російські “Іскандери”, здалеку — бомби та снаряди, рашисти скидають на житлові квартали касетні снаряди, руйнуючи все довкола залпами “Градів”, змітаючи з землі будинки простих людей, вбиваючи мирних жителів. Як не дико звучить, але це відбувається у XXI-му столітті, що хизується комп'ютерними технологіями, космічними досягненнями, науковими відкриттями так, немовби наша цивілізація рухається вперед.

Невже?

Навіщо ці безглузді смерті та вбивства дітей, жінок, катування полонених українців, мирних громадян?

Розумію, що на нашу землю 24-го лютого 2022 року прийшло Зло у своїй найогиднішій втіленій почварній сутності.

* * *

Ви, звісно, не будете такими

Світла з кожним днем у природі більшає. Черги в нашому фронтovому місті за хлібом та іншими продуктами все коротші. Що сьогодні в магазині продають? Та неважливо, що. Що-небудь потрібне і їстівне неодмінно буде у продажу. Це головне. Є магазини, до яких черга лаштується одразу після закінчення комендантської години, тобто після 6-ї ранку.

А поки стоїш у черзі, можна дізнатися чимало корисного.

Літні чоловіки обговорюють, на що краще клюють щука та карась. Розповідають про колишні щедрі улови. Жінки діляться рецептами, як з майже нічого зварити обід для сім'ї, а головне — нагодувати дітей.

Жінка за своєю спиною голосно нарікає, що загубила рукавичку. Залишилася одна рукавичка, а руки мерзнуть.

Ми стоїмо на вулиці, під магазином. Всередину запускають по дві-три людини. Розрахунок за готівку. Термінали банківські не працюють. Немає світла. Холодно. Десь на околицях міста глухо лунають вибухи. Хочеться думати, що це працюють сапери, а не почався новий обстріл.

— А я рукавичку десь загубила, — вкотре промовляє жінка. — І тепер же от хліб купити можна, а рукавички ж не купиш. Ніде не торгують рукавичками.

Черга похмуро мовчить. Холодно. Всі якомога глибше пірнули у каптури, коміри, рукави, кишені, ховаючись від ранкового немилосердного вітру.

— Руки мерзнуть без рукавичок, — знову озивається жінка. — А це ж хороші були рукавички. Тепер ось одна лишилася. Куди з нею? Навіщо вона мені — одна?

Оніміла від недавніх бомбардувань та обстрілів черга мовчить.

Мені нецікаво — про рукавички. Іншим трьом десяткам оглушених війною людей також. А жінка не замовкає: знову й знову, немов застрягла на одній ноті стара платівка, говорить про рукавичку.

До неї підходить внук-підліток. Вона і йому — про рукавичку. А він:

— Бабусю, я бачив твою рукавичку.

— Де? — схвильовано запитує жінка.

— У моїй кімнаті лежить на стільці.

— Ой! — радіє жінка. — Я, напевне, впустила її, коли вчора сумку з продуктами звільняла. Як добре! А то вже ж думала, що загубила рукавичку. А навіщо мені одна, коли другої немає?

— Так знайшлася ж, ба, — говорить внук.

— Добре, що знайшлася, а то як же без другої рукавички мені жити? Ще ж холодно. Руки мерзнуть.

Вона знову продовжує монолог про втрачену і знайдену рукавичку.

Черга терпляче мовчить.

Ми стали набагато більш терпимі один до одного, поживши цієї весни на межі між життям і смертю під бомбами та снарядами. Не для всіх чернігівців наставало завтра. Тож на тлі пережитого і отриманих неймовірної сили вражень втрачена, а потім знайдена рукавичка і безкінечна розповідь про неї — така дрібниця. Нехай жінка говорить скільки завгодно. Головне — вона вижила. І онук її — також живий. І з кожним днем у місті стає все тепліше. Рукавички невдовзі стануть непотрібні. А ви, звісно, такими ніколи не будете.

9 квітня, субота

Війна: день 45-й

Погода похмура. Дощ. Холодно.

Нікуди не ходила. Читала. В'язала спідницю.

Дивилася інтернет-новини.

10 квітня, неділя

Війна: день 46-й

Місто оживає

Двічі за день ходила по магазинах, дійшла до Центрального ринку. Радує, що все потрохи працює і налагоджується. Купила три кілограми яблук, цибулю, сірники, запальничку (про всяк випадок).

Бачила зруйновані будівлі. Готель “Україна” обгороджений аварійними службами — розбирають завали.

11 квітня, понеділок

Війна: день 47-й

Продуктів у магазинах більше

Похмура погода. Зрідка проглядає сонечко. Надворі +5 градусів. Холодно.

Комунальники інтенсивно розчищають місто від скла, каміння, бетону, залізяччя. Центром вже можна ходити. Тротуари і сквери вже чистенькі.

Вперше за багато тижнів ходила в продуктовий АТБ. Черга була велика, аж знадвору, але рухалася швидко. Купила їжу: консерви, ковбасу, сир, гірчицю, вершки для кави.

12 квітня, вівторок

Війна: день 48-й

Світло є не завжди

Похмура погода. Холодно.

Ходила вдень містом півтори години. Знову купила трохи їжі: огірки, соєвий соус, кабачкову ікру, каву, оливки. Черга була на вулиці, але рухалася швидко — у магазині працювали кілька кас.

Вдень пропало світло.

А рівно рік тому, в ці дні я пила на дачі каву по-буржуйськи.

Ця кавка вариться лише раз на рік і то протягом лише кількох днів. Тому що основа такої кави — свіжий березовий сік.

Сік торік стара береза давала не дуже охоче — було дуже холодно, сні-

жило. Сік крапав помалу, але на каву по-буржуйськи цілком вистачало.

Люди влаштовані так, що доволі швидко звикають до всього і перестають помічати навіть хороше. І якби береза “доїлася” цілорічно, то цей делікатес також став би звичним і непомітним.

14 квітня, четвер

Війна: день 50-й

Ловці слів і снів

— так мені часом думається про всіх нас, що живуть в ці дні.

Зі словами тепер треба бути обережними, тому що навіть безпечні й оптимістичні слова для тих, хто вижив під бомбами та обстрілами, звучать не так, як сподіваються ті, хто їх промовляє.

А які слова треба казати? Мало хто знає. Немає такого досвіду.

Снів також практично немає. Тому що мозок навіть уночі налаштований на сприйняття звуків. Різних. У тишу не віриться досі. Вона підступна. Давно нічого не сниться.

Ну й добре. Зате ми все ще живі!

Сьогодні зайшла в супермаркет вже без черги. Продуктів багато. Хліб свіжий кількох видів, яйця, м'ясні вироби, рибні і м'ясні консерви, соки, води, крупи, цукор та інше.

Стояла на перехресті і раптом усвідомила: горить червоне світло! Запрацювали світлофори! Машин побільшало.

Напевне, люди поволі вертаються додому.

У мене вдома утворився маленький емігрантський куточок з чужих речей, чий господарі помчали подальше від війни і не змогли забрати деякі предмети з собою, віддали мені на зберігання. Що в тому куточку? Величезний термос, електрочайник, махровий рушник, каремат, самовчитель гри на акордеоні, товста папка з нотами для гри на фортепіано, кишеньковий ліхтарик на батарейках (він мені дуже став у нагоді, коли я свій з підзарядкою від мережі впустила і він розбився) ну й інші дрібниці. Ще мені віддали ключі малознайомі господарі кількох різних квартир. Інколи пишуть, запитують, як у нас тут. Відповідаю: *“Ваш будинок на місці, вікна цілі”*. А також ношу з собою серед важливих документів номер телефона незнайомця з далекого Ізраїлю: немолода людина тут просила зателефонувати туди, якщо з нею станеться найгірше. Там, у тому Ізраїлі живе єдиний родич.

Я сподіваюсь всією своєю розтріпаною та скуйовдженою душею, що мені не доведеться повідомляти телефоном комусь в Ізраїль сумну звістку, вірю, що невдовзі віддам усім маловідомим господарям ключі, чайник, термос, ноти і решту дрібниць.

А з важливого — тільки те, що у нас сьогодні 50-й день повномасштабної війни з Росією. І ми все ще живі. Так. Чого і вам бажаємо.

16 квітня, субота

Війна: день 52-й

«Подробности этого дня несколько путаются в моей памяти, ибо после девятнадцати дней непрерывного обстрела из тяжёлых орудий события одного дня легко перемещаются в другой...»

Свідомість моя раптом зачепилася за ці написані 84 роки тому слова. Тому що вони завібрували в унісон з відчуттями, коли оточений Чернігів бомбили зверху, місто обстрілювалося протягом кількох тижнів по периметру з важкого озброєння цілодобово, з короткими перервами, а ми, звичайні мирні люди, заскочені зненацька на світанку справжньою війною, ховались в укриттях, щоразу слабо сподіваючись, що вціліємо. *Contra spem spero!*

Вибігаючи вкотре з квартири в укриття під виття сирен (коли ще було світло, сирени вили), я схопила з полиці стару тонку книжку оповідань Ернеста Хемінгуея. Тому що тонка і займе мало місця у наплічнику, якщо раптом доведеться рушати далі і ще далі

Звісно, книжечка була давним-давно прочитана. І не одноразово. Видання аж 1977 року. Але багато років тому вона читалася інакше, зміст приваблював зовсім іншим.

Я читала оповідання Хема, намагаючись просто переключити мозок на щось інше, і тут раптом посеред потужного обстрілу міста, коли трусилися стеля та стіни укриття, зненацька накрило й огорнуло відчуття, що я потрапила по спіралі в якусь петлю часів. Обстріли з важкої зброї, вибухи, пил, згарище, наступ ворога, життя під кулями. Невже нічого не змінилося в людях за таких довгий проміжок часу, а цивілізація рухається не поступально, а вигадливою спіраллю, коли майже за сотню років нічого особливо не змінюється у воєнному стані.

«Он был нашим шофёром на фронте и в Мадриде во время девятнадцатидневного обстрела города — такого зверского, что о нём почти невысказимо писать. Всё время он был твёрд, как гранит, из которого, казалось, он высечен, здоров, как бык, и точен, как часы железнодорожника. Глядя на него, можно было понять, почему Франко так и не взял Мадрид, когда представлялась такая возможность это сделать. Иполито и такие, как он, дрались бы за каждую улицу, за каждый дом, пока хоть один из них оставался в живых; а последние уцелевшие сожгли бы город. Это стойкие люди и они умеют воевать... Смерти они не боятся, но никогда не говорят об этом».

Тут я подумала, що наші доблесні воїни і жителі також так просто місто ворогу не здадуть і битимуться за кожну вулицю і кожен

будинок. Бо ми — вдома. Це — наша земля. Земля наших пращурів. Вони дивляться на нас з небес. Чи достойні ми їх?

«В тот день, когда свыше трёхсот снарядов было выпущено по Мадриду и центр города превратился в усеянную осколками стекла, засыпанную кирпичной пылью, дымящуюся бойню, Иполито поставил машину под прикрытие высокого здания в узком переулке возле отеля. Место казалось вполне надёжным, и, посидев немного в моей комнате, глядя, как я работаю, и окончательно соскучившись, он сказал, что сойдёт вниз и сядет в машину. Не прошло и десяти минут, как шестидюймовый снаряд попал точно в угол, образуемый стеной отеля и тротуаром. Он глубоко вошёл в землю и не разорвался. Разорвись он — того, что осталось бы от Иполито и машины, не хватило бы на фотографический снимок. Они находились в пятнадцати футах от того места, где упал снаряд. Я выглянул в окно, увидел, что всё благополучно, и сбегал вниз.

— Ну как? — Сознаюсь, я несколько задыхался.

— Отлично, — сказал он».

Ми також щодня запитували воїнів, учасників територіальної оборони Чернігова, хоробрих волонтерів, які щодня привозили під обстрілами людям продукти, ліки, воду:

— Як ви?

— Нормально! — незмінно відповідали вони з посмішками на обличчях. — Не хвилюйтесь! Відіб'ємось!

«Перед отъездом из Мадрида я хотел дать ему денег.

— Я от вас ничего не возьму, — сказал он.

— Возьмите, — настаивал я. — Ну, возьмите. Купите что-нибудь своей семье.

— Нет, — сказал он, — не возьму. А правда, хорошо мы провели время?

Пусть кто хочет, ставит на Франко, или Муссолини, или на Гитлера. Я делаю ставку на Иполито».

Эрнест Хемингуэй. «Мадридские шофёры», 1938 г.

P.S.

Цитати — російською мовою. Тому що такий текст у старій книжці 1977 р. видання. Перекладати Хемінгуей з російської українською — нонсенс.

* * *

Потім, коли настане рівновага, можна буде постаратися і виокремити якісь фрагменти з цього безкінечного драматичного дня, який розпочався для нас 24-го лютого 2022-го року і триває досі.

17 квітня, четвер

Війна: день 53-й

Вербна неділя огорнула Чернігів сірим покривалом неба, дощем і тишею.

Тиша тепер — це коли не бабахують вибухи. А мотори машин, голоси людей і птахів — то просто нормальний фон.

По “сарафанному радіо” почула, що запрацював ринок. Зраділа. І пішла переконатися самостійно. Без парасольки, вдягнувши вітровку і кепку з козирком. Якщо чесно та інтимно, то зізнаюсь: знадобилися колготки. Щільні. Не чорні, не білі, не коричневі, не капрон, тому що (наша Галя балувана) у нас холодно і хизуватися особливо ніде та й немає потреби, особливо у воєнний час. Але я після закінчення обстрілів встигла, занурюючись у своєрідний медитативний стан, який дарує в’язання, доплести теплу меланжеву спідницю і жилетку до неї, а колготок до комплекту немає. Капрон не у фаворі з причини холоду. Магазины одягу у нас ще зачинені. Тому пішла на ринок.

Поки ходила «галсами» у пошуках колготок, мало не забула за чим прийшла: на ринку виявилось багато товарів — від цибулі-сіянки, саджанців дерев, молодіої капусти, кропу, помідорів, огірків, ковбасних виробів аж до курток, костюмів і всього потрібного тим, кому пощастило вижити.

Колготки знайшлись не одразу. Всюди було не те і не таке, не того розміру. Але ось у крихітному бутику, куди мене немолода продавчиня запросила “пірнути”, попередивши про “старі запаси”, знайшла потрібну річ.

Ми привітали одна одну з Вербною неділею. З тим, що вижили. Що живі! Що довго ще пам’ятатимемо наше життя у підвалах та погребях під вибухами снарядів. А вона зненацька почала сухо плакати, ковтаючи закінчення слів, здригаючись, не в змозі розказати толком, що хлопчик, 13-ти років, синок сусідки, став зовсім сивим у ці страшні дні.

— Такий симпатичний хлопчик, брюнет, та він же весь білий! Ви розумієте?! Він білий весь і сивий. Ось як тепер з цим жити? Йому? А нам?

Вона плакала майже без сліз, але здригаючись худеньким тілом на кожному слові. Тому що сльози у нас, тих, що вижили, вже випарувались.

Якщо чесно, я не знаю, як нам із цим жити. Багато чого не знаю. Хоча прожила вже доволі довге життя. Сократ взагалі казав, що єдине, що він знає — це те, що не знає нічого.

Але колготки я у неї, чернігівського мікро-бізнесмена, купила. А потім повернулась і докупила ще й теплі шкарпетки з верблюжої вовни. Тому що в помешканнях наших стоїть холоднеча від 24-го лютого, коли почалося бомбардування. Однак літо нині ближче, ніж зима.

І нехай все буде добре і спокійно. І у вас усіх — також.

19 квітня, вівторок

Війна: день 55-й

Психологи радять навіть при тотальній хріновості буття концентруватися на позитиві. І якщо постаратися, то позитива чимало можна знайти неозброєним оком.

Наприклад. Форзиція, привезена у ХІХ-му столітті в Європу з Китаю шотландським ботаніком Уільямом Форсайтом, нині красиво прикрашає чернігівські парки та сквери. Дорогою з продуктового магазину я трохи помилувалася квітучим кущем. Ну а що? Японці у квітні милуються квітками сакури, а у нас яскраво квітне форзиція, вона ж — форсайтія.

А в магазині також був позитивний момент: біля каси зустрівся чоловік, який кілька тижнів з нами перечікував інтенсивні бомбардування та обстріли міста. Ми радісно обмінялись вітаннями, неначе старі знайомі. Живі!

У Чернігові жителі зможуть не сплачувати за комунальні послуги два місяці — березень і квітень — таке рішення прийняла міськрада. Дуже приємна звістка! Актуальна і дієва турбота про людей з боку влади.

Комендантська година у нас у місті пересунулася на годину в бік зменшення — також позитивно. Значить, можна більше справ встигнути зробити ввечері до темряви.

Асортимент продуктів у супермаркеті розширився: гори лотків з яйцями, свіжа випічка, м'ясні вироби, апельсини, лимони, яблука, банани, молода капуста, молоденькі кабачки, огірки, цибуля та інше потрібне й корисне навесні для організмів, які оговтуються від стресу.

Тиші вам і віри в краще!

20 квітня, середа

Війна: день 56-й

Час дії — приблизно друга половина ХІХ-го століття.

Діючі особи: батько — міцний заможний селянин з характером, трудар, яких пошукати, але й норавливий — будь певен, жодної образи не стерпить. Одружений міцно, надійно. Два сини вирос-

ли помічниками. Старший — Михайло — весь в батька. Статний, норавливий, гордовитий красень, за яким вже крадькома зітхають дівчата і молодіці. І молодшенький — Олексій, Ляксійчик, Лесик — тихий, хворобливий змалку, ласкавий, чемний, мовчазний. Читати й писати вивчився у дяка, бо часто хворів, до важкої селянської роботи його не залучали, зате жодної церковної служби не пропускав. А ще — старанно допомагав батьку й матері по господарству по мірі своїх невеликих сил. Все знав, підмічав, багато чого вмів — і коня запрягти, і гостей прийняти, і матері допомогти, і батька з пошаною вислухати.

А час линув начебто й непомітно, але сини підросли. Настала пора подумати про одруження, зміцнення родини, примноження статків. Батько придивився, розпитав людей і знайшов для старшого сина наречену в сусідньому селі. Трохи товаришував у юності з майбутнім сватом. Знав, що господарство там міцне, перспективне, донька у нього собою гарна, без вад, роду хорошого, вже увійшла в пору, трохи молодша за Михайла — гарний варіант. Тож чому б і не одружити дітей?

Але Михайло вже був вражений стрілою Амура і носив цю стрілу у серці з рік, криючись від усіх. Русокоса Варвара запала йому в думки не на жарт. Ох і гострою на язик вдалася дівка! Ох і з характером! Не впокорити і не переспорити. Тим і взяла у полон Михайлове серце. Норов мала крутий. Та ще й красуня, яких пошукати, хоча й небагатого роду і посагу за нею великого не дали б. Наскочила коса на камінь. Михайло все думав-міркував, як же підступитися до справи і заслати до Варвари сватів. А тут — батько, неначе обухом по голові:

— Готуйся! Їдемо сватати тобі дружину.

Михайло спробував заперечити, але грізний батьків голос і міцний кулак, з розмаху опущений на дубовий стіл, поклали розмові край і змусили Михайла замовкнути.

Отже, поїхали. Засватали. Все — за обрядовим звичаєм, як належить. Була призначена дата вінчання.

Повернулись додому. Михайло став сам не свій. Неначе оглушений, мовчки працював з ранку до вечора по господарству.

Барвара ж влаштувала йому скандальну сцену, мовляв, негідник, зрадник, морочив голову, залицявся, і люди бачили, торочив про кохання, а засватав іншу. Прогнала геть з очей зі сльозами і криком, що бачити більше зрадника не хоче.

Михайло хворів душею. Схуд. Спав з лиця. Аж почорнів. Мати крадькома плакала, спостерігаючи за старшеньким. Серце материнське краялося, знала, що тяжко у сина на душі, але що могла вдіяти? В їхній родині всі важливі справи вирішував чоловік. Її й саму заміж видали з розрахунку, ні про яке кохання й не йшлося, але ж вона звиклася зі своєю долею за багато років, старалася чоловікові догодити, та й він не ображав її, вряди-годи радував подарунками на свята, а сім'я їхня вважалася гарною, міцною.

А тим часом наближався день вінчання.

І напередодні, сповнившись по вінця невгамовним душевним болем, Михайло впав у гіркий відчай від безнадії і безсилля протистояти твердій батьківській волі. Він якраз рубав дрова на задньому дворі, тож від люті й знемоги щось вдіяти щосили рубонув себе по нозі і мало не відтяв кінцівку. Типу — ненавмисне, сокира зісковзнула.

Біль. Крик. Кров.

Батьки в паніці погнали коня за фельдшером. Поки привезли, настала ніч. Михайло втратив багато крові. Була слабка надія на те, що взагалі колись зможе нормально ходити.

Мати плакала.

Батько ходив грозовою хмарою. Адже на ранок — вінчання! Як бути? До світанку міряв кроками будинок та двір, проходив так ніч без сну. І знайшов вихід.

Ще ледь зажеврів новий день, як батько розбудив меншого сина: — Вставай, Олексію. Вмивайся. Одягайся у святкове. Щоб швидко мені був готовий. Будеш вінчатися замість Михайла. Їдемо!

Що думав і що відчував тихий та набожний Лесик, про те здогадайтеся самі. Але ж перечити батьку не посмів.

Тож — поїхали. Коли вивели наречену, хтось із цікавих селян ахнув здивовано:

— Ой, та це ж не той! Не за цього сватали! Той — інший!

Вишукана й вбрана у весільний наряд наречена перелякано заперла, вгледівши іншого юнака. Але її вже підхопили дужі руки батька, заштовхали в бричку, запряжену четвіркою парадних коней. Тож і наречений, і наречена були на вінчанні злякані, мовчазні, боялись глянути одне на одного. Але батькам у ті часи не перечили.

Молодих обвінчали. Справили весілля. Створилася нова сім'я. Все честь по честі.

Михайло з часом одужав. Нога за кілька тижнів зажила. На молодих тілах рани швидко гояться.

Батько дозволив йому одружитися з Варварою, раз вже так вишло. Засватали. Справили ще одне весілля.

Але Варвара зради не пробачила до самої смерті.

Жили ці двоє гонорових, як кіт із собакою — від сварки до сварки. Часто лаялись і чубились до нестями, пригадуючи один одному все, що було, а особливо — те, чого не було.

А от Олексій, Лесик, зі своєю дружиною прожили у мирі та злагоді більше тридцяти років, неначе голубки. Ніхто з них іншого не образив ні словом, ні поглядом. Тихо жили, ласкаво один на одного завжди дивилися. Діток народили, онуків діждались. Жодного разу не посварились. Тим дивні були і запам'ятались односельцям та родичам.

P.S. Це просто одна з тих історій, які були розказані у суцільній темряві підземелля під час потужних бомбардувань та обстрілів Чернігова. У місті тоді не було світла, газу, води, тепла, нагорі постійно лунали вибухи, трусилися стіни. А люди напівголосно ділилися цікавими історіями свого роду, згадували пригоди зі свого життя.

22 квітня, п'ятниця

Війна: день 58-й

Фома невіруючий

Люди бували говорять, що в окопах і на війні невіруючих немає.

Обмінялись сьогодні вдень під сірим дощовим небом мовчазними привітаннями з немолодим чоловіком. Не знаю його імені. Це був просто один з-поміж численних мешканців нашого підземелля під час бомбардувань та обстрілів. Ми всі там майже не знайомились, не до знайомств було. Відчуваючи важку вібрацію стін, ми просто перечікували ніч-день-ніч-день, коли скінчиться це жахіття.

У березні з ним стався інсайт. У ті страшні дні ворожа авіація та артилерія старанно й невпинно довбала простір довкола міста, особливо намагаючись зруйнувати дороги та мости, що з'єднували Чернігів з Києвом, щоб заблокувати місто, відрізати його від шляхів постачання.

Бомби і снаряди летіли за принципом то недоліт, то переліт, перетворюючи на своєму шляху все навкрузи на місиво з каменю, скла, бетону, землі, заліза, тіл. А цьому чоловіку зателефонувала сусідка віком за 70-т років — попросила провести її на службу до храму. Вона ходить з ціпком, родичі евакуювалися, а службу в храмі вона пропускати не хоче. Ну він і пішов. Провів. Відстояв службу. Просвітлів душею. Ділився потім враженнями:

— Ніколи не був на церковній службі. Та я й невіруюча людина, звичайна, так би мовити. Дуже далекий від усього божественного. Але уявляєте?! Під час служби страшно ж що коїлось! Над нами пролітали снаряди, звучали вибухи то далі, то ближче — страшно ж, страшно, хай йому грець як страшно! А у храмі хор співає, свічки горять, служба йде своїм чином. Людей на неї багато прийшло, переважно жінки. Невже вони не бояться? Так мені ж, мужику, чого боятися? Щось зсунулося у моїй душі. Не знаю, як це словами передати. Відстояв ту службу під обстрілом. Додому сусідку після служби провів. А сам ось поки що сюди, під землю. Але навіщо? Сам не знаю. Сусідка, напевне, відає щось таке, що ночує вдома, нікуди не виїжджає і, схоже, не дуже боїться. Або виду не покаже.

— Можливо, сила віри і Вас затулила від лиха, захист отримали,
— сказала я йому тоді.

Ім'я йому нехай буде Фома невірющий.

P.S. Отже, вже 58-й день війни у нас. Дуже хочеться не солодкого, не гіркого, не кислого, а позитивних новин. І наближення перемоги.

23 квітня, субота

Війна: день 59-й

Собаче щастя

Сьогодні вже зацвітають чи готуються до цвітіння численні дерева й кущі.

На клумбах Чернігова плетуться візерунками майбутні вишукані квіткові орнаменти.

Птахи горлають і невтомно шукають їжу. Їм належить виростити потомство, нехай там хоч що стається — Природа вимагає від живих створінь циклу відновлення і повторення.

Домашні собаки, що зненацька стали бездомними, бо їхні господарі виїхали, а їх просто випустили на волю долі, мовчки чергують неподалік продуктових магазинів. Вони так віддано заглядають в людські очі, що у горлі грудкою стає щось гірке, невиплакане. Бідолашні створіння! Вони шукають їжу і нових господарів. Чи ж пощастить їм? Одному з чотирилапих мешканців нашого підземелля пощастило.

Великий чорний пес прожив з господарями під землею десь з тиждень. Він був дуже чемним, розумним, слухняним, не видав жодного звуку. Господарі регулярно виводили його надвір на короткі прогулянки. Потім для них настав щасливий день — знайшла-ся можливість евакуюватися з міста, хоча це було дуже небезпечно. Вони повантажились з кількома іншими людьми у велику автівку і надвечір виїхали. Всі, що залишилися, щиро бажали їм без пригод дістатися у безпечне місце.

А глибокої ночі у двір повернувся цей великий пес. Сам. Він голосив, вив і плакав по-собачому кілька годин до світанку. Але до 6-ї

години ранку тривала комендантська година. Чергові чули це розпачливе собаче горе, однак надвір вийти було небезпечно.

А тільки-но о 6-й ранку вартові відчинили вхідні двері підземелля, пес прожогом кинувся у приміщення, збіг сходами вниз, стрімко промчав коридором і мовчки ліг на своє місце, яке було його прихистком усі ці страшні для всіх дні. Це було його місце, де він прожив кілька днів. Пес не міг розказати, що сталося. І ніхто не знав. Висловлювали різні версії й припущення — від ймовірності, що машину знищили обстрілами до тієї, що великий пес займав багато місця і його просто викинули з автівки. Невідомо, що сталося насправді.

Але вже вдень люди, телефонуючи один одному і розпитуючи, чи не треба кому гарний розумний пес у приватний будинок, знайшли собаці нового господаря. Собаку забрали. Він пішов за новим господарем спокійно, без вагань.

24 квітня, неділя

Війна: день 60-й

*Квітень 2021 року:
лелека летить за гілками
для майбутнього гнізда*

Великдень

День похмурий, але й сонечко проглядало крізь хмари.

Світле свято під час воєнного лихоліття має гіркий присмак.

А десь повернулися до своїх обійсть лелеки і лаштують гнізда. Яюсь я спостерігала за цим дивовижним процесом. Лелека невтомно носив великі й маленькі гілки, спритно заплітав їх довкола верхівки

стовпа. До речі, селяни мені розповідали, що гнізда лелек будують тільки самці. Самки в цьому процесі участі не беруть, а сідають у вже готове гніздо.

25 квітня, понеділок

Війна: день 61-й

Весняний перший грім

прогримів сьогодні над Черніговом. Небо розщедрилося зливою, по тротуарах та дорогах помчали ручаї. У далекому-далекому дитинстві ми після такої грози вибігали пускати паперові кораблики, які течія швидко несла кудись в невідому далечінь. Ми бігали по калюжах, потім нас вдома сварили за промоклі ноги, поїли гарячим чаєм, перевдягали в сухе.

Сьогодні я безстрашно йшла без парасольки вулицями міста під гуркіт грому і недовгою зливою, з мокрими ногами, брела по калюжах і була щаслива, що це над нашим древнім містом гримить грім. Просто весняний грім. Перший у цьому році. Адже не всі чернігівці пережили зиму і далеко не всі можуть почути цей весняний грім. Така реальність.

А день сьогодні, другий день Пасхи, видався теплим. На вулиці на кілька градусів тепліше, ніж у вистиглих за тижні війни квартирах.

Побачила, що відкрилася перукарня! Записалася на стрижку. За ці воєнні місяці всі стали неймовірно кудлатими. Крім дівчат з довгим волоссям.

Чернігів стає все гарнішим.

Невтомні доблесні комунальні служби продовжують прибирати й розчищати вулиці від слідів обстрілів та бомбардувань. До речі, у найлютіші “гарячі” дні березня мене, як і інших людей, неабияк підбадьорював регулярний гуркіт помаранчевих сміттевозів. Бригади комунальників навіть під час обстрілів, по графіку (!) міняли наповнені сміттям контейнери на спеціальних майданчиках на парковці. Якщо у місті постійно прибирається сміття, комунальники працюють, значить, з містом все більш-менш гаразд, чи не так? Такі

думки дуже зміцнювали віру в те, що ми вистоїмо і переможемо, незважаючи на це лихо.

Народ дуже активно пересувається на велосипедах — це тепер найдешевший й наймобільніший вид транспорту. Чернігів перетворюється на місто велосипедів.

На жаль, дати фіналу цього абсурдного кровопролиття, розпочатого Росією 24-го лютого, ніхто назвати не здатен. Мольфари, тарологи, астрологи, гадалки і ворожки всіх мастей передрікають і обнадіюють, ікони в храмах мироточать. А ми, звичайні жителі, просто чекаємо. Сподіваємось вижити. Віримо у справедливість і Вищий суд.

27 квітня, середа

Війна: день 63-й

весни дуже помітний.

Сьогодні майже в кожному нашому вцілілому під час бомбардувань та обстрілів дворі щось квітне і звеселяє погляд весняними барвами.

Можна милуватися в тиші. Хоча в тишу віриться дуже слабо. Вона ніби не справжня. На відміну від справжньої весни.

І храми наші древні вже відчинені для вірян.

Отже, минає 63-й день війни.

Цінуйте мир, поки він з вами і ви у ньому.

28 квітня, четвер

Війна: день 64-й

День ясний. Безхмарно. Тепло. Сонце!

У місто приїхало багато гуманітарної допомоги. Ходила отримати. Видавали за наявності паспорта з реєстрацією. Отримала набір продуктів:

- 1 кг крупи
- 1 кг цукру
- банка згущеного молока
- банка італійської тушонки
- банка олії
- 2 пачки печива
- 1 пакет макаронів.

29 квітня, п'ятниця

Війна: день 65-й

Віддала черговий ключ з кількох залишених мені на зберігання малознайомими людьми.

Господарі ключа ще не повернулися з евакуації, але прислали за ключем сусідку, яка може приглянути за будинком. У нас було жваве спілкування, тому що мені повідомили не лише номер телефону чужої людини, але й надіслали фото.

Зустрілися ми у сквері, серед квітучих дерев та клумб. Познайомилися. Я віддала ключ, а потім ми із задоволенням помилювалися нашим сквером, де з кожним днем довкілля все гарнішає, безліч квітів розкривають свої пелюстки назустріч теплу і сонцю.

Звісно, ми не могли обійти в короткій бесіді воєнну тему. Постарались не лякати одна одну страшними спогадами, а тому з усіх сил намагалися посміхатися і розпрощались на позитивних побажаннях здоров'я та миру нам і усім вам також.

30 квітня, субота

Війна: день 66-й

У Чернігові дорога до ринку й назад сьогодні, коли минає 66-й день клятої війни, проходить спокійно. Нічого страшного вгорі не лігає. Не гримить. Не вибухає.

Несу з базару кілограм симпатичних огірочків. 110 гривень за кіло. І кілька листочків зеленого салату, який аж по 350 гривень за кіло. Подумки дякую фермерам, які змогли у такий страшний лиховісний час посіяти, виростити для нас, виснажених війною, купу вітамінів.

До ринку йду одними вулицями. Назад — іншими. Розглядаю рани й шрами, залишені ворожими обстрілами на тілі нашого древнього міста.

Вибиті вікна подекуди затягнуті вже поліетиленом, понівечені двері підперті дошками, але до дірявих дахів, з яких здуло вибуховими хвилями та обстрілами покрівлю, ремонти дійдуть не завтра. Хоча сьогодні навіть трохи дощить.

Йду собі з огірочками та салатом, неначе на екскурсії по рідному місту й розглядаюся на всі боки.

— Ой, що ж нарobili! Що ж нарobili ті браття! — говорить незнайома літня жінка, яка повільно йде за мною зі своїми ринковими покупками й так само роздивляється навсібіч. Вона сильно кульгає, тому й я стишила ходу.

— Ми — живі! — обережно кажу їй. — Це ж головне.

— Живі, так, — схлипує жінка. — А як далі жити, коли довкола стільки руїн? Донька моя плаче день і ніч, дачу їй жаль.

— Зруйнована дача? — питаю.

— Купа цегли від неї залишилася після російських «освободителів». І від нового цегляного паркану — також купа цегли. А нова ж дача була! Ми стягувалися на неї кілька років, продали стару хату в селі, збирали й збирали гроші, щоб придбати дачу біля міста, де б могли бігати онуки по зеленій траві, де б ми відпочивали й могли виростити якусь зелень та ягоди для себе. Вклали великі кошти, побудували, насадили кущів, квітів, трохи дерев. А тепер от... Нічого того немає.

— Але зате ви живі, — повторюю я.

— Так, — втирає сльози жінка вільною від торби рукою. — Я й дочці це кажу, що ми живі. І двоє онучат живі. А вона плаче, бо, може, ще оте життя по підвалах нерви зіпсувало.

— Те підвальне життя всіх добряче підкосило, — кажу. І раджу поки що не відвідувати дачу, поки там не попрацюють сапери.

— Розумію, — погоджується жінка, — але ж потім, божечки, де шукати й за які гроші наймати людей, які зможуть розібрати й розчистити оті всі руїни бетону й цегли.

— Яюсь воно буде, — кажу щось слабовтішальне, бо не знаю, що казати. — Головне, що ваша сім'я сьогодні жива-здорова.

— Дякую, — мовить літня жінка, — миру вам і добра, яюсь воно таки буде. Головне — ми сьогодні живі.

На тому ми розходимося в районі центральної площі по своїх напрямках, бажаючи собі й людям миру, позитиву й витримки.

* * *

Закінчується 66-й день війни. На жаль, не останній.

1 травня, неділя

Війна: день 67-й

Ходила містом і виявила, що відкрився книжковий магазин. Купила нові книжки. А також купила новий чохол для смартфона, бо старий геть зачовгався за тижні життя під землею.

3 травня, вівторок

Війна: день 69-й

людей чужих для мене завжди були чимось дивним.

Як можна змішувати так тісно свою дорогоцінну ауру з малознайомими людьми? Часом деякі обійми обох статей були навіть просто неприємні й небажані. Так. До війни.

Але в ці дні все відчувається яюсь інакше.

Ідеш вулицею міста, а назустріч зненацька з-за рогу — Людина. Жива! Усміхнена. Нарядно вдягнута. Знайома! Але ж не бачилися сто років — аж раптом!

— Божечки! Яка радість! Ви живі!

— Так! Живі!

— А сім'я?

— Всі живі! Слава Богу!

— А де пережили весь цей жах?

— Та де же? Тут же, у підвалах, не приведи, Господи, знову таке пережити!

Мені показують (і вже не вперше) на екрані смартфона “підвальні” фото, діляться враженнями й пережитими відчуттями від вибухів, коли рашисти скинули бомби на стадіон, готель “Україна”, розбомбили головний міст-артерію над Десною.

Ми обіймаємося міцно, з трикратним православним цілуванням так, як навіть з родичами не завжди. Тому що нині не з усіма родичами людям хочеться обійматися. Та й навіщо, якщо воно ось так. Втім, склалося не з нашої вини. Але війна висвітлила дуже багато людських рис — хороших і не дуже. Вже не дивуюсь розповідям про те, як чужі й малознайомі люди стали зненацька рідніше рідних.

69-й день війни у нас.

У чернігівських парках і скверах інтенсивно дзигчать газонокосарки — косять траву, яка стрімко росте.

P.S. Тарологи, астрологи, мольфари, ворожки, чаклуни всіх рангів віщували наприкінці минулого й початку нинішнього року три тижні війни, яка мала неодмінно статися.

У підземеллі, яке трусилося від вибухів, у суцільній темряві, без світла, води, інтернету, народ ділився прогнозами, вчитаними й почутими перед початком цього пекла у всіляких ворожбитів. Мовляв, нам недовго залишилося потерпіти до перемоги, тримаймося!

Ми вже витримали 69 днів.

Напевне, чаклуни й ворожбити також помиляються. Щоб не лякати нас, правда ж? Рахунок вже треба вести не на тижні, а на місяці.

5 травня, четвер

Війна: день 71-й

Люди і недолюди

Люди — це ті, хто робить життя на нашій планеті кращим, чи не так?

Люди невтомно створюють щось нове, гарне: музику, новації у всіх сферах буття, щоб прикрасити цей світ, зробити його розумнішим, добрішим, гарнішим, комфортнішим для інших людей, що живуть поряд і для наступних поколінь також.

Недолюди все руйнують. Бездумно.

Можливо, у них збій програми стався або травмовані під час пологів? Чи, можливо, вони взагалі якісь біороботи? Саме біороботи покликані своїми господарями руйнувати, знищувати, перетворювати на пил створене людьми.

Готель "Україна". 2 травня 2022 р.

Ходила містом, сфотографувала у центрі зруйнований готель “Україна”, розташований на проспекті Миру. П’ять поверхів пробила смертоносна зброя рашиста-біоробота. Напевне, у них немає ні серця, ні душі. Напевне, мають лише активовану програму з пунктами “задача” та “ціль”.

Тисячі людей почули й відчули своїми тілами у будинках, підвалах, підземеллях тяжкий стогін величезної будівлі і древньої чернігівської землі, яка не знала бомбардувань з часів німецької окупації у минулому столітті, більше 80-ти років тому.

Вікна сусідніх з готелем будинків бризнули склом. Не хочу пригадувати, що ми відчули тієї ночі. Той, хто жив далеко в ці дні і перебував у безпеці, все одно не зрозуміє. Бомби були також скинуті на чернігівський стадіон, кінотеатр у центрі міста, житлові будинки... Абсурдність того, що відбувається з 24-го лютого й до цього часу, дуже важко збагнути й прийняти.

А я взагалі ж хотіла — про тюльпани. Ви ж помітили тюльпани? Якщо не піднімати голову і не дивитися вгору на сліди бомбардувань, то створюється ілюзія, що у світі все нормально. Однак це саме ілюзія.

Щодня проходжу у різних справах центральними вулицями і спостерігаю чудову палітру квітів. Жителі активно фотографують: все квітне завдяки невтомним трудівникам нашого міського «Зеленбуду», які ще з осені заклали чудові клумби. І я думаю вкотре, що рослинами, деревами, квітами і взагалі всім творчим процесом займаються саме люди.

А недолюди зникнуть з лиця землі. І ніхто не згадає їхніх імен добрим словом, про них не складуть пісень та балад, а діти і внуки їхні, якщо такі залишаться, будуть соромитись і змінювати прізвища, вивчаючи з-поміж інших мов і українську. Про всяк випадок:)

71-й день війни у нас.

Воєнна весна продовжує диктувати нам нові правила буття.

Слава Україні!

6 травня, п'ятниця

Війна: день 72-й

Вишивання — заняття для рук

День сонячний. Тепло.

Купила у магазині рукоділля набір для вишивання — котик з білками. Сподобався смішний сюжет.

Що ж, якщо я не потрапила цього року на дачу, буду вправлятися з голками та нитками.

У травні минулого року я вже місяць жила на дачі. Милувалася тюльпанами, ірисами, хеномелесом, квітучими деревами.

2 червня, четвер

Війна: день 99-й

Гучні звуки — стрес

Спостерігаю, що на гучні звуки тіло й мозок тепер реагують дивно. Питала людей — майже у всіх, хто пережив бомбардування та обстріли, така сама реакція. Хіба я могла раніше уявити, що смикатимусь

вдома від звуку квартирки, яка зненацька просто закрилася від подиху протягу? Або: йду тихою міською вулицею і раптом позаду лунають два гучні бабахи. Що це? Ноги відмовилися йти далі. Тіло завмерло. Озирнулася. Виявилось, що це просто водій легкової машини закрив дверцята, а його товариш одночасно гучно опустив багажник.

3 червня, п'ятниця

Війна: день 100-й

Сто днів війни. Каштани і кава

Якби не ця клята війна, то я б длубалася на грядках дачі, клопоталася б про огірочки й помідорчики, про бензин для коси й голодних котиків і більше б дивилася вниз.

Сьогодні, вдалині від дачних клопотів, щодня ходжу чернігівськими вулицями і частіше дивлюся вгору. Особливо після 24-го лютого, коли почалося все це пекло, що випало Україні і нашому Чернігову. Вгорі відбувається багато цікавого. Хмаринки щодня нові і зовсім не такі, які бувають після бомбардувань, обстрілів та пожеж. Птахи почувуються господарями в небі, активно ростять потомство і добувають харч для нього. Відцвів буйно на чернігівських вулицях бузок. Люди латають зруйновані дахи осель і склять вікна та балкони. Вгорі часто-густо стукають молотками руки вправних пенсіонерів, бо молодь переважно на фронтах або в теробороні, їй не до ремонтів пошкоджених орками квартир та будинків.

У місті працюють перукарні, кав'ярні, кафешки, вийшов на маршрути міський транспорт з тролейбусами включно. Начебто повертається звичайне життя. Але воно вже ніколи не буде колишнім, таким, яким було до 24-го лютого.

Багато що цієї весни трапилося з нами вперше. Можна навести мільйон епізодів. Наведу два, щоб не перевантажити текст.

1. Проводжаючи після відвідин кав'ярні подругу, підвела голову до неба і побачила — вперше! — рожевий каштан. Сфотографувала, бо досі вважала, що каштани цвітуть тільки білим.

2. Кава «Чорнобаївська» викликала такі емоції, що я таки її придбала.

Наш український гумор — також зброя.
100 днів війни сьогодні у нас.
Ми живі. Це головне.
Цікаво, коли ж і як ми відзначатимемо сотий день миру?

13 червня, понеділок

Війна: день 110-й

Війна: прожито й пережито 110 днів

Звісно, не всі відчули на собі гострі пазури паніки від вибухів, безпорадність від невідомості навіть щодо найближчих годин — у кожного свій особистий життєвий досвід у цій абсурдній і дикій агресії, що розпочалася 24 лютого з боку Росії, у чорний четвер.

Спричинена вторгненням і бомбардуванням з боку росіян паніка мільйони наших людей вигнала далеко за межі України. Повертатися не поспішають — їх можна зрозуміти.

А ми, ті, що жили-були тут, напрацювали якийсь дивний досвід. Він дозволяв нам вже через кілька тижнів гуркоту спокійно стояти в чергах по воду й хліб під вибухами й обстрілами. Отець Роман з Катерининської церкви Чернігова у хвилини затишшя між обстрілами диких орків носив літнім чернігівцям ліки та харчі, розраджував добрим словом переляканих мешканців підвалів, вселяючи у зболені душі надію й оптимізм.

І разом з тим гидко слухати й важко стримувати гнів щодо бабусь, які вигнали під час обстрілів з підвалу житлового будинку молоду жінку з трирічною дитиною: дитина дуже голосно кричала й плакала з переляку. Бабусям було некомфортно від дитячого крику, вони жінку просто виштовхали назовні. Чи ж вітаються вони з нею тепер? Хто їм таке забуде?

Сьогодні, у 110-й день цієї клятої безкінечної війни, у Чернігові вдень знову лунали звуки повітряної тривоги, яка своїм тембром неначе виймає нутрощі й мозок. Але люди йшли містом у своїх справах. Ніхто нікуди не побіг. Від власної смерті не втечеш — так подумала я і також рушила запланованим маршрутом.

Через годину з'ясувалося, що вдарили прокляті небом рашисти трьома ракетами по Прилуках. Там з навколишніх сіл евакуюють людей через загрозу пожеж.

Ми всі живемо у постійній напрузі вже 110 днів, але не байдикуємо, а наповнюємо свої будні справами. Хтось порає городи, хтось волонтерить, хтось робить добрі вчинки, не сурмячи про них на весь інтернет.

У мене з'явився ритуал повільної вранішньої кави зі смачним пундиком/сирником/печивом без заходу в інтернет і без читання тривожних новин. Це допомагає тримати рівновагу протягом дня.

Насичую себе змістом. Перечитала «Марусю Чурай» Ліни Костенко — там так багато рядків неначе про наше сьогодні й керівництво написано. І чому досі нашій геніальній Ліні Костенко не дали Нобелівську премію?

Перечитала «Тигроловів» Івана Багряного. Неймовірний твір. Недарма він був десятиліттями захований від українського читача.

Книга Майкла Бута «Що не так зі скандинавами (Правда і міфи про найщасливіших людей)» вельми тішить мене перед сном тонким англійським гумором, що просвічує навіть крізь переклад.

Набрала нарешті з рукопису, писаного бісерним почерком тата, його спогади про дитинство, юність, взагалі життєвий шлях.

Коли почалася війна 1941-го року, йому було 13 років. Родина тоді жила під Черніговом. Він все добре запам'ятав. Детально описав. Мене вразило те, що німці, які просувалися переможно дуже швидко і у серпні 1941 року вже бомбардували Чернігів, напередодні скинули на місто листівки з попередженням про бомбардування — щоб люди з міста вийшли. Тож в навколишні села з міста кинулися тікати дуже багато сімей з дітьми. Після бомбардувань через кілька днів вони подалися до міста. Хоча там багато що згоріло і чимало будівель було знищено.

А цієї дивної зими російські бомбардувальники без будь-якого попередження 24-го лютого накиннулися на Україну з бомбами, ракетами та обстрілами. І це все досі не припиняється. Чомусь.

А дійсно, як сказав відомий політик, хіба можна домовитися з крокодилом, який вп'явся у твою ногу?!

Світ за нами спостерігає, напевне, з цікавістю: виживемо чи ні? Хоча тема війни вже, мабуть, трохи набридла їм, бо війна не кінчається, а затягнулася на невизначений термін. Буча — це ж у нас трагедія, а не в Європах.

Медитативно після кави вишиваю хрестиком картину з котом-бешкетником та білками. Там понад 25 тисяч хрестиків — це довгий процес, бо рахую, збиваюсь через думки, плутаю кольори, гублю голки, знову вишиваю, буває, що зранку, як Пенелопа, виймаю нитки з кількох сотень хрестиків, вишитих не там і не так.

Життя триває. З безліччю історій, дивовиж, відкриттів і духовного зростання. А як у вас?

На фото: мої лілії з червня 2021 року.

Часто думаю: як вони там бідолашні виживають без мене?

18 червня, субота

Війна: день 115-й

Сирени — новий атрибут буття

Сьогодні в Чернігові тричі завивали сирени повітряної тривоги.

Під час першої центральною площею їхав святковий весільний кортеж, радісно сигналячи й повідомляючи про те, що побралася ще одна пара чернігівців.

Під час другої сирени йшла містом у справах. Ніхто нікуди не побіг. Люди спокійно пили каву біля кав'ярень, якісь чоловіки лагодили зруйнований навесні вибухами орківських обстрілів дах, будівельники ремонтували приміщення і навіть не вимкнули прилади, парком прогулювалася пара молодят в українських вишиванках.

Третя сирена застала мене вдома. Я продовжила вишивати кота з білками.

Людина, схоже, здатна звикнути багато до чого. І навіть в умовах війни і воєнного стану ми не припиняємо милуватися красою довкілля, наповнюючи себе позитивом і краплинами радості.

У Чернігові буяють дбайливо доглянуті трояндові кущі. Слава невтомним рукам наших людей! На Стрижні плавають качки, усім своїм виглядом натякаючи на те, що не проти пригостання чимось смачненьким.

Слава Україні!

19 червня, неділя

Війна: день 116-й

Співак на вечірній платформі

епатував публіку неймовірними руладами на кілька октав. Щебетанням, писком, виском, клацанням, клекотом верещав, горлопанів і явно перебував в ударі та доброму гуморі.

Публіка була нечисленною: я, кілька байдужих до акторського хисту птаха пасажирів та дві кицьки.

Автобус запізнювався.

Пасажири длубалися у смартфонах.

Шпак (схоже, що це був саме шпак?) старався і рвав молоде горло новими нотами, ловив кайф. Оглухнув від власного співу настільки, що не помітив мене зі смартфоном. Справжній митець!

Дві кицьки під час цього соло якимось зненацька проявились з порожнього простору. Підкрались безшумно з різних боків ближче до платформи. Уважно й мовчки вивчили високий металевий стовп, зацінили відстань до пернатого співака і зробили вигляд, що абсолютно байдужі до птичок і взагалі не голодні, мовляв, нехай собі співає. Краще полежати на теплому асфальті станції.

А пернатий карузо старався на дві-три октави так, неначе очікував аплодисментів багатотисячного натовпу і кар'єрного зростання. Можливо, це був його монолог пересмішника. Коли повз платформу пролетіли дві ворони і щось йому каркнули, то шпак довго каркав їм услід, перекривляючи і майстерно копіюючи воронячі голоси.

Потім прийшов автобус. Концерт пернатого закінчився. І 116-й день війни також майже завершився.

Спокійної доброї ночі, друзі!

22 червня, середа

Війна: день 119-й

Війна й мистецтво

Подумалось про те, що майже в усі часи війна йде пліч-о-пліч з мистецтвом.

Окрема категорія — художники-баталісти, чиї магічні пензлі й фарби допомагають нам уявити, як ото воно жилося людям у давнину, коли «було колись в Україні — ревіли гармати»...

А сучасність, особливо після облоги Чернігова клятими орками та жорстоких бомбардувань і руйнувань, породжує в уяві щось таке нове, незнайоме, поглинаюче погляд, народжуючи фантазії щодо чогось невідомого й незнаного досі. Страшно й сказати.

Сучасність матеріальна — це великоформатна книжка-альбом, яка мене взяла в полон на кілька днів, бо треба ж було знайти й купу додаткової інформації.

А все — просто. Син десь у нетрях інтернету написав конкурсний коментар і несподівано виграв дивовижний приз — артбук українською мовою сучасного польського художника Jakub Różalski (1981 р.н., мешкає у Гамбурзі).

Художник — палкий прихильник історичного минулого 20-х років ХХ-го століття. Сюжети його картин — звідти, зі столітньої давнини. Але він зненацька (то окремих порив творчості) ввів у пасторальні сюжети бойових роботів. Так народилася неймовірна фантастична історія з персонажами, інтригами, карколомним перебігом подій для настільної та комп'ютерної гри.

В ігри комп'ютерні не граю — ще не доросла:) Але артбук полонив на чимало годин. Просто пірнула в той альбом з головою. Там обмаль букв і слів — зате є зображення.

Неймовірні відчуття, особливо сьогодні, коли на календарі — 20-ті роки вже наступного століття, знову йде війна, активно використовується робототехніка типу дронів, літаків-безпілотників, а комп'ютери визначають цілі і наводять на них.

Звісно, сто років тому ніхто дні війни не рахував, а ми продовжуємо рахувати й занотовувати події і враження. Бо нам своє робить.

Сьогодні, як і сто років тому, навіть під обстрілами та бомбардуваннями, після страшних руйнувань, дачники, селяни, фермери сіють і саджають насіння, дерева, кущі з надією на урожай попри все. Життя триває. І так має бути, допоки є наша планета. А зло піде туди, звідки прийшло — такий закон. Добро також з міцними кулаками.

В інтернеті викладено багато картин талановитого художника Jakub Różalski.

23 червня, четвер

Війна: день 120-й

“Північний форпост. Чернігівський напрямок, 2022”

Сьогодні тихий літній вечір у нашому Чернігові знову прорізала сирена повітряної тривоги. А я якраз гортала нову книжку про

хронологію російського нападу, згадуючи, як це все було для нас, чернігівців.

Чернігівський військовий історик Михайло Жирохов зібрав і задокументував величезну кількість фактів по днях, починаючи з 24-го лютого цього року. Вміщено перелік сил і структур, що обороняли Чернігівщину, біографії та фото військових лідерів, які очолювали оборону області, згадані поіменно воїни, які загинули в той чи інший день, міститься інформація про райони міста, що постраждали від обстрілів, про села й райцентри, де чинили свавілля рашисти. Книга “Північний форпост. Чернігівський напрямок 2022” містить також чимало документальних фото з місць подій.

Дуже добре, що з’явився такий історичний літопис. Думається, до подібного проекту можуть долучитися міста й села Чернігівщини, які постраждали від окупантів. Бо витягнуте на світло чорне зло тьмяніє і зникає під ясним промінням справедливості.

Не забуваймо наших героїв, які й сьогодні боронять землі нашої держави.

Слава Україні!

24 червня, п’ятниця

Війна: день 121-й

В саду гуляли — книжки вибирали

Сьогодні реалізувалась чудова ідея пані Ірини — обмін книжками. А Вікторія Сидорова домовилась про чудове місце для зустрічі з чаюванням під смаколики в прекрасному саду музею-садиби М. Коцюбинського у Чернігові.

Мене порадувало те, що по саду гуляли невеличкі групи екскурсантів, з ними були дітлахи. Всі активно фотографувались біля квітів, бо сьогодні в музейному саду неймовірно гарно. Буяють троянди та різні квіти. Вартість прогулянки по саду — всього 20 гривень.

Ну а ми, кілька палких читачок, принесли книжки і отримали масу задоволення від спілкування. Кожна принесена книга була представлена власницею і вони відправились у мандрівку до домівок нових читачів.

Не встигла замовкнути сирена, як з гулом щось потужне пролетіло над будинками, через секунди десь далеко пролунали вибухи. Я гадала, що то були ворожі літаки.

Згодом виявилось завдяки офіційним новинам, що то були не літаки, а ракети, запущені по нашій області з території Білорусі.

Повітряна тривога лунала й ввечері о 18:30. Я саме поверталася з продуктового магазину. Праворуч і ліворуч тротуарами йшли люди. Ніхто нікуди не побіг. Жінка, що повільно йшла назустріч, трикратно перехрестилася та й пішла далі. Я, про всяк випадок, прочитала собі Отче наш, подумавши про те, що паспорт при мені, а також куплені вода, печиво і кекс.

А між тим, день сьогодні видався дуже теплий, сонячний і посправжньому літній. Завважила, що вранці у сквері ім. Богдана Хмельницького під відкритим небом зібралася творча компанія — там звучали хороші слова про духовні скарби, які у нас ніхто не відбере.

Слава Україні!

Спокійної ночі всім нам!

27 червня, понеділок

Війна: день 124-й

Будинки із заплющеними очима

Старенькі чернігівські будинки з вигадливим дерев'яним мереживом багато бачили на своєму віку. Цієї весни вони (не всі, на жаль) дивом вціліли під обстрілами та бомбардуваннями рашистської навали.

Проходжу повз такі зранені новою війною

Будинок заплющує очі

будиночки — мені здається, що вони якось зіщулюються від жаху пережитого й побаченого і просто заплашують очі.

Господарі затуляють вибиті вибухами вікна підручними матеріалами. Таких будинків у місті чимало.

Сьогодні в Чернігові вдень двічі лунала сирена повітряної тривоги.

Гадаю, ви вже знаєте про ракетний терор, який сьогодні торкнувся Кременчука на Полтавщині.

28 червня, вівторок

Війна: день 125-й

Нові дитячі забави

Йшла вдень тихою чернігівською вуличкою, на якій у сучасну гру бавилася зграйка хлопчаків років від 7 до 14.

Вони облаштували «блокпост», озброїлись гілками з кущів і жартома перепиняли перехожих. І мене — також.

— Слава Україні! — вигукнув пацанюра років 10-ти, підбігаючи ближче.

— Героям слава! — автоматично відповіла я.

— Слава нації! — підскочив другий малюк.

— Смерть ворогам! — бадьоро озвалась я.

— Дядьку, ану скажіть «паляниця»! — звернулись дітлахи до пенсіонера, що повільно йшов тротуаром з тростиною.

— Паляниця! — розсміявся чоловік.

— А скажіть «залізниця»!

— Та залізниця, — відповів усміхнено чоловік, — ростить, малюки, здорові!

Зненацька десь у глибині зграйки прозвучала адреса для російського корабля у негарному супроводі додаткових слів.

— А ось такі слова, хлопці, вживати не варто, — зупинилася літня жінка біля «блокпоста».

Вона теж енергійно відповіла на «пароль» «Слава Україні!».

— Ці слова вас не роблять розумнішими і кращими. А от хто з вас скаже, скільки буде сім помножити на чотири?

— Двадцять вісім! — вигукнув через секунду хтось з пацанюр.
— А вісім помножити на сім?
— П'ятдесят шість! — озвався інший голос після довшої паузи.
Я вже майже минула це веселе товариство, але не витримала і гукнула:

— А якщо дев'ять помножити на дев'ять?
— Вісімдесят один, — ламким голосом, сміючись, відповів за всіх завислих у мовчанці товаришів хлопчина років 14-ти.
— Молодець! — похвалила я і порадила на правах старшої за віком не ігнорувати таблицю множення, яка вельми стане в нагоді.

- - -

Минає 125-й день багатократно проклятої отруйної війни.
О 21:15 знову в Чернігові завелися тоскним виттям сирени повітряної тривоги. Якраз пишу цей текст. Сподіваюсь дописати.
Вили сирени й вранці о 10:30.
Слава Україні! Смерть ворогам! Тримаймося!

* * * *

Ретроспогад

“Виконувач” бажань

У Чернігова багато нерозгаданих таємниць. Древне місто просто зобов'язане їх мати. Як же ж без таємниць?

Одне з-поміж загадкових місць Сили міста — П'ятницька церква в самому осерді міста. І Камінь бажань при ній — вмурований намертво з тильного боку храму.

Там є виїмка з Каменем. І потік тих, хто загадує найпо-таємніші бажання, до цього сакрального місця не міліє.

Чула краєм вуха, що бажання справджуються. Аякже, все — по вірі вашій.

Сьогодні вранці побачила “виконувача” бажань.

Мужичок невизначеного середнього віку, пожмаканого бомжуватого вигляду, трохи місяцями пом'ятий, не надто охайний, з візочком-“кравчучкою” підійшов до Каменя бажань.

*Через малий зріст він не діставав правицею до ніші з Каме-
нем і пожертвами (люди ж там монетки як оплату чи аванс
залишають, щоб надійніше було, щоб бажання здійснювалися).*

*“Виконувач” бажань кілька хвилин примірявся і так, і сяк,
ставав навшпиньки, але марно, а потім додумався — поклав
візочок на землю, став на нього і — ось вже й дотягнувся!*

*Я випадково йшла неподалік, зупинилася — поспостеріга-
ти за цими дивними маніпуляціями. І побачила: “виконувач”
бажань акуратно згріб все, що там залишили люди, які за-
гадали бажання.*

Напевне, у всіх все справдиться.

*Та й взагалі. Янголи з білими крилами — це в казках. А в
реальності янголи, можливо, ось такі і є і блукають поміж
нас. Такі ж як усі, непримітні у натовпі. Замасковані.*

29 червня, середа

Війна: день 126-й

З учора збиралося на дощ.

Після комендантської години глянула у вікно і завмерла: чорний нічний простір на столичному напрямку краяли неймовірно яскраві спалахи. Один за одним освітлювали небеса й згасали. Стало трохи не по собі.

Відчинила вікно, уже не вдивляючись, а тривожно вслухаючись: чи не гримлять знову гармати на підступах до міста? Але було тихо. Пригадала, що так буває в літні ночі, коли в небі спалахують зірничі. В мирний час такі природні явища сприймалися інакше.

Гроза зі зливою прийшла сьогодні вдень, щедро полила місто, трохи охолодивши його від спеки. У Чернігові цими днями термометри показують високі плюсові температури. Напевне, нарешті наші відсирілі й змерзлі за зиму та весну тіла зігріються. Ще б душі

зігрілися — тоді буде зовсім добре. Але душам нашим, здається, ще довго мерзнути. Однак — тримаймося!

Слава Україні!

Смерть клятим ворогам! Нехай згинуть, як роса на сонці!

30 червня, четвер

Війна: день 127-й

Про місто, в якому не хочеться чаю

Колега й давня подруга з'їздила зненацька для себе до Львова. Випала їй така чудова нагода. Питала, що мені звідти привезти.

— Каву, — зразу сказала я.

Бо для мене Львів — то насамперед кава під акомпанемент дивовижної архітектури. Потім вже по вайберу попросила сфоткати пам'ятник першодрукарю Івану Федорову, який стоїть неподалік мого вузу — Української академії друкарства, яка колись була просто Українським поліграфічним інститутом ім. Івана Федорова.

Подрузі Львів подарував чудові зустрічі й сонячну погоду, а мені надіслані фото — ностальгійні спогади про місто моєї юності. Здивував такий собі букіністичний риночок довкола пам'ятника. За часів моєї юності такого там не було.

А сьогодні Людмила вручила мені пакет з кавою.

Той пакет випромінював аромат на кілька метрів довкола. Питиму вже завтра. На десерт цього вечора слухаю ще й чудову пісню з таким щемливим змістом, яку виконують Океан Ельзи & Один в каное.

Добраніч!

Спокійної ночі всім нам!

1 липня, п'ятниця

Війна: день 128-й

Місце сили та рецепт від ненависті й страху

Сьогодні ми, два десятки чернігівців, чаювали з о. Романом у Катерининському храмі.

Катерининську церкву, зведену триста років тому на честь козацької перемоги під Азовом, можна справедливо вважати одним з місць сили Чернігова: вона багато бачила на своєму віку, її стіни витримали неабиякі випробування. І просто диво, що цей храм, який є своерідною візитівкою Чернігова, вистояв у цьогорічній рашистській навалі й пережив облогу міста.

І недарма тут служить о. Роман, якого постійно бачили в різних куточках міста під час жорстоких обстрілів. Він — дивовижний. Цей спокійний, завжди усміхнений священик допомагав людям і словом, і вчинками. Він носив чернігівцям продукти, ліки, обслуговував німеччин стареньких, яких не змогли вивезти родичі, відвідував підвали й бомбосховища, розраджуючи і втішаючи переляканих містян, сам пік і роздавав хліб, який навчився випікати без дріжджів, на заквасці. А ще — постійно служив у храмі під обстрілами. Храм не зачинявся. Тут мироточили кілька ікон, вселяючи надію, зміцнюючи віру.

Пригадуючи ті страшні тижні облоги міста, о. Роман каже: був настільки зайнятий справами, що не думав про страх, не було коли боятися, бо страху не залишалося місця в щодобовій метушні довкола десятків невідкладних справ. І тільки одного разу, коли йшов містом, а неподалік вцілила у будівлю ворожа ракета, і застогнав простір, йому стало по-справжньому зле і страшно, мало не підкошилися ноги, забило подих.

У кожного, хто був сьогодні на чаюванні, є що розповісти. Це — безкінечна історія переживань і якогось нового буття в нереальній реальності.

Прикметно, що більшість з учасників, починаючи коротку розповідь про себе, родину, друзів у цій війні, не могла довго говорити через спазми від стримуваних сліз. І потім казали, що це дивно, бо за час облоги майже ніхто не плакав, сліз не було. Натомість була купа справ. Хтось просто жив на роботі — це були медики, хтось щодня протирав і мив квартиру, яка могла щомиті зникнути від удару ракети чи бомби. Хтось піклувався про сусідів та родичів — плакати не було коли. Пригадували й дивовижні епізоди, наприклад, коли подружжя потрапило під обстріл, чоловік кричав на дружину, щоб швидше падала на землю, а вона собі йшла і голосно проказувала, що на ній мамина хустка — вона захистить.

Що допомогло триматись під час ворожого наступу? Майже всім — віра, молитви і постійна зайнятість справами, опікування іншими людьми, навіть незнайомими.

Як нам бути тепер, отче, питали в о. Романа. Як не потрапити в лещата ненависті? Адаже кажуть, що страх і ненависть руйнують душу. Але ж і любити неможливо цих нелюдів, які знущались над людьми і продовжують щодня обстрілювати ракетами мирне населення. Які слова треба казати?

Отець Роман дав короткий і простий рецепт: відкривайте молитовник, читайте 108-й псалом.

Під час облоги міста я бачила, що у підвалах та укриттях люди мали при собі маленькі молитовники — з ними не розлучалися, тримали при собі, як і паспорт та найважливіші документи. Віра і молитва були і є нашими оберегами. Вірю, що Святе Письмо містить рецепти на всі потреби.

Додам, що цю чудову зустріч у храмі організувала Вікторія Сидорова в рамках проекту «Чернігів — місто сили».

2 липня, субота

Війна: день 129-й

Повернення традицій

Сьогодні було гарно — сонячно, ясно й навіть трохи спекотно.

Чернігівці ще не оговтались від пережитого за тижні обстрілів та бомбардувань, але намагаються дивитися в день завтрашній з вірою в краще та оптимізмом. Місто гарнішає з кожним днем — квітнуть клумби і дерева, ремонтуються понівечені війною будинки, відкриваються нові маршрути транспорту, нові крамнички. А ще — створюються нові подружжя.

У парку на чернігівському Валу бачила молодят. Неймовірно гарні обоє — там проходила фотосесія. Звернула увагу, що і молодий, і молода були у пречудовому вишитому вбранні, яке їм неймовірно пасувало. Пригадала, що не раз бачила старовинні фотографії

з минулого століття, де до шлюбу пари ставали також вбраними в національний одяг.

Сходила до Десни, де не була з минулого року.

Взимку розпочалася війна, навесні трапився великий розлив. Нарешті вода повернулася у своє русло, залишивши на деревах «мітки» свого рівня. Високо стояла.

Чернігівці активно відпочивають. Вода в Десні тепла, хоча плавати краще ближче до берега — до кінця дно річки ще не обстежене і невідомо, що там у глибині може нести течія. Офіційно пляжний сезон ще не відкритий. Але рятувальники берег патрулюють не втомно.

Відпочивальники слухали музику. Українську! Звучали й пісня-переможниця «Євробачення» — «Стефанія», і «Червона калина», й інші композиції. Жодного натяку на попсу!

Добраніч.

Спокійної ночі вам та вашим рідним.

3 липня, неділя

Війна: день 130-й

Десна така зваблива влітку

Коли у нас у Чернігові впродовж кількох тижнів навесні гриміли вибухи й тривали обстріли, навіть не вірилось, що колись настане літо, що можна буде просто ходити по вулицях і навіть дійти до Десни, на пляж Золотий берег.

Не вірилось, але вперто мріялось. Напевне, не лише мені.

Сьогодні знову ходила до річки.

Дорогою бачила якийсь казковий пейзаж — там повінь понаносила повно дерев, гілок. Я йшла крізь затінений простір у супроводі зраділих здобичі комарів. Ступала обережно, дивилася собі під ноги. І добре, що дивилася. Бо одна з «гілок» на стежці раптом ожила і почала тікати до води, де бесідували про щось своє жаби. Я завважила дві жовті плями на голові плазуна — то явно була вужиха. Довженна і вгодована. Мабуть, вагітна.

Вода відступила, але дерева біля Десни стоять підперезані піщаними смужками — видно, куди сягав рівень води, вище метра. Зафіксувала на згадку.

Дикі качки, більші й менші, активно юрмилися біля містка — добрі чернігівці кидали їм у воду щось їстівне.

Завважила з десяток чи й більше рибалок в різних затишних місцинках. Сиділи непорушно, поринувши у тишу свого рибальського дзену.

Тихий день видався. Якби таких було більше й більше.

Добраніч.

Мірної тихої ночі усім нам!

4 липня, понеділок

Війна: день 131-й

Кава з присмаком повітряної тривоги

Ранкова сирена повітряної тривоги мало не зіпсувала мені ароматну львівську каву, подаровану на днях подругою.

Я вирішила акуратно випити велику чашку кави з бутербродом, нікуди не поспішаючи. Що буде — того не минути.

Сирени замовкли. Настала тиша, в якій знову за вікнами проклюнувся щебет пташок, почулися людські голоси, гуркіт автомобільних моторів. Але я трохи змінила плани і не пішла на Десну зранку. Ну то й нехай.

Зате навідалась у книжковий магазин — купила дві книжки: «Бог ніколи не моргає» американської журналістки Регіни Бретт та давно, років зо два очікуване завершення трилогії Джо Аберкромбі «Останній аргумент королів» в українському перекладі.

Звернула увагу: в супермаркетах з'явилися оголошення про те, що під час повітряних тривог магазин зачиняється. Кременчуцька трагедія, спричинена рашистською ракетою, навчила обережності.

На Десну ходила під вечір. Вода в річці дуже тепла.

У парку — неймовірні аромати, якими нас щедро обдаровує спекотний липень. На лавочці у затінку дерев дрімали двоє — літня

жінка і пухнаста киця, яка розімліла від спеки і витягнулася поруч з хазяйкою на всю довжину.

Переходячи Стрижень, можна включати фантазію, розглядаючи, що ж там вдалині стирчить з води, яке чудо-юдо виринуло? А на клумбах Чернігова — сотні й тисячі квітів, висаджених невтомними руками наших чернігівців. Милуюся щодня.

Тихої ночі усім нам!

Добраніч!

5 липня, вівторок

Війна: день 132-й

Про чистоту

подумалось сьогодні, коли переглядала черговий відеоролик про Японію. Блогерка Вікторія родом з Одеси, вже 10 років живе і працює в Японії. Розкажує і показує багато цікавого. Якщо набрати по пошуку слово «торичан», то її канал легко знайти.

В Японії зараз дуже спекотно. Температура повітря вища, ніж у нас, до +37, а зранку там вже +28. Вікторія розказала про один свій день. Мене зацікавив, крім усього іншого, епізод про ранкове винесення сміття.

Сміття в Японії збирається людьми в оселях окремо і сортується самостійно власноруч. Виноситься різне сміття в окремі дні: в один день — харчові відходи, в інший — пластик, ще в інший — те, що може згоріти і т.д. Якщо не встигнеш винести — треба буде чекати ще тиждень. Виноситься сміття до 8-ї години ранку у спеціальних світлих напівпрозорих пакетах, щоб комунальники бачили, що саме там запаковано. Звечора винести сміття не можна. Якщо буде щось зайве й не того сорту сміття, пакет просто не заберуть. Господарів сміття знайти легко — всюди відеокамери. В деяких містах на пакетах мають бути зазначені прізвища тих, кому належить сміття.

Ось одна з причин охайності японських міст.

Я ж днями бачила, як на одному із сміттєвих майданчиків Чернігова літня жінка порпалась у сміттєвих контейнерах. І шукала вона не їжу, а виймала сміттєві пакети, розв'язувала, витрушувала сміття

у контейнер та під ноги, а порожні пакети складала, щоб забрати для чогось собі. Вона загибла кілька метрів майданчика і таких, звісно, вже не перевиховаєш і не зміниш. На жаль. І камер спостереження у нас довкола таких майданчиків немає. Спостерігши цю сцену, я зрозуміла, що то не марсіани регулярно розкидають сміття довкола контейнерів.

А ще додаю, що під час бомбардувань і обстрілів Чернігова впродовж кількох безкінечних тижнів щоденна робота наших комунальників була неабиякою моральною підтримкою. До смітцевого майданчика неподалік нашого укриття навіть під час інтенсивних обстрілів під'їжджав сміттєвоз, який забирав заповнені контейнери і вивантажував порожні. Контейнери гуркотіли, їх вантажили мужчини в оранжевих жилетах. Це буденне дійство вселяло надію, що поки у нас прибирається сміття, з нами все буде гаразд і все буде добре.

Добраніч.

Мірної й тихої липневої ночі усім нам!

6 липня, середа

Війна: день 133-й

Вночі — сирена, ввечері — гроза

Сьогодні день нагадає коктейль із різних технічних, людських і природних факторів.

Глибокої ночі мене розбудило нудне й тривожне виття сирени повітряної тривоги. Звук увірвався у відчинені вікна, а коли затих, то довго не спалося і думалося про всяке. Вслухалася у Простір.

Зранку заборонила собі дивитися новини, а попрямувала на Десну. Прикметно, що о 7:30 мені назустріч йшло чимало чернігівців, які вже встигли отримати порцію позитиву від річки.

На березі з розмов людей дізналася, що повітряна тривога була о третій годині ночі і що тут, на Золотому березі, напередодні фахівці витягли з річки два великі снаряди і купу осколків. Ось такі небезпечні «гостинці» позалишали нам колишні браття після свого нападу. А я вчора якраз і не ходила на Десну.

Сьогодні зранку Десна була прозора, біля берега плавали великою компанією качки, а у воді — мальки рибок. Народу теж відпочивало чимало. Вода — як парне молоко.

По дорозі з річки помилювалася квітами на Валу. Сфотографувала парочку. Бачила кумедну сценку: за якусь їстівну здобич, витягнуту з невеличкої урни в парку, сварилися дві ворони. Почали навіть бійку з лайкою і криком. Тут до них підлетіла третя ворона, вхопила знахідку і полетіла снідати.

Вдень зустрілася з колегою. Поспілкувалася з приємними людьми. Отримала в подарунок парасольку. І якраз доречно — ввечері прийшла гроза з дощем. Значить, буде трошки прохолодніше, ніж ці дні.

Сьогодні — чарівна купальська ніч. Не забули?:)

Добраніч.

Миру й спокою усім нам!

7 липня, четвер

Війна: день 134-й

Без ілюзій

Після вчорашньої грози й щедрого дощу нікуди зранку не пішла. Займалась після кави текстами та трохи вишивкою.

У таткових мемуарах зненацька зустріла думку, яку від нього не чула. Під час служби в армії, куди його призвали в 1950-му році, йому спочатку було дуже важко. Позаду були голодомор 1933 року, Велика Вітчизняна війна 1941-1945 років, голодний і стражденний 1947-й рік, голодне дитинство й юність, постійний брак найнеобхіднішого. І коли опинився в армії, там були щоденні чималі фізичні навантаження при не дуже доброму харчуванні, сувора дисципліна, життя за режимом по годинах і за чітким розкладом. При зрості 172 см він важив протягом всієї служби 56-58 кг.

Здавалося б, для вільного ще вчора сільського юнака це мало б скидатися на каторгу, яку неможливо пережити — так мені подумалось. Але, виявляється, тато в армії жив постійно з очікуванням того, що завтра буде ще важче, а кожен пережитий день сприймав, як не такий вже й важкий.

Він прослужив майже чотири роки. Демобілізувався з купою відзнак і заохочень, але то вже інша історія.

Я коли це прочитала, подумала, що ми часто перебуваємо у полоні ілюзій, навіятих зовні. Нам хочеться й дуже, щоб припинилася оця перша для нашого покоління війна, щоб ми знову зажили, як і раніше, до 24-го лютого, щоб нам стало легше якомога швидше.

У березні, під час жахливих обстрілів Чернігова, в чергах то за водою, то за хлібом чула неодноразово, що люди говорили про якусь мольфарку, що провістила Україні три тижні війни, а тоді — мир. Три тижні всі були готові протриматись. Але війна не закінчувалася. Тоді, у березні, ставало з кожним днем все страшніше й гірше, тому багато людей з Чернігова побігли куди очі бачать. Місто перебувало в облозі кілька тижнів. Деякі люди й досі живуть далеко від домівки і повертатися бояться. У страху великі очі. Але піддаватися страху не можна. Бо його пазури швидко не відпустять свою жертву. Так само не варто здаватися в полон ілюзій, що вже завтра все буде добре, що ми повернемось до того рівня життя, який мали до 24-го лютого. Що не говорять астрологи, тарологи, мольфари, що не провіщають — то все ілюзорний світ. Все, що було до того катастрофічного для України дня — це наше минуле. Його коштовні краплини грітимуть наші серця й душі, поки й житимемо. А дня завтрашнього ніхто не відає.

*Липень 2021 року:
кішка Ді-Ді спить у тіні*

Слава Україні!

Добраніч! Тихої української ночі!

8 липня, п'ятниця

Війна: день 135-й

Перлини позитиву

Якщо уважно дивитися на довкілля, можна помітити чимало позитивних моментів. Щовечора намагаюсь пригадати й підрахувати отакі перлини. Сьогодні, наприклад, можна відзначити таке:

- Спека змінилася прохолодою.
- Сирени повітряної тривоги не завивали і не псували настрої.
- У Чернігові суттєво побільшало звучання української мови.
- Українською старанно вимовляють слова і добрі побажання покупцям приїжджі чорноброві продавці на базарі.
- На ринку у продажу чорниця, малина, лохина, черешні, шовковиця, персики, абрикоси, а також молода картопля, помідори, огірки, кабачки, цибуля і різноманітна зелень на всі смаки.
- Біля Палацу урочистих подій йшла весільна процесія. Значить, народилася нова сім'я.

Разом з тим мушу визнати, що сьогоднішній день не був дуже важким.

Переглядала увечері фото з липня минулого року. Тоді я милувалася на своїй дачі трояндою. Гарний був липень. Також стояла спека. Мирна була спека, без присмаку війни, із зовсім іншими клопотами.

- У парках повно молодих мам з крихітними дітками у візочках. Я спіймала себе на думці, що це ж ці малята народилися якраз або до початку війни, або одразу після. І через пару десятків років вони будуть вивчати вже зовсім іншу історію України.

- Сфотографувала троянди у сквері біля пам'ятника Богдану Хмельницькому. Квітнуть розкішно, радуючи погляд.

Добраніч.

Гарної тихої ночі всім нам!

Слава Україні!

9 липня, субота

Війна: день 136-й

Фотовиставка про наших героїв

На першому поверсі супермаркету «ЦУМ» в центрі Чернігова відкрилась неймовірна фотовиставка чернігівського фотографа Влада Спешилова.

Цей вернісаж містить з півсотні фотознімків справжніх героїв сьогодення. На фотографіях — серйозні обличчя наших сучасників, які боронили місто від російського вторгнення, допомагали пережити облогу і підтримували сусідів, друзів, просто незнайомих, витягували людей з-під завалів, добували ліки для хворих, готували й розносили їжу під обстрілами, рятували тварин, оперували, виймаючи осколки з поранених тіл, невтомно щодня ремонтували зруйновані ворожими снарядами газопроводи, водогони, електромережі. Поряд з батьками у цих важливих і небезпечних клопотах часто-густо були й діти.

Ці неймовірні чернігівці й сьогодні працюють на благо міста й України. Хтось уже на гарячих точках, хтось продовжує добувати й доставляти людям гуманітарну допомогу, а хтось досі живе й працює на робочому місці, щоб не витратити час на далеку дорогу додому.

Вони тут, поряд з нами. Їхні серця б'ються в унісон з нинішнім тривожним часом. Я бачила, як уважно розглядають фото люди, які

просто зайшли за чимось до супермаркету. Можливо, хтось упізнає знайомих чи сусідів.

Сьогодні ввечері близько 19-ї години знову лунала сирена повітряної тривоги. Я пригадувала обличчя цих славних чернігівців з фотовиставки, думала про те, що кожна епоха народжує своїх героїв. І місто-герой Чернігів вже має ким пишатися. Чудово, що Влад Спешилів започаткував такий фотолітопис!

Добраніч!

Тихої ночі усім нам!

10 липня, неділя

Війна: день 137-й

Літній дощ

Сьогодні в Чернігові був прохолодний день з дощиком. Я ходила трохи у справах, трохи на прогулянку містом, читала, займалась рукописами та архівами.

Натрапила на фото з минулого липня, коли жила на дачі. Рік

тому вдень мене радували квітами чарівні мальви, а вночі темряву проганяли ліхтарики на сонячних батареях.

Добраніч! Світло переможе темряву!

Тихої ночі усім нам!

12 липня, вівторок

Війна: день 139-й

Жемчужный суп, дощ, тиша

Давно такого не траплялося, щоб зрання, близько 7-ї, випити дуже міцного зеленого чаю, але замість бадьорої роботи над текстами вимкнулись на півтори години, бо мозок відправив тіло неначе в гіпнотичний сон. Що це було? Мабуть, на дощ.

Дощ прийшов під вечір. Приніс холод. Отаке свято Петра і Павла — замість спеки дощ, холод, тиша.

Тексти нікуди не поділися — переклад просувався дуже повільно, з кумедними нюансами.

Якщо хтось скаже, що зараз дуже просто перекладати тексти через автоматичні ресурси Гугла, то я зауважу, що така людина ніколи нічого не перекладала. Тому що Гугл, приміром, назву вулиці Воровського перекладе вам, як вулицю Злодійського. Не знаю, наскільки це відповідає історичній істині.

У моїх текстах я постійно перечіплялась за дивно перекладені роботом слова, назви, вислови. Наприклад, посаду машиністки, тобто друкарки в офісі робот переклав словом «принтер». Але, враховуючи, що дії відбувалися півстоліття тому, коли навіть слова такого не існувало — доводиться постійно пірнати в тексти оригіналу і товстий словник. Он як ми просунулись далі у своєму розвитку! Або от перловий суп робот зненацька перекладає як жемчужный суп.

Може, щось у цьому є — починаю замислюватись над корисністю перловки. Ловлю у Просторі відчуття міської тиші. Її так мені не вистачає за ці останні 139 днів нашої першої війни. А вам?

Варю львівську каву. Ну й що, що на ніч. Ніхто сьогодні не може мені заборонити пити на ніч львівську каву, згадуючи обставини її доставки:)

Нехай наша і ваша ніч сьогодні буде тихою.

Слава Україні!

14 липня, четвер

Війна: день 141-й

Дякуємо, що живі

Напевне, нині багато хто перестав планувати своє життя на п'ять чи десять років наперед. Та й навіть на рік. Немає сенсу. Тут хоча б на день спланувати — і вже добре.

Минуло півроку 2022-го. Пригадую, взимку, у Передноворіччя, ми мріяли, щоб зник нарешті отой клятий ковід, щоб ми поскидали задушливі маски, щоб можна було ходити і їздити без куар-кодів, ПАР-тестів, довідок про щеплення і отієї всякої фігні. Мрії збуваються, авжеж. Прищеплена така шалена кількість людей, що годі й підрахувати.

Зізнаюсь, що я жила на дачі, коли минулої осені у нас оголосили червону зону по ковіду. Народ погнали батогом і пряником — прищеплюватися. Щодня в інтернеті висвітлювалася кількість прищеплених та хворих. Людоньки, а де ж та статистика нині? Чому не ведеться? Де ковід? Я довго записувала в зошит цифри з надією, що скоро настане кінець цьому мороку, всі будуть прищеплені, задоволені один одним, небезпека мине.

Але 24 лютого на нашу країну напало справжнє реальне Зло, порівняно з яким ковід здається якоюсь химерою.

Кішка Ді-Ді та її діти

Щеплення нікого з тисяч і тисяч наших загиблих під обстрілами і бомбардуваннями людей не врятували. Маски також нікого не обезпечують від обстрілів та ракет.

У березні-квітні в чергах по хліб, воду та хоча б якісь продукти, стоячи на пронизливих морозних вітрах, я бачила подекуди людей в масках. Їх було дуже мало. Потім маски з облич зникли.

Чи щез у нас ковід — того не знаю. Але за весну ми по підвалах перехворіли явно якоюсь його модифікацією. Я чотири доби провалялась у спальнику на чотирьох стільцях, ковтаючи періодично пігулки парацетамолу, пластинку якого мені дали добрі люди. Просто збивала температуру. Тілу було то неймовірно холодно, то спекотно. Потім довго виснажував страшний кашель, який, здавалося, повертав усе тіло назовні. Так було в усіх навколо мене в підземеллі.

Далі все призабулося за повсякденними клопотами нашої першої війни, до якої ми не були готові і навіть зараз не можемо досягнути все це лихо серцем і мозком.

Сирени повітряної тривоги лунали вчора, у 140-й день війни. Лунали й сьогодні, у 141-й.

Вночі я виходила на балкон — здалося спросоння, що знову гуде тривога. Ага, здалося. Але заснути не вийшло до ранку.

Про трагедію у Вінниці вже, напевне, знаєте. Знову ракетні удари. Знову — безглузді смерті мирних людей серед білого дня в центрі українського міста.

А фото — з мирного 2020-го, коли юні котики плутали під ногами і вивчали дивовижний світ довкола, де щодня було щось нове.

У нас сьогодні також щодня трапляється щось нове й незбагненне. А ми — живі і балансуємо в цьому світі!

Нехай наша і ваша ніч мине без пригод і виття сирен.

Слава Україні!

17 липня, неділя

Війна: день 144-й

Пастки буття

розкидані, куди не ступиш. То музику з юнацьких років почуєш зрання у відеоролику, то повз тебе пройде на протягах підземного переходу людина у шлейфі аромату невідомого, але такого знайомого з юності парфюму, то чарівні акорди чужого фортепіано з відкритого липневого вікна змусять стояти посеред тротуару, мовчати, не дихати й пригадувати.

Стережусь завмирати: звуки, аромати, слова, зображення здатні відправити туди, звідки можна й не повернутись. Хто відає те — той не робить зайвих рухів.

Ходила на ринок (водночас слухала паралельно спинним мозком, чи не завіє сирена повітряної тривоги). Спочатку намірялась купити найменший пакетик ґрунту, щоб підсипати у горщики, бо п'ятеро братів-базиліків на балконі пнуться з маленьких ємностей вгору. Пахнуть неймовірно, якщо пучками привітатися з листочками.

Але ринок — то є ринок. І тут Остапа, звісно, понесло. Поміж рядами. Добре, що мала з собою міцну полотняну торбинку від книжкового Клубу сімейного дозвілля.

Купила, хоча й не намірялась:

— Будь ласочка, мені кіло оцієї чорної черешні (90 гривень за кіло).

— А якщо до сотні? — питає метка продавчиня.

— Най буде, — погоджуюсь.

— Що ще бажаєте?

— Огірочків до кілограма.

— А якщо трошки більше, щоб сума закруглилась? — цікавиться дівчина.

— Та нехай.

Міркую, що огірки — то на здоров'я. Якщо вже цього літа не випало ласувати своїми, то порадую виторгом невідомих дбайливих фермерів і касту торгового люду.

— А що ще бажаєте? — активно цікавиться продавчиня.

— А, ну то дайте ще чотири помідори, до салату якраз будуть.

— А якщо шість? Щоб заокруглити суму? — цікавиться спритниця, поглядаючи на ваги.

— Та й шість — нормально, — погоджуюсь.

— Може, щось ще? Чи не так? Персики, наприклад? Дуже смачні. Дам осьо скуштувати.

Не куштую, але вірю: персики такі південно-апетитні з виду. Так, кіло, не більше.

І от — спаси і сохрани від того, щоб кудись бігти з таким тягарем під сиреною. Йду з недільного базару з трьома вантажами: сумка з паспортом та іншими документами (у нас воєнний стан, якщо хто не знає, важливі документи треба тримати біля тіла. Хоча в інших вимірах ці всі ознаки особистості навряд чи стануть придатними:), торбою з п'ятьма несподіваними кілограмами фруктів-овочів і мішечком з трьома кілограмами ґрунту. Ну а що — я ж іще не доїхала до своєї пів-гектарної ділянки обійстя, то й купую три кілограми землі за 23 гривні. Чи ж не задоволення.

І це ж ще неділя не скінчилася. Бо я вирішила перепочити, щоб не тягти оті потрібні тілу кілограми на плечах.

Вийшла з підземного переходу. Якраз навпроти розбомбленого понівеченого готелю «Україна». Бачила людей, які його інтенсивно фотографували. Не знаю, наші чернігівці чи гості. А малята років 5-6 доскіпувалися до батьків:

— Що то було?!

«Мабуть, НЛО», — думала я собі словами старої пісні і вже не почувала, що відповідали батьки діточкам.

Посідила на лавочці. Торбинки відпочивали поряд. Сфоткала готель «Україна» (пригадала стару пісню про готель «Каліфорнія»), а також зафіксувала натовп лілій на алеї по проспекту Миру. Тут пригадала своїх Леру і Валеру, два сорти лілій на моїй дачі, які десь там нещасні самотужки виживають у джунглях бур'янів і намагаються множитись. Лера і Валера — то також моє буття. Вчорашнє.

А сьогодні ми й досі всі живі і ще тут. І можемо спілкуватись вербально і невербально.

Слава Україні!

Гарного тихого недільного вечора!

18 липня, понеділок

Війна: день 145-й

З дощем і повітряною тривогою

минув сьогоднішній день. Дощ ішов кількома серіями. І я неспішно собі під ним ходила містом — від теплих крапель рятував капелюшок. З-під капелюшка спостерігала за жвавим життям Чернігова, який потроху оклигує після обстрілів.

Що помітила: не тільки я проігнорувала дощ. Лише поодинокі чернігівці йшли під парасольками, та ще у скверіку під широкою парасолькою тісненько сиділа на лавочці літня пара. Це ж романтично, чи не так? Решта на дощ взагалі не зважали. У парку в дощовиках діловито й мовчки пололи клумби працівниці Зеленбуду. На траві хлопчина вперто вправлявся у якійсь спортивній техніці, відпрацьовуючи рухи. В іншому скверіку молодь розучувала рухи шаффлу. Велосипедисти їхали вулицями, самокатчики мчали тротуарами. Біля кав'ярень на вулицях невеличкі групки хлопців у військових одностроях неспішно пили каву і про щось стиха розмовляли. Я подумала: що їм ті краплі дощу порівняно з небезпекою обстрілів? Так само, як і нам — що нам цей дощ після пережитого? Щоправда, фотографувати дощ таки не дав.

Повітряна тривога під вечір трохи зіпсувала настрій. Але не зашкодила спонтанності — побувала на дні народження чудового хлопчини. І повернули мене додому транспортом вчасно, до комендантського часу. Загалом — хороший день був.

Тихої ночі!

Слава Україні!

20 липня, середа

Війна: день 147-й

У горнилі історії

зараз перебуваємо ми всі.

Нова історія України твориться прямо сьогодні, на наших очах.

Ми, сучасники, повинні знати й зафіксувати якомога більше. Нащадки мають теж знати і зробити висновки, щоб не повторилася ця

трагічна і водночас неймовірно героїчна сторінка, коли міць і сила українського духу вже 147-й день незламно протистоять навалі дикої чорної орди рашистів.

Чернігівський військовий історик Михайло Жирохов (цього разу у співавторстві з Романом Пономаренком) видав ще одну книгу. Про героїчне місто Донбасу «Маріуполь у вогні. 2014-2022». Видання дуже змістовне, з історичними фактами про місто і його жителів, хронологією оборони, приходом «Русской весны», оборону «Азова» та його героїв, десятками неймовірних вражаючих фотографій.

Запитуйте в книгарнях Чернігова.

Можливо, колись, в не дуже далекому майбутньому, ця книжка буде й у книгарнях знову вільного українського міста Маріуполь.

Слава Україні!

22 липня, п'ятниця

Війна: день 149-й

Качка і голуби

До Десни ходила під вечір. Провідати.

І чого було не вдягнути купальник або хоча б просто прихопити його і рушник з собою на прогулянку?

Не взяла, бо вирішила, що після холодів і дощів я над Десною пройдусь сама. Ага. Наївна.

Вечірньої п'ятниці на сирому після дощів березі було повно люду. Там відпочивали батьки з дітьми, самотні поодинокі читачі обох статей читали невідомі книжки і навіть мовчазних рибалок налічила до десятка.

Так що я просто побродила вздовж берега, спостерігаючи за жирними і вже вгодованими мальками риб і потерпаючи від заздрощів щодо тих, хто прийшов до річки в купальній амуніції.

Наміряюсь завтра вже з приятелькою повторити візит до Десни. Якщо обставини складуться вдало.

А поки хлюпала босоніж по воді, розганяючи мальків, побачила кумедну сценку: з води неквапом вийшла молоденька яскраво-пі-

стрява качечка і пода-лася до двох голубів, які на березі войовниче ді-лили здобич, якісь там печеньки чи крихти чо-гось. Качечка почала гу-кати до них здалеку, ще від води, мовляв, майте совість, залиште хоча б щось! Ви ж можете й по-літати, прогудуватися в парках, а не те, що ми тут, у воді.

Голуби прикидалися глухими. Ситий голод-ного ніколи не зрозуміє — у птахів все, як у лю-дей :).

Скандальна качка вже й підійшла до голубів і

навіть вхопила щось з-під їхніх лап. І тут сталося.

До качки з голосними криками: «Утя! Утя! Утя!» почало бігти люд-ське дитинча років чотирьох. Воно розмахувало червоним відерцем і синім совочком.

Бідолашна утя, несолоно ївши, мерщій мовчки побігла до води, до Десни-рятівниці. Відпливла.

Якби хто розказав би мені взимку, як ми оце житимемо влітку, ні-защо б не повірила. Але от — живемо. Стався справжній квантовий стрибок у новий вимір, куди нас усіх вже перенесли без нашої на те згоди :)

На фото — ні качок, ні голубів, а просто самотній рибалка і дес-нянські води, які живлять нашу землю, несуть геть все погане і що-дня оновлюються новими енергіями. Як і ми.

Слава Україні!

Тихої липневої ночі!

24 липня, неділя

Війна: день 151-й

Вічна Десна

Ходила зранку на Десну. Обіцянки синоптиків про дощ проігнорувала. Можливо, надвечір збереться й дощ, бо в полудень припікало зверху пристойно. Зїла на Золотому березі український пломбір. Вирішила не думати про талію і калорії :).

Пригадала, як торік, у липні, випадково вранці стала свідком цікавої події — посвячення у байдарочники. Десною мандрував спортивний клуб байдарочників з райцентру Куликівка. Вони поверталися від Новгород-Сіверського додому. Ми трошки поспілкувалися. Десь є спогад у нотатниках. Досі пам'ятаю слова кумедної клятви: «Люби байдарку, як тата й маму»... ну й далі там звучав дуже веселий жартівливий і надихаючий текст з таким позитивом, що я тоді навіть трохи пожалкувала про те, що виросла в степах і мої неіснуючі байдарки якось пропливли в паралельному світі :).

Сьогодні ж народу на деснянському пляжі було чимало. На Десну здавна ходять за здоров'ям і позитивом. Хто — вдосвіта, хто — надвечір. Молоді і старі, товсті й худі, на велосипедах, машинах, самокатах, з собаками та котами, більшість —

Юні байдарочники з Куликівського клубу у липні 2021 р.

пішки. «Моржі» — взимку, решта — влітку. Дітвора плюхалася у воді, потім інтенсивно будувала разом з батьками — хто тунелі, хто колодязі, а хто замки з піску. Дитячі відерця, совочки, «пасочки» та інші цяцьки використовувалися дуже активно під гамір і веселі суперечки. Це все було фоном призабутого мирного буття. А потім...

Потім десь над Черніговом знову надривно завили сирени повітряної тривоги.

У повітрі на пару хвилин зависла важка й тужлива тиша.

Всі напружено вслухалися в ті моторошні звуки.

Коли виття замовкло, люди довкола мене почали активно телефонувати кудись комусь.

Але ніхто нікуди від Десни не побіг. І я теж залишилась, міркуючи про своє і про вічне. Про те, що Десна наша споконвіку була, є і буде. Була до нас і після нас також буде нести свої води до вічного Дніпра. Про те, що — слава нашим неймовірним хоробрим воїнам, завдяки яким ми маємо змогу ось сьогодні, у липні, відпочити на березі Десни у звільненому від рашистів Чернігові, хоча йде 151-й день війни.

Слава Україні!

Тихої неділі!

25 липня, понеділок

Війна: день 152-й

Рибалка поза сиренами тривоги

Зранку спіймала трохи сонця і тому подалася на Десну.

Вода в річці прохолодна й стимулююча обмін речовин. Народу було мало. Публіка почала підтягуватися після полудня. Хто з дітьми, хто з собаками. Місця вистачало всім. Навіть диким качкам, які плавали вздовж берега, очікуючи на їстівні гостинці.

Але згодом сонце затулило хмарки, і почав накрапати львівський дощик, який начебто шкоди й не робить, однак під ним голяка некомфортно.

Тому покинула Золотий берег з порцією українського ескімо.

Рибалка, побачений зранку, сидів непорушно у човні й після полудня. Йому — хоч дощ, хоч сирени повітряної тривоги — не зреагує. У рибалок — свій дзен, простір і паралельний вимір.

Чи вловить щось? То вже другорядне для деяких рибалок. Недарма ж Ісус покликав до себе в супровід не вчених та філософів, а саме простих, наближених до Природи рибалок :). Може, вони щось знають :).

Сирена в Чернігові завилала надвечір.

Я вже дісталася додому. Не пішла на заплановану зустріч. Вибачилася.

Слава Україні!

Тихої понеділкової ночі!

26 липня, вівторок

Війна: день 153-й

Без Арестовича

Сьогодні немає в ефірі Арестовича з Фейгіним.

Кому — фіолетово. А кому — неспокій і безсоння.

Зізнаюся чесно: разів два-три я-таки засинала з Арестовичем на грудях, тобто зі смартфоном, підпертим диванною екологічною подушечкою. Фрази звучали хороші: «Все нормально. Ми — бодаємось. Вони — бодаються». Що казав Фейгін, забулося.

Але дивиною стало те, що Арестович щільно увійшов у міцні українські родини. Не лише для жінок. Деякі чоловіки перейнялися його ефірами конкретно. І якщо дружина пересічного українця зненацька була застукана під час ефіру за переглядом радянського мультика, то вона підозрювалася в тому, що є мало не диверсанткою і зазомбованою росіячкою. Спаси і сохрани від таких підозр! Агов, класні українські мультики! Де ви? Мій пацієнтюра виріс на казках Сашка Лірника та Алли Мігай. Де їхні учні й нащадки?

Пригадую родину, яка чимало років тому розлучилася через абсурд. Чоловік там закохався (віртуально, звісно) у Юлю з

«Батьківщини», а дружина дуже вболівала за Віктора Ющенка. Вони вішали календарі-плакати улюбленців у коридорах, вітальні, ванні і кухні. Приносили додому політично позначені прапорці, ручки, чашки. Чубилися. Били склянки. Перестали разом спати. А потім і їсти. Тю, дурні, скажете ви. Еге ж. Де Юля? Де Ющенко? Що їм до того? А от українська родина розсипалася на друзки.

Тож бережіть себе і свою душу. Слухайте Арестовича гомеопатично, а свою душу по-справжньому.

Порадували сьогодні пуцьверіньки у візочках і слінгах в чернігівському кафе: три родини завітали на каву та морозиво.

Я пила каву американо з молоком. З приятелькою. Пуцьверіньки дивовижно й стратегічно мовчали, допитливо спостерігаючи очиськами за тим, що відбувається навколо. З їхнього віку було ясно, що початок війни вони провели в животі у мам.

Це вже повоєнні малюки — наснувала я собі думку.

Дорогою додому сфоткала вечірній сквер біля Богдана. Чернігівці знають. Спека збавила градуси. Народу додалося.

Тихої липневої ночі, чернігівці та інші!

Слава Україні!

Бережіть себе!

P.S. Пізнього вечора Чернігів таки знову накрило виття сирени повітряної тривоги.

28 липня, четвер

Війна: день 155-й

Потужні вибухи на світанку

розбудили багатьох мешканців Чернігова. Я виринула зі сну у цей липневий ранок за кілька хвилин до того, як почула перші о 5:20. Потім — сирена. Потім — знову вибухи десь на столичному на-

прямку. Ще раз сирена. І знову — серія вибухів. Саме так було 24-го лютого. Щоправда, сирена тієї лютневої ночі не вила.

Вдяглася. Рюкзак з речами — поруч. У новинах вдосвіта ще нічого не було конкретного.

Через кілька годин надійшла детальна інформація.

Ви її вже всі знаєте. Царство Небесне загибим! Якнайшвидшого одужання пораненим, за чие життя борються наші професійні медики.

Вдень я ходила містом у справах і за продуктами — всюди тільки й розмов було що про вибухи. Люди клянуть російських загарбників усіма прокляттями, які тільки знають, і пригадують прадавні. Недарма ж уже й пісня з'явилася відповідна: «Буде тобі, враже, так, як відьма скаже». Вірш написала українка Людмила Горова. А пісня на ці слова миттю стала хітом.

Вірш геніальний. Я знайшла текст в інтернеті. Ось він.

*Сію тобі в очі,
Сію проти ночі.
Буде тобі, враже,
Так, як Відьма скаже.
Скільки в святу землю
Впало зерен жита —
Стільки разів буде
Тебе, враже, вбито.
Скільки, враже, півень
Вночі кукуріка —
Стільки днів у тебе
Доживати віка.
Богові — Боже.
Ворогу — Вороже.
Буде тобі, враже,
Так, як Відьма скаже.
Скільки зробиш, враже,
Кроків по Україні —*

Стільки твого ляже
Роду в домовині.
Стане на півсвіту
Чорного пристріту,
Буде тобі, враже,
Так, як Відьма скаже.
Писанку розпишу,
Люльку заколишу,
Матір твою, враже,
Без дітей залишу,
Батька твого, враже,
Смертю заспокою,
Жінку твою, враже,
Висушу ганьбою.
Богові Боже
Ворогу — вороже
Буде тобі, враже,
Так, як Відьма скаже.
Як просію горе
Крізь дрібненьке сито —
Станеш ти про пекло
Господа просити.
Та не буде, враже,
Смерть твоя легкою.
Та й у смерті, враже,
Не знайдеш спокою.
Слово моє липке,
Слово моє кріпке,
Буде тобі, враже,
Так, як мати скаже,
Буде тобі, враже,
Як дружина скаже,
Буде тобі, враже,
Як дівчина скаже,

Буде тобі, враже,
Як дитина скаже,
Буде тобі, враже,
Так.
Як.
Відьма.
Скаже.

* * * *

Слава Україні!

Смерть ворогам! Нехай згинуть, кляті, як роса на сонці!

30 липня, субота

Війна: день 157-й

Зранку гула сирена. Але каву я вже випити встигла. Проте через те кляте виття нікуди не пішла. Крапав трохи дощик. Розпогодилося з полудня, тож надвечір'я було ясным і навіть трохи спекотним.

Ходила далеко у різних справах. Бачила понівечені будинки на околиці міста. Дивилася під ноги, щоб не перечепитися через вибоїни. Адже гарні чернігівські тротуари й досі зранені військовою технікою наших доблесних захисників, які вправно обороняли місто від рашистської навали.

Коли верталася, збагнула, що хочу пити. Місцина була безлюдна й без торгових точок. І тут — опаньки! Нічийна молода шовковиця у компанії вишні, берези і юного клена. А ягоди на ній майже всі ще зелені — це здивувало, бо всюди шовковиця вже дозріла й перезріла. Мабуть, якийсь особливий сорт. Ягоди такі здоровенні, такі смачненні — назбирала трохи, дійшла до зупинки, вмостилася на лавочку і перекусила. Збагнула, що у Чернігові чи не в кожному дворі росте шовковиця. Це правильно і доречно, бо це — дерево здоров'я, у якого лікувальні властивості мають всі частини: і листя, і кора, і ягоди.

Надвечір центром міста ходило багато людей різного віку, бігала дітлашня. Ілюзія мирного життя.

А новини про події на фронті і біля нього ви й так вже всі знаєте. Тихої липневої ночі, друзі. Слава Україні!

2 серпня, вівторок

Війна: день 160-й

Тавро сирени

Сирена повітряної тривоги вила сьогодні в Чернігові, як майже щодня у ці 160 днів.

Цей гидотно-нудотний звук чомусь вивертає мій мозок і сонячне сплетіння назовні.

Майже півроку намагаюсь збагнути: може, то тональність у сирени така, якась нота ля чи бемоль якоїсь октави, на яку налаштовані мої внутрішні рецептори світосприйняття. Аудіалам непросто в цьому світі, це й так ясно. Але ж не до такої міри.

Обережно цікавилась у знайомих, яка їхня реакція на сирену.

Стенають плечима: ну, виє, ну, тривога, треба ховатися, не висовуватися, а що?

Дійшло до мене зненацька вчора, 1-го серпня, на 159-й день війни. Просто накрило давно-предавно забутим спогадом-відчуттям. Мій мозок давно це знає. Збагнула, звідки така реакція. Бо ми всі родом з дитинства.

Я народилася й виросла там, де сирени вили часто. Інколи дуже часто. Здебільшого вночі. І тоді люди, переважно молоді жінки, хапали малих дітей з колисок і за будь-якої погоди вибігали на вулицю. Їм треба було визначити адресу небезпеки і зорієнтуватися.

Стоячи разом з матір'ю зимної ночі, трусячись від холоду під виття сирени, я дивилася на численні чорно-сірі силуети жінок і дітей, які мовчки й непорушно стояли в присмерку вздовж до-

роги. А сирени вили надривно й тяжко, віщуючи лихо. Так було не раз і не два. Ніхто до ранку вже не лягав спати. Чекали сумних новин.

Потім, як правило, вже вдень, приходили плачі, крики, горе. За цим — похорони з десятками трун. У шахтах того часу вибухав метан і не було на те ради. Інколи гинула ціла зміна. У пресі про це не повідомляли — тема була табуована.

Сирени віщували велике горе. Тому, напевне, так реагую. Мовчки. Мрію, щоб настав час, коли Україна переможе клятву рашистську орду, сирени замовкнуть, а сьогоднішня малеча не пам'ятатиме цього лихоліття.

Слава Україні!

Тихої серпневої ночі, друзі!

3 серпня, середа

Війна: день 161-й

Контрасти буття

Сьогодні, як і вчора, в Чернігові заходився падати дощ, хмари принесли грозу. Однак зранку погода була хмарна, але не мокра. Тож сходила на Десну. Народу було обмаль, кілька сімей з дітлахами, зграйка літніх чоловіків, а ще — качки та голуби, які з надією поглядали на мою торбу. Але їжі для них я не прихопила. Брала з собою книжку. Трохи поплавала у доволі теплій воді, позасмагала та й додому, бо небо провіщало дощ.

Думала про те, що Чернігів — місто контрастів, де сучасне комфортно існує поряд з минулим. Варто лише звернути увагу або глянути вгору. Храмів споруди і телевежа, дев'ятиповерхівки, біля підніжжя яких притулилися будиночки, оздоблені дерев'яним мереживом, 161-й день війни і ілюзія нормального життя, яким намагаємось жити.

Тихої теплої ночі, друзі!

Слава Україні!

4 серпня, четвер

Війна: день 162-й

Киця і голуби

Теплий дощ накрив Чернігів пару раз після полудня. Щедрий такий дощ. Але нехай нас накриває дощ хоч щодня, аби не бомби та ракети рашистів, які з 24-го лютого повзуть нашими землями, наче проказа.

Ходила у справах. Між дощами. В одному місці, чекаючи на співрозмовника, помітила кумедну сценку.

У великій калюжі після дощу брьохались два голуби. Білий і сірий. Приймали водні процедури, пританцьовуючи з розправленими крилами й водночас п'ючи воду.

Звідкись з Простору безшумно, немов усмішка Чеширського kota або ніндзя, виникла кошлата киця. Киця наблизилась до калюжі, де вовтузились голуби. Вона побачила перспективу вечері. Сиділа замислено, можливо, вирішуючи, кого з них вполювати першим — білого чи сірого?

Ніхто з цих живих істот не завважив мене зі смартфоном. Інакше б розбіглися й розлетілися. Тому я завмерла і зосталася стояти там, де стояла. Голуби були далеченько від смартфона, зображення вишло нечітке. Але, гадаю, ви мені повірите, що вони там були, хоча залишилися за кадром, як і багато що цього дня.

Гарного вечора. Спокійної ночі!

Слава Україні!

5 серпня, п'ятниця

Війна: день 163-й

Уроки знімання стресу

О 21:40 у Чернігові знову виють сирени повітряної тривоги. Але я вже встигла дописати публікацію.

Потрапила сьогодні зранку за запрошенням на змістовну й інформативну зустріч з вертебрологом Анатолієм Вислим.

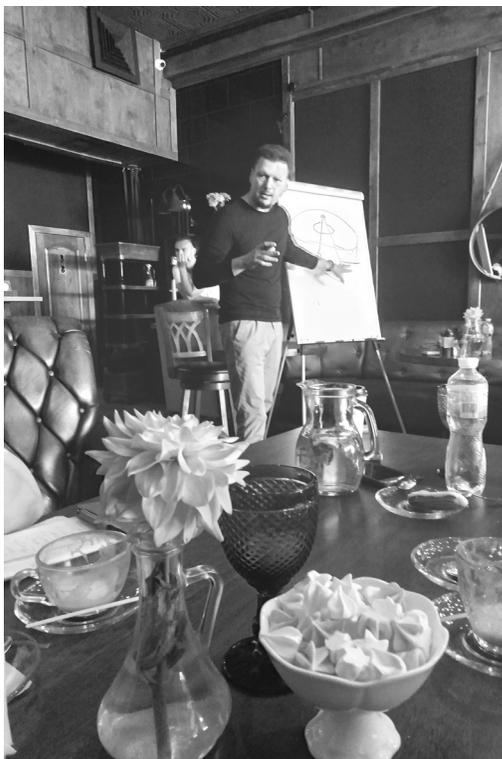
Анатолій Вислий — лікар потомствений. Він — кандидат медичних наук, спеціаліст з нейрофізіології, автор та розробник низки ефективних методик лікування пацієнтів з патологією хребта, спів-автор серії винаходів у цій сфері.

Його виступ перед кількома десятками людей (переважно жінок) був дуже емоційним і насиченим. Ми всі, приголомшені нападом Росії на Україну 24-го лютого, досі не можемо оговтатись. Хтось виїжджав далеко під обстрілами, потім повернувся у зранений війною Чернігів, хтось тижнями жив під час облоги та бомбардувань у підвалах та підземеллях, ділячись з незнайомими людьми їжею, водою, ліками, ліхтариками, батарейками, побутовими дрібницями, що раптом стали такі важливі, а були непомітні в мирний час. Таке не минає безслідно.

Як позбутися отієї румінації, тобто постійного «переживування» мозком пережитого воєнного стресу, як налагодити взаємини для початку із самим собою, як відновити психічну рівновагу — про це і багато іншого — корисного й цікавого — йшлося на зустрічі з Анатолієм Вислим (на фото).

Він окреслив тему свого виступу дуже влучно: «Клістир реальності, або Що робити, щоб зберегти психічне здоров'я в умовах війни».

Війна в Україні триває 163-тю добу. Схоже, вона затягується на невизначений термін. Тож насамперед усім нам треба ретельно філь-

трувати канали, через які отримуємо інформацію. Запитайте себе: звідки ви отримуєте важливі для вас новини? Як дієте після цього?

Як не сумно констатувати, але вже не раз протягом літа чернігівці кидалися навтьоки з міста та області через надуману загрозу нового вторгнення, про яку їм повідомили нібито надійні джерела. А це — додатковий стрес для тіла, мозку, психіки загалом. Тож, як не піддаватися панічним настроям, як діяти, як тримати себе в адекваті і допомагати іншим — про це також йшлося за зустрічі з фахівцем.

Додам: це був захід під гаслом *Кава з «Деснянською правдою»*, куди зазвичай запрошують неординарних осіб, які можуть нас, гостей, чогось навчити, поділитися досвідом, дати слушні поради.

P.S. Прикмета часу неймовірна: подібні зустрічі тепер відбуваються лише на тих локаціях, де є бомбосховища. Боженька нас милував — тривога не лунала. Кава була смачна і її супровід — також.

Слава Україні!

Тихої ночі!

6 серпня, субота

Війна: день 164-й

Почалдся?

Очищення книжкових полиць нашого міста.

Вранці побачила біля смітневих контейнерів у центрі Чернігова стос викинутих кимось книжок у гарному стані. Зневажені автори: Блок, Тургенев, Лермонтов та інші російські класики.

Цікаво, як чинитимуть бібліотеки?

Потім ходила на Десну. Народу було чимало, бо субота, вихідний день. Вода тепла. Багато сімей з малюками. Зненацька десь за лісами пролунали потужні вибухи. Один, другий. Люди завмерли, почали запитувати один одного, що таке? Що сталося? Що гримить? Де? Я з примарною надією сподівалася, що то працюють сапери.

Мій здогад виявився правильним — після полудня побачила в новинах інформацію про те, що дійсно сапери знешкоджують небезпечні предмети і чернігівцям хвилюватися не варто.

Десна прекрасна о будь-якій порі року, бо зачарована.

7 серпня, неділя

Війна: день 165-й

Дорожнеча, адже Болівару не вивезти обох

— Буде гроза, — промовив таксист, закидаючи в багажник мій товар.

Час був після полудня. Серпневе сонце світило над Черніговом щедро.

— Звідки знаєте? — поцікавилась, зручно вмощуючись на передньому сидінні комфортної іномарки і автоматично застібаючи ремінь безпеки.

— З Ріпок подзвонили. Там гримить і лє конкретно.

Я примружилась на сонце крізь новенькі «хамелеони». Сонце сховалось за хмаринкою. Напевне, до Десни сьогодні не дійду. Додумати прогноз погоди таксист не дав:

— А от ви знаєте, почім зараз гречка?

— Що?!

— Гречка.

— А. І почім?

Я не в темі, бо довоєнний кілограм ще не доіла.

— Та більше ста гривень за кіло!

— Ой!!!

— Отож бо. А якщо сім'я, кілька ротів, їсти треба три-чотири рази на добу, то що там того кілограма? На день, хіба що.

Я з далекої юності дотримуюсь вердикту колишнього друга: раз людина щось говорить, то вона це знає.

Співчутливо поглядаю на профіль молодого таксиста. Щедрую йому на чай, тобто на гречку, каву чи щось потрібне молодій родині.

Такі от часи цікаві у нас настали, що таксі виявляється вп'ятеро дешевшим, ніж доставка до під'їзду від гіпермаркета. До війни доставка по місту була безкоштовною. І нічого особистого — то тільки бізнес, бо Болівару не вивезти обох :).

P.S. Ввечері, між грозою і дощами (таксист попередив і таки мав рацію!), сходила в супермаркет. Глянути на гречку. Ага. 108 гривень упаковка. Круто, чи не так?

Спокійної 166-ї ночі цієї клятої війни, яку намагаються зупинити навіть відьми, астрологи й тарологи всіх рангів.

Слава Україні!

8 серпня, понеділок

Війна: день 166-й

Потойбіччя

Протягом дня довелося вислухати від знайомих кілька драматичних епізодів про зростання цін на все, про гуманітарку, яка не завжди та, на яку очікували, про наших і ненаших, про кордони і свавілля чиновників. У кожного — своя правда і свій шлях широкий.

Тихе серпневе чернігівське надвечір'я «прикрасила» своїм виттям традиційна сирена повітряної тривоги.

А на «десерт» прочитала ввечері листа від давнього інтернет-френда з Росії. Він кілька років мовчав. А нині на повному серйозі

пише про довготривалі 8-річні обстріли мирного Донецька з важкої української зброї, які нібито часто чув, говорячи по телефону з колегою по віртуальній грі, а ще — про тушонку з м'яса немовлят, про шашлики з «колорадів», очікуючи, що я спростую чи підтверджу ці жарти чи не жарти.

Розумію, що вони всі там, у Потойбіччі, живуть у якомусь задзеркаллі, де діють інші закони (чи беззаконня), де біле називається чорним, а вигадки — дійсністю. Їх неможливо переконати і хоча б щось пояснити, бо то — інший імперський світ, де немає місця людяності, справедливості і логіці.

Тихої ночі, друзі!

Слава Україні!

9 серпня, вівторок

Війна: день 167-й

Сон в руку

Напередодні ввечері мала довгу й змістовну розмову. Тем для обговорення виявилось чимало. Але коли минула північ — це був натяк на завершення діалогу.

Заснула пізно, після першої ночі.

Прокинулася зненацька, наче від встромлення в мозок чогось чужого, негугешнього.

Витріщилася в темряву. Так було в бомбосховищі, у березні, коли пропали вода, тепло, електроенергія. Очі — що заплющені, що розплющені — бачили однаково. Чорноту. Сон на стільцях тоді був уривчастий, жорсткий, ненормальний. А день мало відрізнявся від ночі. Панувала темрява.

Прислухалась. Тихо. Сирени не виють. Але не підморгував у коридорі електрولیчильник, і остаточно вимкнулась енергозберігаюча лампа в люстрі, яка ночами все́дно дає трохи присмеркового світла.

Ніде нічого не гриміло. На годиннику було 3:48.

Походила по квартирі. Виявила, що пропало світло. Що б це значило? Темрява була суцільною. Навпомацки покопирсалась у «тривожному рюкзаку», добула «бункерний» ліхтарик (він досі живий! не мій! чужий!). Поверну господарям, як тільки з'являться у місті.

Відсунула штору в тиху чорну чернігівську ніч.

Постаралася знову пірнути в обійми Морфея, бога сну.

Він мене ласкаво прийняв.

Сон подарував яскравий.

Маленька дівчинка вчила мене іноземної мови. Я збивалася, не могла правильно вимовити те, що легко промовляла дитина. Це звучало кумедно. Ми сміялися.

Прокинулася о 5:30.

Світло — ура! — вже з'явилося.

Слава чернігівським електрикам!

Поки мляво ходила туди-сюди півгодини, заварюючи каву, згадувала сон: дівчинка — це якесь диво.

Яке ж диво має статися сьогодні?

І от же ж сталося надвечір!

Мало не налетіла на Олену, з гарною родиною якої жили у лютому-березні кілька тижнів під землею пліч-о-пліч і яка з березня перебуває за кордоном. А тут — зненацька йде назустріч парком. Така осяйна, така неймовірно вродлива і посміхається зволоженими очима. Я подумала спочатку, що у мене трохи глюки і бачу двійника.

Виявилось: Оленка приїхала до Чернігова на кілька днів.

Обійнялися. Схлипнули.

Сподіваємося сходити на каву.

Потім ввечері сталося ще одне диво, про яке й ви, напевне, в курсі.

У Криму від якогось недопалка спалахнула «бавовна». Прямісінько на аеродромі під містом Саки. І це не фейк. Мережа захлинається від яскравих відео. Кримський міст вже кілька годин штурмують тисячі втікачів в автівках. Схоже, що відпочинок біля моря накрився для росіян мідним тазом, тобто «бавовною», бо курять вони і випивають де попало на відпочинку, розслабилися. Не те що ми. Нам цьогоріч не до відпочинку і розслаблятися ми не можемо на шляху до перемоги.

Так що, сон — в руку.

Тихої ночі, друзі!

Слава Україні!

11 серпня, четвер

Війна: день 169-й

Сирени — фон буднів

Збилася з ліку повітряних тривог і сирен за сьогодні у Чернігові. Зранку був щедрий дощ з грозою і блискавками. Після грози розпочалася серія повітряних тривог.

Одна з них застала мене під час важливої розмови в кафе (довелося згорнути спілкування), інша — в супермаркеті біля каси (встигла розрахуватися). Заклади харчування та магазини у нас під час повітряних тривог зачиняються.

Ще одна повітряна тривога супроводила колективну зустріч кількох десятків жінок, які прийшли навчатися володіти секретною зброєю проти стресу.

Ця зустріч під егідою Спілки Жінок Чернігівщини за підтримки Українського жіночого фонду стала сьогодні першою з низки заходів для відновлення психологічного здоров'я жінок.

З нами працювала авторка навчальних програм, тренерка міжнародного психологічного фестивалю «Арт-практик» Валентина Черевко, заступниця керівника студії дитячого розвитку та англійської мови «РОЗУМКА».

Що ми робили? Малювали і ліпили з пластиліну, записували свої бажання, щоб зрозуміти, на що можемо впливати, а на що — ні, проходили цікаві тести, обіймалися з м'якими чудовими іграшками, опановували вправи йоги, гралися в командні ігри. А ще — пригощалися кавою, печивом та цукерками. Дві години пролетіли, немов одна мить. І ця мить, заряджена неймовірною енергією позитиву, я впевнена, дасть учасницям сили не лише стійко зустріти день завтрашній, а й бути в ньому на висоті.

Кілька хвилин тому замовкла чергова сирена повітряної тривоги. Незважаючи ні на що — спокійної ночі.

Напевне, з кожною повітряною тривоگوю ми стаємо все міцнішими духом.

Слава Україні!

12 серпня, п'ятниця

Війна: день 170-й

«Я на сторожі коло їх поставлю Слово», —

писав Тарас Шевченко, наш Великий Кобзар.

А слова несуть книги. І саме в книгах написані слова міцніші, ніж у віртуалі.

Сьогодні книги мандрують теренами України, дивуючи, розраджуючи, даючи силу гідно зустріти день завтрашній.

До рук мені зненацька з полиці в одному закладі просто впала маленька книжка, кишенькового формату. Назва незнайома, автор — також. Автоматично розкрила обкладинку і відчула неймовірне хвилювання. Виявляється, це книжка-мандрівниця! Адже вона вже побувала на Житомирщині, у лютому цього року перебувала в Києві, далі помандрувала під час війни в Чернівці, потім — у Первомайськ Миколаївської області, тепер от потрапила до моїх рук у Чернігові. Неймовірно!

Брала вранці її з собою на Десну, але почитати не вийшло — було інше товариське спілкування. Вода в Десні + 23 градуси.

*Пам'ятник Тарасу Шевченку
на чернігівському Валу.
Фото — в березня 2011 р.*

Вдень вила сирена повітряної тривоги. Невже колись ці моторошні звуки зникнуть з нашого буденного життя?

Щось читаєте? Є улюблені автори?

Доброї тихої ночі, друзі.

Слава Україні!

13 серпня, субота

Війна: день 171-й

Шампунь і політика

Йшла вдень крізь Центральний ринок. Зупинилася біля якогось прилавка, щоб купити дріб'язок.

Жінка віком років 50+ розглядала шампуні, яких кілька на вибір подала їй продавчиня.

— Що вас цікавить? — звернулася до мене молода господиня прилавка.

— Та от дайте скотч і пакети для сміття.

— Гаразд.

Запала пауза, в якій продавчиня подавала товар, а я діставала гроші з гаманця.

І в цій мовчанці прозвучало російською мовою:

— А скажите, пожалуйста, этот шампунь российский?

Оскільки пауза тривала, бо і продавчиня, і я були зайняті, то жінка раптом перелякано промовила:

— Извините, пожалуйста, я не про политику! Ни в коем случае! Я — про состав шампуня. Там состав компонентов мне подходит.

Мені стало смішно. Відколи ж це в Чернігові (!) почали вибачатись за російську мову і прихильність до російських товарів? Оце прогрес!:)

Пішла собі далі і вже не почула відповіді продавчині.

P.S. А сирени повітряної тривоги чернігівський простір не полишають. Обидві вранці і вдень застали мене на вулицях міста. Ну що

ж, йшла собі, як йшла. І всі люди довкола мене — також. Ніхто нікуди ховатися не побіг.

Тихої ночі, друзі!

Слава Україні!

14 серпня, неділя

Війна: день 172-й

Катруся готується до зими, а ви?

Всі руді білочки, мешканці нашого чернігівського Валу, здавна носять одне ім'я — Катруся. Чи відгукуються, не знаю. Але їжу з рук відвідувачів очікують — це точно. Якщо йтимете до Валу на прогулянку — прихопіть їм гостинця.

Білочок не бачила давно. Можливо, не там і не в той час ходила. А сьогодні надвечір йшла стежками Валу і зненацька побачила, як по-сусідськи вечеряють чим бог послав під деревами голуби і як ретельно нишпорять у пташиних годівничках Катрусі.

Зупинилась подивитися, що там може шукати білка? Адже то ж

взимку чернігівці старанно насипають туди насіння для горобців та синичок. А влітку там що?

Катруся, не звертаючи на перехожих жодної уваги, діловито виринула з годівнички із горіхом в зубах. Хутко спустилася по стовбуру дерева і помчала кудись. Напевне, готується до зими. І взагалі, часи нині суворі такі, що війна — війною, а обід чи вечеря — за розкладом.

17 серпня, середа

Війна: день 175-й

Качки перезимують

І ми — також.

Якби нам, чернігівцям, тоді, у ті страшні й вибухові дні лютого, сказали, що ця широкомасштабна агресія росіян не закінчиться через кілька днів чи тижнів, ми б мали інший настрій і настрої. Не те, що тепер.

Тепер ми маємо неабиякий досвід. Ми стали старшими на півроку. Витривалішими. Досвідченішими. Ми тримаємо у помешканнях запаси води, батарейок, ліхтарики і «тривожний рюкзак».

Колись давно читала, що японці так живуть постійно через загрозу землетрусів — «тривожний рюкзак» там наготові тримають всі. А після якогось руйнівного й потужного землетрусу сотні тисяч бездомних японців жили десь вісім місяців у шкільних спортзалах, машинах, нашвидкуруч обладнаних приміщеннях.

У Чернігові ж щодня бачу багато молодих мам з пупсиками і думаю: от і народилося нове покоління «дітей війни». Якими вони будуть через двадцять років? Що їм розкажуть батьки?

Качки на Десні перезимували й про війну нічого нікому не розкажуть. Жінка на самокаті підїхала до води, кидала їм хліб. Ми трошки поспілкувалися. Вона розказала, що приходила сюди, до Десни, у березні — приносила качкам рештки сухарів. Приходила у перервах між бомбардуваннями та обстрілами.

Думки про голодних качок її відволікали від жахиття, яке коїлось довкола.

Вода в Десні +23 градуси. Людей у робочий день небагато. Більшість розмовляє по телефонах. Хтось кляне уряд, хтось — росіян, хтось ділиться рецептом борщу, хтось нарікає на життя в Німеччині, хтось умовляє родичів повертатись з Польщі додому, хтось ганить подругу, яка прийшла запрошеною на вареники, та не їла, а погидила, бо виколупала з них всю смачну начинку, а тісто залишила. Над тихою водою голоси розносяться далеко. Все чути, навіть якщо й не хочеш.

Десна звично, як і століття тому, несе всі почуті розмови й звуки кудись вдалечінь, знімаючи напругу з тіл і негатив з думок. Качки хвацько виходять на берег, перевалюючись з боку на бік. Одна сміливо й дуже близько підходить до мене й уважно дивиться, чи не пригощу чимось. Ех, якби ж то щоразу, йдучи до Десни, згадувалось про голодних качок. Ходжу до Десни за настроєм і позитивними емоціями.

Ви помітили? День значно покоротшав. Після 20-ї години сутеніє конкретно. О 21-й — ніч стає на варту.

Минає 175-й день, і ми в ньому живі.

Тихої ночі, друзі!

Слава Україні!

24 серпня, середа

Війна: день 182-й

З Днем Незалежності, друзі!

Тридцять перша річниця незалежності України. Це свято нашого витривалого й незнищеного народу мало б бути іншим, коли б на заваді не стала російська агресія, яка триває з 24-го лютого вже 182-й день. Рівно півроку Україна живе в режимі воєнного стану.

І тим не менше — хтось вже копає картоплю, консервує огірки та помідори, варить варення з груш, яблук, слив, малини. А ще вправні чернігівські майстрині, як от моя добра знайома Ірина, печуть на замовлення святкові короваї та інші смаколики. Саме завдяки цій чудовій жінці мій стіл сьогодні прикрашений кілограмовим симпатичним короваєм.

Зі святом, друзі!

Ми незламні і непереможні!

Слава Україні та нашим неймовірним і мужнім захисникам зі Збройних Сил України!

Спокійного дня і ночі!

25 серпня, четвер

Війна: день 183-й

Миттєвості

Ми змінюємося поступово, але невпинно. Вчорашній День Незалежності був подібний до родинного свята, пройшов скромно й тихо. Щоправда, лиховісні сирени постійно порушували спокій. Збилася з ліку, скільки їх прозвучало над Черніговом, починаючи з 6:30 ранку. Загалом же по Україні пролунало, як підрахували фахівці, 189 сирен. Про руйнування та жертви, спричинені обстрілами росіян, ви вже знаєте й так.

Що я помітила вчора: дуже багато людей, особливо молоді, були у вишиванках. Хлопці й дівчата виглядали дуже симпатично, чимало людей середнього віку та літніх жінок також були у вишиванках.

У супермаркетах наших ви тепер не почуєте російських пісень: у нас звучать лише українські, зрідка — англійською мовою. Всі продавці в усіх закладах спілкуються винятково українською мовою. Ще рік тому навіть уявити таке в Чернігові було складно.

Вчора й сьогодні ходила до Десни. Людей чимало. Теплий серпень і вода з температурою +22-23 градуси дуже спокливі.

Звернула увагу на дитячі імена. Родини невтомно наглядають за дітлахами біля води і гукають: «Захар! Обережно!», «Варваро, вже досить, виходь на берег!». Почула, як кликали Назара, Мирослава, Софію, Архипа. Цікаво, що імена звучали повними, без зменшення типу «Сонька», «Варка». А ці парубки та дівчата ще ж ходять пішки під стіл і до школи їм не один рік. Напевне, війна за ці півроку всіх нас зробила трохи старшими, а дітей — дорослішими.

Йшла після полудня додому доріжками Валу. Сіла на лавочку. Подихати серпневим повітрям, настоящим на травах, квітах, листі, хвої. Вгорі наді мною молодий яскравий дятел у червоному капелюшку діловито довбав старе дерево. Обідав, мабуть.

Я дістала смартфон і сфотографувала просто те, що бачила перед собою — наші чудові древні собори. Вже вдома на екрані помітила дивне півколо. Звісно, фотوماйстри скажуть, що такий кадр — це

брак. А мені він милий і нагадуватиме навіть через тривалий час цей день. До того ж, різні фотоапарати час від часу видають дивні й загадкові знаки на кадрах, які складно пояснити.

Тихого вечора та ночі, друзі!
Слава Україні!

28 серпня, неділя

Війна: день 186-й

День шахтаря

Україна ж має шахти? На Донбасі? Саме там я народилася. І я донька шахтаря. А Донбас нині чий? Наш чи ні?

Йде війна, до якої тато не дожив. І слава богу, бо не второпав би, з якого диявольського рішення 24-го лютого на нашу Україну з усіх боків по периметру кордонів напали росіяни. А я б не змогла йому доладно пояснити це дике й абсурдне звіряче вторгнення справжньої, озброєної до зубів, ординської навали.

Нерозвинута, дика, люта орда, для якої унітази та електрочайники у звичайних сільських будинках Чернігівщини були дивовижу, на 70 % бомбардуваннями та обстрілами у лютому-березні цього року зруйнувала Чернігів, який тато юнаком відбудовував і відновлював своїми руками після 1945 року.

Шахтарські родини — особливі. Незважаючи на те, що юнаків на шахти Донбасу заманювали обіцянками великих зарплат та раннім виходом на пенсію у 50 років, до цього віку доживали далеко не всі. Часті аварії, підірване змолоду здоров'я, щоденне перебування глибоко під землею у стані стресу в очікуванні завалів чи вибуху метану — це було постійним супроводом шахтарського життя.

Коли в родині шахтаря народжувався син — давали три дні відгулів. За появу доньок вільних днів не дарували.

Про шахтарське життя можна розповідати багато. Але я зупинюся на одному моменті, який прочитала в татових спогадах уже після того, як він відлетів в інший світ.

Виявляється, тато зі своїм атеїстичним радянським світосприйняттям, дуже боявся першого і останнього дня роботи на шахті під землею. І одного разу, перед звільненням, після останньої зміни, йдучи під землею до кліті разом з товаришем, розказав йому про цей свій забобон і додав, що ось, дякувати богу, відпрацював цю останню зміну без пригод. І що б ви думали? Тієї ж миті, як записав тато, тільки проказав, «раптом гучно лопнула анкерна скоба на арочному кріпленні, і відірваний шматок металу разом з гайкою боляче гупнув у праву скроню».

— Не кажи: «Гоп!», поки не перескочиш, ми ж ще не виїхали з шахти, — поспівчував товариш тата.

Тату пощастило дожити до шахтарської пенсії. І довго прожити після неї. Мав міцне здоров'я, був витривалим, жилавим, невибагливим щодо всього матеріального, абсолютно байдужим до тютюну та алкоголю.

А я знаю життя шахтарів не по книжках, а справжнє. І воно не намазане медом, а припорошене вугільним пилом, присмачене сліпучим сонцем і неймовірними ароматами Степу з териконами. Степу, що всотав тисячі пахощів трав, квітів і билинок з усім їхнім вмістом пам'яті про нас про всіх, що були і будуть на цій землі.

1 вересня, четвер

Війна: день 190-й

Дика орхідея і сирена

Перше вересня цього року зовсім не таке, як було колись. Не йшли вулицями нарядні дітки з бантами та квітами у супроводі тат і мам. День знань у Чернігові вперше за багато десятиліть пройшов тихо й майже непомітно.

Після полудня завилла сирена. Йшли якраз центром Чернігова з подругою. Вона трохи сполошилася: а куди тікати, якщо раптом що? Я втішала: нікуди тікати не треба, ми тут так і живемо, не тікаючи й не падаючи під паркани, он назустріч йдуть десятки людей, їде юнак зі служби доставки, рухаються автівки та велосипедисти — таке наше життя цього річ. Вже 190-й день.

А напередодні ходила подякувати жінці, у якої тиждень тому купила троянди. Квіти чудово протрималися кілька днів, радуючи погляд. Продавчиня зраділа словам вдячності, перепитувала, які саме. Я показала — там багатий вибір.

Ну а вона, пакуючи мені букетик диких орхідей, розказала, що напередодні у неї купувала букет троянд жінка. І коли вони вже були охайно й красиво запаковані, клієнтка запитала: «Не хочете поцікавитись, з якої нагоди купую троянди?»

— Ну, мало що, свято, напевне, якесь у вас, — обережно сказала квіткарка.

— Так. День народження у мене. Я з Ягідного. Ви, напевне, чули.

— Ооооо! Звісно, яке щастя, що ви змогли вижити!

— Так. Це неймовірна історія нашого виживання. Тому й будемо святкувати з чоловіком цей день з тортом і квітами. Навіть не сподівались вижити й дожити.

Ну а я придбала у квіткарки собі для позитиву з нагоди першого дня осені букет диких орхідей.

Цілий вечір читала в інтернеті про розмаїття цих квітів. Дивовижний калейдоскоп дарунків природи вражає.

Тихого вечора й ночі, друзі!

Слава Україні!

P.S. А ще в Чернігові з учорашнього дня відмінили світломаскування, а сьогодні ввечері вулиці міста освітлені ліхтарями. Дивовижно бачити знову це призабуте за півроку темряви явище, слово честі! Хоча тим, хто виїжджав або й досі живе у комфортних європах, цього, напевне, не збагнути.

3 вересня, субота

Війна: день 192-й

Зброя і недбалість

Вересень у Чернігові розпочався холодними ночами й ранками. Вчора, кажуть, вночі було всього +6 градусів. На Десну не пішла. Намірялася сходити сьогодні вдень, бо сяяло сонечко й потепліло, але вирішила купити продуктів.

І ось тільки-но повернулася у квартиру — аж тут яааааак бабахне надворі щось! Кватирка вікна гупнула, зачинившись. У повітря нажахано злетіло галасливе птаство в парку. Тіло моє вмить пригадало вибухові моменти лютого-березня і завмерло в ступорі просто в коридорі.

Що це було?

Згодом з'ясувалося, що через чиюсь недбалість (чию ж?) на виставці зброї, яку влаштували у парку на Валу, здетонував заряджений гранатомет. Чиясь дитинка з цікавості натиснула на спуск.

Травмовано кілька дітей і дорослих.

У мережі вже повно роликів та емоційних повідомлень про цей трагічний випадок.

Навіщо саме зараз влаштовувати такі виставки в людних місцях? Щоб що? Дозволити дорослим і дітям помацати снаряди? Гранатомети? Під час війни й воєнного стану? Раніше нас, далеких від військової техніки, завжди застерігали, щоб не торкалися зброї і вибухових предметів, не чіпали залізничя, яке може вибухнути, стрільнути, здетонувати і т.п. Подібні виставки зброї саме в такий тривожний час, коли йде затяжна війна, як на мене, недоречні, особливо з участю дітей.

Тихої ночі, друзі!

Слава Україні!

8 вересня, четвер
Війна: день 197-й

ОСІННІМ ДНЯМ
осанна

А каштани вже скидають на землю плоди, які кавовими відтінками виблискують у траві під променями ще ласкавого сонця. Помітили? У дворах чернігівських багатоповерхівок ростуть правильні й корисні дерева — це я

примітила саме цього року і вже згадувала про своє спостереження. Хтось же посадив колись і шовковицю, і грушу, і сливу, і яблуню, і калину. Милуюся під час спонтанних прогулянок до Десни. А вода в річці зараз +17 градусів. Цілком прийнятна для тіла в очікуванні холодів.

Тихої ночі, друзі!
Слава Україні!

10 вересня, субота

Війна: день 199-й

Український млин

У шахах є така ситуація, коли неправильні ходи супротивника призводять до втрати ним фігури кожен хід. Ситуація ця має назву млин.

Я в шахах дилетант, але змолоду цікавилась і бачила не раз наяву цю магічну дивовижу на шаховій дошці у виконанні різних гравців.

Схоже, щось подібне відбувається нині на фронті. Напевне, ми ніколи так добре не знали географію рідної України, як у ці драматичні місяці та дні, починаючи з 24-го лютого.

Пабліки зранку переповнені новинами, позитивними для України. Хто має вуха — почує, зрячі — побачать.

Аналітики згадують до теми інтенсивного ефективного наступу українського війська цитати незабутнього Віктора Черномирдіна (був послом Росії в Україні у 2001-2009 рр.), як от: «Раньше-то где были, когда думать было надо, а не резать с плеча семь раз, а сейчас спохватились, добегались и всё сзади оказалось в самом глубоком смысле».

12 вересня, понеділок

Війна: день 201-й

Змістовна кава

була у мене сьогодні аж двічі за день.

Перша кава пройшла під супровід купленої зранку в книгарні «Інтермеццо» свіжої книжки чернігівської журналістки Олени Лазун «Щоденник моєї війни». Друга кава була спонтанною і ще більш змістовною, бо співрозмовник не лише ерудований, а й має також новий життєвий і фаховий досвід, набутий за час цієї нескінченної війни.

А між змістовними кавовими зустрічами, незважаючи на дощовий день без сонця, я влаштувала собі велопрогулянку по Валу. Там поміж дерев стрибають білки, у траві вже валяються каштани, на годівничках сидять голуби і терпляче чекають, хто що подасть. Варто було мені зупинитися, щоб сфотографувати, як під ноги кинулось до десятка хоробрих птахів — чекали на гостинці. А я нічого з собою не мала, хто ж знав, що їх там стільки. Гармати на Валу стирчать насторожено вже не першу сотню років. Вони нині — майже декоративні. Але ж ми не декоративні. Ми й досі живі. Кожен із власним досвідом, набутими враженнями, але зі спільною міцною й гарячою мрією і вірою у перемогу України.

Тихої ночі, друзі!

Слава Україні!

13 вересня, вівторок

Війна: день 202-й

Дощ змиває не всі сліди

Каталася надвечір по Валу під дощиком, що мрячив з неба і ніс просто вологу. Порадували юні спортсмени, які вчилися опанувати великий теніс (одну з моїх нездійснених мрій:)), самотні пішоходи обох статей і різного віку, які нікуди не поспішали, а просто ходили алеями парку, також було на прогулянці з десятком володарів різнопородних собак. Загалом, незважаючи на дощову погоду, Вал був наповнений людьми.

А я собі рухалась неспішно за принципом «ліво руля — право руля», дивилася уважно перед собою, бо не каталася дуже давно, остерегаюсь їздити далеко.

Помітила дивно, наче віялом, подзьобаний асфальт і плитку. Лише після третього кола збагнула — це мітки війни, сліди весняних обстрілів російських нападників.

Неймовірно й фантастично пощастило пам'ятнику Тарасу Шевченку — вцілів! І згадала своє далеке дитинство, раптом збагнувши неймовірне: я народилася й виросла на Донбасі, у нас там не було ніяких храмів за десятки кілометрів довкола, ніякої Біблії там і тоді ніхто в очі не бачив, але зате в кожній українській родині був товстий томик «Кобзар». Ми вчилися читати по ньому. Не спеціально — просто «Кобзар» був на виду.

І я в три-чотири роки, хитромудро крадькома намагалася сама прочитати текст по тих стовпчиках віршів (вже знала всі букви), згори донизу, але слова ніяк не склалися!). Потім запитала тата — як же треба читати, чому у мене не виходить. Тато підказав напрямком. Це виявилось дивовижно й неймовірно просто! Так що, в п'ять років я вже читала дуже швидко і все підряд.

Прогулянки корисні за будь-якої погоди, переконують фахівці. А особливо — в період зміни сезонів. Зима близько — я сфоткала і молоду сосну, прикрашену краплями дощу, і різнобарвне листя з нашого стародавнього Валу, яке півроку тому було бруньками.

Тихої ночі, друзі!

Слава Україні!

15 вересня

Війна: день 204-й

Артоб'єкт біля Десни

От тільки зараз, як написала, побачила, що слова «артоб'єкт» і «артобстріл» починаються однаково, але не однаково виглядають і справляють враження в реалі.

На велопрогулянці вздовж річки помітила дивного звіра. Показала фото трьом людям із запитанням: що за звір?

Почула три варіанти:

- Дракон.
- Пегас.
- Семаргл.

Гублюся у здогадах :). Обійшла це симпатичне створіння з усіх боків і не придумала, як його назвати.

Завважила також, що над Десною постійно чимало люду піклується про своє здоров'я: хтось бігає кроси, хтось ганяє на роликах, хтось тренує тіло на спортивних снарядах, яких там чимало поставлено, хтось катається на самокатах та велосипедах, літні пари просто ходять і нікуди не поспішають, поодинокі сміливці ще купуються (вода така, що аж серце завмирає, скажу я вам, десь градусів 12, не більше, я перевірила :)).

Сьогодні двічі за день лунали сигнали повітряної тривоги. Це вже звичний атрибут нашого буття. На жаль.

Після полудня чула якісь далекі глухі вибухи. Вже ввечері прочитала інформацію-попередження про те, що сапери підриватимуть боеприпаси, то щоб ми не хвилювалися. А ми вже й не дуже, мабуть, хвилюємося. Втомилися хвилюватися. Тому займаємося своїми буденними справами. Майже, як і раніше. Майже...

Тихої спокійної ночі, друзі!

Слава Україні!

25 вересня, неділя

Війна: день 214-й

Стайєри з чужої волі

Ось і минуло сім місяців, як ми живемо у круговороті воєнного часу, осмислюючи й переосмислюючи події та враження.

У Росії 21-го вересня президент Росії В. Путін оголосив часткову мобілізацію чоловіків віком від 18 до 60 років, яка має на меті поповнити лави російських військ на 300 тисяч нових солдат.

Щоправда, росіянам не пояснили, куди ж поділилися оті 200 з чимось тисяч їхніх вправних солдатиків, які були відправлені до нас в Україну у лютому на “спецоперацію”, що мала за три доби звільнити наші землі від нас. Щось не склалося. Тому мільйони росіян, для яких війна до цього дня була у телевізорі та інтернеті, одразу після оголошення мобілізації підхопилися з м'яких диванів і кинулися мерщій з Росії тікати. Війна дихнула з екранів у кожную російську родину. Вже в першу добу сотні тисяч новоявлених стайєрів помчали всіма видами транспорту у Казахстан, Таджикистан, Узбекистан, Грузію, Туреччину, навіть у Монголію — у кого на яку відстань вистачить грошей та палива. Вони тікають вже три дні. Їм і на гадку не спало податися мільйонним гуртом до Кремля і впритул спитати свого президента про щось конкретне. А мобілізацію вони миттю охрестили “могілізацією”.

Новобранцям, ролики з якими рясніють в інтернеті, і яких проводжають оплесками та піснею “Катюша”, вкладають у голови, що їм випала велика честь і вони захищатимуть “рубежи своей Родины”. От тільки відправлять це похапцем назбиране звідусіль гарматне м'ясо не на рубежі Росії, а до нас в Україну, у місця, де тривають жорстокі бої. Можливо, комусь із них пощастить потрапити в полон і вижити. Але в умовах сучасної війни, коли гармати стріляють на десятки кілометрів, спромогтися здатися в полон — це справжнє мистецтво.

Як же відрізняються наші українські мужчини від російських!

Коли на Україну 24 лютого повномасштабно й підло напала Росія, наші чоловіки масово подалися не за кордон, а до військкоматів і до новостворених загонів територіальної оборони. Виїжджали з країни, тікаючи від бомб та обстрілів переважно жінки з дітьми, літні люди, багатодітні родини — чоловіки здебільшого відвозили їх у безпечні місця, а самі поверталися назад — боронити свою землю.

На росіян ніхто не нападав, їм немає чого боронити у нас — вони тут чужі, зайди, які прийшли зі зброєю в руках. А здавна відомо, що хто прийшов до нас з мечем, той від меча й загине.

У Чернігові сьогодні було набагато тепліше, ніж учора. Ясний сонячний день запросив на прогулянки багато людей з малечю. На Десні було людно, малеча розважалася на гойдалках, буцала м'яча, їздили велосипедисти, молодь на роликах та самокатах, вздовж берега плавали зграйкою качки, очікуючи щось смачненьке від людей. Я трохи покаталася парком, помилувалася симпатичними куточками в обрамленні води й зелені, яка стрімко міняє літні барви на осінні.

Слава Україні!

Тихої ночі, друзі!

3 жовтня, понеділок

Війна: день 222-й

Бризки Зла на Валі

Довкола пам'ятника Тарасу Шевченку на чернігівському Валі на гарному покритті паркових доріжок дуже помітні бризки війни — російські снаряди летіли у березні на Чернігів звідусіль.

Таких подзьобаних місць чимало. Пам'ятник Кобзарю вцілів дивом. Чернігівці не мали часу

Каштан, що закотився у вибоїну, залишену війною на історичному Валі

закрити його чимось, як потім зробили з пам'ятниками в інших містах України. Наш Тарас вистояв.

А я спостерігаю, що у вибоїни від обстрілів вже закочуються каштани, яких багато росте на нашому Валю. І листя довкола кружляє. Каштани в тих лунках, звісно, не проростуть, але природа не терпить порожнечі — тож будь-який спорожнілий простір чимось неодмінно заповнюється. Та ще й Осінь, як і століття тому, плете свої мокрі коси.

Триває 222-й день війни України з Росією.

Частина друга

Війна минулого століття.
Чернігівщина

Ігор Фтомов (1928-2015 рр.)

**Фрагменти спогадів про війну
1941-1945 рр.**

...І взагалі, зими 1938-39-40-го років були дуже суворими. Снігу намітало стільки, що ми руками дотягувалися до ізоляторів на телеграфних стовпах. З даху хліва на санчатах спускалися. А від нашої хати і до хліва ми з братом Жоржем прокопали в заметі тунель.

У народі все частіше ходили чутки, що буде великий урожай і буде велика війна. Ходили різні легенди.

Наприкінці зими 1940 року батько одержав призначення директором Чорторійської неповної середньої школи Чернігівського району. На двох санях ми переїхали у Чорторійку (зараз с. Малинівка) і заселилися в учительську, благо, там була селянська піч.

Сюди в школу у старші класи (5-6-7) учні ходили з чотирьох сіл. Крім наших, ще з Терехівки, Лопатина і Стасів. Тут було дві школи. Одна стара, а друга перебудована з церкви.

Влітку, коли виїхав попередній директор, ми переселилися в будинок попа. В цьому будинку було 6 кімнат з трьома окремими входами. Отож, він і був учительським.

Село обрамляє невеликий ставок, а одним боком упирається в ліс. Ставочок міленький. Нам по пояс. Риби немає в ньому. Зате є ліс з горіхами і грибами.

А ще тут щороку, як тільки починають вилазити колоски в житі, з'являється мошکارа. Від неї спасу нема. Забирається в усякі місця і кусає, гризе, висисає кров. Не допомагає й дим від цигарок. Мусиш два тижні терпіти.

А в житті все сильніше пахло війною. Почастішали військові маневри, місячні військові збори запасників, усюди в школах активно працювали гуртки ОСОБІАХІМ. Уже відгриміли залпи на Халхін-Голі, приєднали Західну Україну, відхопили чималий шматок Фінляндії.

Я добре пам'ятаю, як із Жоржем сходили пішки в Чернігів і там подивилися документальний фільм "Лінія Маннергейма" про війну у Фінляндії. Це дійсно був без прикрас документальний фільм. Чимало було показано наших солдат, які у шинелях позамерзали в дозорах. Деякі глядачі впізнавали своїх знайомих, рідних.

Кругом народ, особливо підлітки, пишалися успіхами доблесної Червоної Армії.

Весною 1941 року біля нашого будинку я посадив вісім вишень і забив вербовий кілок. Вишні гарно родили тридцять років, поки не повсихали і їх порубали, а також і будинок цей знесли за старістю. А з вербового кілка виросла здорова верба. І коли я у 1988 році приїздив у це село, то вербу ледве обхопив.

Настало літо 1941 року. Я закінчив шість класів.

22-го червня мати поїхала в Чернігів на базар і привезла звістку про війну.

— Що нам ті німці! Два-три тижні — і війна буде закінчена, — теревенили хлопці.

А 24 червня уже майже всі мужики віком з 19 і до 35 років поїхали у військкомат. Баби голосили, як на похоронах.

Минав червень, липень — все тривожніші чутки надходили з фронту. Газети були єдиним джерелом відомостей. В них розповідалося про героїчні бої наших частин, льотчиків, танкістів. І про жорстокість фашистів.

З Чернігова вже почали евакуюватися люди, деякі установи.

В кінці липня майже всіх мужиків і навіть жінок мобілізували копати протитанковий рів навколо Чернігова. Їздив і мій батько.

Урожай зернових був дуже великий. Комбайнів не було. В основному косили вручну. Було, правда, дві жатки і дві кінні “лобогрійки”. За ними жінки в’язали снопи і складали полукипки. Молотити хліб було нічим і ніколи. А наказ згори був суворим: “Ні грама зерна ворогу! Все, що не можна вивезти, мусить бути знищене”.

Палити в полі хліб селяни не наважувалися. А тому вирішили розвезти снопи по дворах. Адже жити ж треба. Привезли копу жита і нам до хати.

Скоро ми побачили перший німецький літак, який летів досить високо. А вже в серпні стало чути гуркіт канонади. Гриміло і вдень, і вночі. Все частіше стали з’являтися німецькі літаки, які скидали листівки. В них були заклики червоноармійцям

здаватися в полон, а то “Бий жида, політрука – морда просить кирпича!” Були листівки і з портретом Якова Джугашвілі, який ішов з двома німецькими офіцерами. У листівці стверджувалося, що він добровільно здався німцям і хоче з ними співробітничати.

По селах організовувалися загони, які чергували вночі по вулицях: ловили шпигунів і диверсантів.

Скоро потягнулися обози на схід. Машин було мало. Все більше – на возах. Ішли й бійці. Чорні, змарнілі, голодні. Їх чим могли пригощали селяни.

Все більше стало літати фашистських літаків. Кружляла в небі неспішно “рама” (двохфюзеляжний літак). У п’ятницю німці скинули над Черніговом листівки, в яких рекомендувалося мешканцям покинути місто, тому що буде бомбардування.

А в неділю з 10-ї ранку почалося бомбардування. На місто налітали літаки, валка за валкою протягом двох годин. По літаках невпинно лупили зенітки з усіх сторін, але не дуже результативно. Чорний дим піднявся суцільною завісою і потягнувся через Десну.

Уже з 12-ї дня посунули в село біженці з Чернігова. Жінки з дітьми, з маленькими клуночками набивалися в кожну хату. Їх розміщали де тільки можна. На другий день вони пішли назад.

А місто горіло день і ніч протягом двох тижнів, поки все не згоріло. Його ніхто й не гасив. Було нічим і нікому. У будинках поверхи мали дерев’яні перекриття, а тому, як упаде запальвальна бомба на будинок, то від нього одні тільки стіни лишилися.

Фронт наближався. За три дні до окупації я побачив, що з колгоспу люди розбирають коней, вози, збрую, плуги тощо. Не довго думаючи, я спіймав рябу кобилу із здоровим лошам, знайшов віжки і привів додому.

Батьку моя витівка не сподобалась, і через тиждень він кобилу й лоша віддав шкільному сторожу, який прогавив, коли розтягували колгосп.

Настало 27 серпня. Біля школи командир вишикував 12 бійців і ставив їм якесь завдання. Скоро вони рушили за село займати оборону. В усіх них були лише рушниці та протигази.

Біля будинку нашого я викопав бліндаж. Накрив його і присипав землею. Занесли туди соломи, а мама перенесла подушку на випадок пожежі.

Годині о 10-й почався артилерійсько-мінометний обстріл села. Я, мати, брат, сестра сиділи у бліндажі. Батько викопав неподалік собі неглибоку ямку, застелив соломою і лежав там, щось читаючи. Старший брат десь гасав.

Я досить швидко навчився розбиратися, де впаде снаряд. Якщо у нього високий свист — значить, перелетить. А якщо аж клекоче й шелестить — то рвоне десь поруч. Один гепнувся на солom'яний дах стайні неподалік від нас і скотився додолю. Ми його потім з братом Жоржем розкрутили.

Годині о другій обстріл закінчився. Ми повилазили з укриття і побачили, як біжать наші солдати.

— Зараз німці тут будуть! — захекано сказав один і побіг городами за село в бік Чернігова.

Скоро почувся далекий галас у селі. Ми знову поховалися у бліндаж, і раптом над входом пролунав чужий голос:

— Вилазь! Не бойсь!

Я пішов першим. Навпроти входу стояв німець у касці з направленим на мене автоматом. Інший стояв збоку із занесеною в руці гранатою. Як тільки ми вийшли (останньою була мама), німець з автоматом кинувся у бліндаж і через хвилину вискочив: там нікого більше не було.

Мати стала готувати вечерю, а я пішов до школи. У новій школі німці вже влаштовували медсанбат, куди почали привозити поранених. Усюди під деревами стояли криті машини, диміли польові кухні. Німці діловито ловили курей, поросят.

І тут я побачив, як два німці вчепилися за мого батька.

— Зольдат, зольдат, — белькотіли вони і тягли його кудись за рукав.

Я гукнув маму. Вона вискочила і перегородила собою німцям шлях.

— Принеси батькову фотографію! — гукнула мені.

Я бігом її приніс.

Справа в тому, що батько завжди ходив обстриженим дуже коротко під машинку. Таким він був і на фотокартці в оточенні дітей-школярів. Ну а німці запідозрили в ньому перевдягнутого солдата. Слава Богу, відпустили.

Не встигли мати з батьком у хату зайти, як я побачив, що німці нашу теличку ловлять. Вона кинулася до нас у двір. Оббігла хату, шукаючи порятунку, але її вже оточив добрий десяток солдат. Хотіла тваринка прорватися, та один здоровило встиг спіймати її за хвіст, заарканили й потягнули в колгоспний сад, де у них була кухня.

Кинулася мати за ними. Як не просила, як не благала. Де там. На її очах теличку зарубали.

По сусідству з нами жила сім'я вчителів. Вони були з с. Халявин. Чоловік викладав, здається, історію, а дружина — німецьку мову. Незадовго до окупації вона говорила моїй матері, що до нас іде європейська культура. На другий день вона розмовляла з якимсь німцем. Раптом він відступив від неї на два кроки і як пердне! Потім підійшов і продовжив розмову, наче нічого й не сталося.

А десь через годину вона заскочила до нас за чимось. Ну й розмовляють з матір'ю. А я глянув у вікно та й кажу:

— Мамо, подивись он на цю картину.

Жінки підійшли, глянули й відсахнулися.

— Ой, боже, оце культура! — плюнула мати. І було чого. Прямо перед нашими вікнами кроків за десять здоровенний німець усівся справляти потребу.

Чернігів від Чорторийки за 15 кілометрів. Оборона його тяглася десь днів десяток. А тому в селі було повно німців. Інколи з'являлися наші літаки.

Ще ось згадав. У німців було чимало аеростатів з корзинами, в яких сиділи спостерігачі. Ці аеростати, або “ковбаси”,

як ми їх називали, на тросах підіймалися на висоту до 200 метрів. З такої висоти вони добре бачили на кілька кілометрів все, що відбувалося на передовій і далі в тилу наших. Спостерігачі коригували артилеристів. У наших військах такої техніки не було. Так ото одного разу наш винищувач розстріляв “ковбасу”.

Після того, як Чернігів здали, в селі солдат не стало. Ми, дітлахи, шаснули по полях, ярах, лісах. Яких тільки снарядів і мін ми не розкрутили! Адже нас дуже цікавило, чим відрізняються снаряд чи міна – осколочні, фугасні, дистанційні, трасуючі, запалювальні тощо.

Були, звичайно, випадки, коли розривало хлопчаків. Але в нашому селі при першому фронті такого не було.

Ми з Жоржем також були не останніми “механіками”. Жорж додумався снарядний детонатор обламати у замочній дірочці, а потім уже на голий піроксилін наплював, щоб розкис. Взяв дротик, на кінчик його начепив ватку і став вимазувати піроксилін на ватку. Робив він цю операцію біля вікна. Я був надворі і раптом почув гучний постріл і крик Жоржа. Батько кинувся до хати (був біля школи), а Жорж вискочив надвір і в калюжі сполоснув руки: пальці в нього на лівій руці були до половини одірвані. Перші фаланги великого і вказівного пальця на правій руці також були відірвані.

Батько схопив якогось рушника і скомандував йому:

– Складай руки разом.

Той склав. Батько обмотав руки рушником і наказав:

– Бігом до Бельської!

Жорж пішов. Прийшла мати. Дізналася про випадок і відразу послала батька слідом. І добре, що послала, бо, як потім зізнався мені Жорж, він вирішив після перев’язки податися в яр, де валялося безліч мін, і лобом вдарити якусь міну по вибухівнику.

Привів його батько додому, а назавтра Жоржа відвезли до Чернігівської обласної лікарні, де він пробув днів 7-8. Як тільки рани почали загоюватися, його виписали, і він лікувався вдома.

Мати запарювала ромашку, і він мочав туди пальці. На молодому швидко все заживає.

Повкорочувало пальці й сусідському Петру Скепському, той на рік був старший за мене. Я також розкручував снаряди і завжди тримав їх ближче до грудей.

Такі нещасні випадки траплялися в кожному селі. Адже що кому судилося. Дорослі мужики думають про те, як жити, чим годуватися, а ми, хлопчак, до того, що стріляє, тягнемось, мабуть, із самих пелюшок.

Незабаром зібрався сход селян, на якому вирішили обрати старосту. Усюди в дворах гупали ціпи: молотили жито. Розділили луг на паї. Дісталось й нам соток 30 перестояної трави. Покошили з батьком, привезли добрий віз сіна.

А оскільки тато віддав кобилу сусіду, так той виорав нам біля села півгектара землі, яку нам виділили, і засіяв житом.

На сході вирішено було, що дітей грамоті вчити треба, а тому перший і другий клас стали відвідувати дітлахи. Батько та інші вчителі навчали дітей безплатно, за те, що нам землі по півгектара відвели. Не було ні підручників, ні зошитів, ні ручок. Хто що дістав, на тому й вчився.

Стали повертатися додому солдати. Хто в полон потрапив, а хто просто дезертирував. Чоловіків з десяток повернулися. Село входило в мирне життя.

А рівень життя був відкинутий назад на добрих тридцять років. Згадалися всі обряди, звичаї. Батько проспівав мені гімн “Ще не вмерла Україна”, і я його запам’ятав на все життя.

Із нової школи селяни стали реставрувати церкву.

Незабаром у селі з’явився й комендант Рудольф Рудольфович Кріг. До революції їхня сім’я жила у Вінницькій області. А в 1918 році вони виїхали звідти. Старший брат залишився в Німеччині, а він з молодшим подалися до Венесуели. Там купили 7 гектарів землі і фермерствували. Та перед самою війною старший брат їх виманив звідти, розповівши в листах, як добре жити в Німеччині. Вони приїхали, а тут – війна. Всіх їх мобілізували в армію. Молодший брат вже загинув. А цього

Рудольфа, хоч йому вже було біля шестидесяти років, прислали до нас комендантом. Він добре розмовляв українською мовою.

На село наклали податки. Зерно, м'ясо, яйця, молоко, шкури — все було розписане по дворах і потяглося в Чернігів. Але до нитки людей не обібрали. Всі були з хлібом. Крім нас.

У нас свого зерна вистачило лише до весни і то тому, що в діжку з тістом додавали 50% тертої картоплі. Щоправда, нас ще виручала гречка. Вона вродила в 1941 році напрочуд здорово. Стебла були заввишки до метра. Отож нам привезли здоровенний віз. Ми її обмолотили, а потім у ступі товкли на крупу. Інколи мололи на жорнах на борошно і пекли гречаники.

Борошно мололи самі. Майже в кожному дворі були жорна. В кого кам'яні, а в більшості такі, що на дерев'яний круг набивали бляшану тертку, яка терлася на такій самій знизу. Посередині була дірка, куди засипали зерно. Змелеш раз — пересієш і знов мелеш вдруге. І то ще багато було висівок.

Грошей не було. Вірніше, ходили в обігу радянські купюри. Німецькі окупаційні марки не котирувалися. Але щоб мати гроші — треба щось продати. А як нема що продати, то й грошей катма. Ось так і жили.

У нас одежі не було майже ніякої. Та й купити не було за що. Община виділила нам за те, що ми допомагали збирати, віз льону. Обмолотили його, насіння пішло нам на олію, а снопи замочили в ставку. Через днів 10-12, коли клітковина вже перегнила, снопи повитягували й розіслали ріденько на траві на кілька днів для просушки і відбілювання.

Потім цей льон зібрали, як він добре просох, і стали терти та тріпати на м'ялах спеціальних. Костра вся висипалася, а в руках залишалось клоччя (пакля). Цю паклю ще треба було добре потріпати трепашкою (вона схожа на дерев'яний меч). А потім розчесати гребенем і вже тоді воно годне на куделю.

Позичила мати самопрядку і до самої весни крутили пряжу і мати, і батько, і я. Пряли пряжу у кожній хаті. А дівчата, так ті з самопрядками сходилися в якусь хату і до години ночі пряли,

співали, а хлопці за столом у підкидного грали. До речі, я маював карти з портретів Гітлера.

Влітку вже позичили в когось “кросна”. Це ткацький верстат. Їх чимало ще з дореволюційних часів знаходиться на горищах у селян. Поставили кросна в якомусь класі, поснували пряжу, намотали її на вал. І пішла працювати фабрика.

Першим сів ткати батько, потім і ми пробували. Робота нехитра.

Після цього сурове полотно знімають з барабана. Його може бути метрів 15-20-30. Але це полотно грубе, годне хіба що на мішки. А щоб щось пошити для одєжі чи на постілку, його треба мочити у воді і добре вибивати “пряником”. Це така дерев’яна колодка з ручкою і пласким днищем. Ото ним і луплять жінки полотно на дошці. Далеко чути ці ляпання.

Виб’ють і розстеляють на траві під сонцем, щоб вибілювалось. І так кілька разів. Після цього полотно стає білим, м’яким. З нього вже можна шити спідню білизну, рядна, постілки тощо.

З такого полотна мати й мені пошила сорочку і штани. Пофарбувала їх у якийсь бордовий колір і я франтував по вулицях. Більше ходити не було в чому. За майки й труси й говорити нічого — їх ні в кого не було.

У селі, вважай, як був колгосп, так він і лишився. Лише перейменували його в общину. Та закріпили поля по дворах.

Комендант суворо слідкував, щоб на роботу виходили рано. Хто запізнювався, того нагайкою сік.

Настала весна 1942 року. Життя було мирне. Війна йшла десь далеко. Німці рвалися на Кавказ. Бої точилися під Сталінградом. Радіо не було. Газет також. Щоправда, виходила районка чи обласна газета на двох полосах районного розміру і при тому на синьому папері. Називалася “Чернігівське Полісся”. Та там мало що було прочитати. Редактора через рік розстріляли.

У Німеччині не вистачало робочих рук. То тут, то там висіли великі плакати, на яких розміщали фото наших людей, які там працювали. Агітували молодь їхати туди. Але добровольців

було мало. Тоді питання вирішувалося простіше: надходив наказ відправити в Німеччину п'ять хлопців і п'ять дівчат. А в селі вже староста і його прибічники визначали кандидатури. Влітку 1943 р. призвали й Жоржа. Але в той день не відправили. Ніч вони ночували в якомусь двоповерховому будинку біля станції. Вхідні двері були зачинені на ключ, і був приставлений поліцай. Та хлопці на другому поверсі зуміли відкрити вікно і шестеро, в тому числі й Жорж, вискочили з вікна і втекли до дому.

У перший рік окупації німці, якщо можна так висловитись, поводитись досить лояльно. Вимагали акуратну сплату податків. За порядком слідували поліцаї, яких було повно всюди. Дехто йшов у поліцію, щоб не їхати до Німеччини.

У серпні 1942 р. Рудольф Кріг підійшов до батька і сказав:

— Я їду у відпустку на місяць у Німеччину. Що вам привезти?

Батько посміхнувся та й каже:

— Нічого мені не треба. Але якщо зможете, привезіть буквар ваш.

Цікаво те, що у німців, незважаючи на війну, офіцери регулярно йшли у відпустку, навіть з фронту. В нас такого не було.

І що — через місяць Рудольф з'явився, на другий день завітав до нас і простягнув батьку буквар. До речі, як тільки цей комендант приступив до своїх обов'язків, то перше, що він зробив — це виселив нашу сім'ю з попівського будинку, який зайняв сам. А ми вселилися знову в учительську в школі.

З осені 1942 р. вже стали частіше ходити чутки про дії партизан. До Рудольфа приставили охорону з шести поліцаїв. Надійшла сувора зима 1943 р. У ясні морозні ночі зі сходу чітко долітав гуркіт гармат. Особливо було чути залпи "Катюш": бу-бу-бу-бу-бу-бу — аж шибки тихенько дрижали. Ставало страшно. А потім пішли чутки, що цілу німецьку армію оточили в Сталінграді. І що німці вже відступають.

Активізувалися й партизани. То тут, то там знищили німецьку комендатуру. А в селах, які прилягали до Брянських лісів, взагалі не визнавали окупаційну владу. Німці стали зві-

ріти. З'явилися листівки-накази на будинках, в яких оголошувалося, що за кожного вбитого німця буде розстріляно 100 заручників.

У райцентрі Корюківка, розташованому в оточенні лісів, партизани раптово напали на місцеве управління. Перебили чимало поліцаїв, а також спалили хату з німцями, яких було семеро. Їх потім жовтих, обпечених, везли через наше село в Чернігів. Але за цей теракт німці послали великий загін карателів, які майже повністю спалили село. Хто з людей не встиг втекти в ліси, тих постріляли.

Наприкінці лютого 1943 р. у сусідньому селі Терехівка, що за півтора кілометри від нас, німці і поліцаї ні за що ні про що схопили 120 людей – старих, жінок, дітей. Зачинили у двох хатах, обклали соломною і підпалили. У вогні згоріла й наша молода вчителька. Вона знала німецьку мову і на колінах благала старшого офіцера про щось. До речі, вона була вагітна. Але той тільки миркав: “Найн! Найн!”

Казали, що список неблагонадійних склав староста із своїми прибічниками і ось так без суду і слідства живцем попалили людей.

Ходила чутка, що й в нашому селі вже складено список. Ясна річ, що в тому списку був і наш батько. Мужики поміж собою перебалакувались:

– Я, як лягаю спати, то сокиру кладу біля себе. Живцем горіти не дамся.

Інші також з цим погоджувалися.

У березні 1943 р. в передмісті Чернігова Яцево був табір військовополонених. Там готувалася втеча. Але вийшло не так, як планували підпільники. Хтось із полонених не стримався і вбив поліцая. А потім полонені кинулися до караулки, роззбрóїли решту охорони й кинулися хто куди. Звичайно, не весь табір розбігся. Багато хто сховався в хлівах у Яцево.

Та карателі не дрímали. Як тільки розвіднилося, їх наїхало повне село і почали робити обшуки. Де знаходили полоненого втікача, забирали всю сім'ю. І так назбирали десь до 200 людей. Зачинили у трьох хатах і спалили.

У нашому селі бачили цю заграву. І якраз з фронту поверталися мадяри на санях. Вони вже відмовилися воювати на боці німців. Мати й показала одному з них на дим, що здіймався над Яцево:

— Що то?

— Ні, матка, то не ми, то герман, — відповів солдат.

Батько щомісяця, а то й частіше бував у Чернігові. Зупинявся часто у свого товариша, вчителя із с. Стасі Мирона Макаровича Гончаренка. А в того дві дочки за завданням підпільного обкому партії закінчили курси перекладачів німецької мови і працювали у міській префектурі. До них приходили зв'язкові підпілля та з партизанських загонів, і вони передавали всілякі відомості. Тож і батько привозив багато нового і про те, що діялося на фронті, і про те, що коять німці, і що ще збираються робити.

Надходило літо. Німці вже не наступали, як перші два роки, а відступали. Після Курської битви вони вже ніде довго не затримувалися. А тут ще й партизани завдавали клопотів. Ковпак повів свою армію на Захід. По селах, де проходила партизанська армія, відновлювалася радянська влада.

Однієї ночі ми з братом прокинулися від шаленої стрілянини. Бачили заграву край села. А вранці дізналися причину. У крайню хату завітали два партизанські розвідники. Поки вони відпочивали, дочка хазяйки на велосипеді помчала до старости, а той направив гінця в с. Халявин, де був стан поліцаїв. Ті не забарилися приїхати. Оточили хату. Один з партизанів виліз у вікно і помітив їх.

— Тікаймо! — гукнув він товаришу.

Ривком відчинив двері і, давши довгу автоматну чергу, вони кинулися через город у поле. Забахкали постріли поліцаїв, і один з партизанів упав біля дороги в кювет. Другий втік до лісу. І хоч за ним погналися на конях, проте темної ночі його не наздогнали. А пораненого бідолаху підібрали. Наша сільська фельдшерка Ніна Миколаївна Бельська

перев'язала йому стегно. Поліцаї посадовили його на віз і радісно збуджені своєю перемогою повезли його в Чернігів.

Та дівчина, яка виказала партизан ворогам, одержала після приходу наших 10 років ув'язнення, як і всі поліцаї.

Надійшли жнива. Хліб зібрали швидко і вправно, хоча й вручну, змолотили. Вивезли встановлений план і німцям. Зі сходу все виразніше гриміли гармати. Поліцаї ходили похнюпивши голови. Вони знали, що за німцями не підуть, а що чекає на них, коли прийдуть наші – не знали. Невдовзі спакував свою бричку і на двох конях виїхав і комендант Рудольф Кріг.

Стали з'являтися німецькі частини, що відступали. Вони інколи забирали вози і коней, а то й наших хлопців за погоничів і котили на захід. Так, вони схопили двох братів із с. Лопатин, і ті правили кіньми на двох підводах. Старший сказав меншому:

– Як тільки будемо їхати повз колгоспний сад за селом, слідкуй за мною і будь готовий. Тільки крикну: “Тікай!”, відразу скачи з воза і в кущі, а там через сад у поле.

Старший брат крикнув, скочив і щез за кущами. А молодший заплутався ногами у віжках, а коли виплутався й побіг, по ньому вдарили з двох автоматів і застрелили. А старший втік. Коли ця німецька частина пройшла, він знайшов брата, а потім у селі попросив, щоб відвезли тіло хлопця в рідне село. Що й зробили селяни.

Мого брата Жоржа німець також прихопив був і ще декількох хлопців. Але він за якимсь поворотом юркнув у двір і городами втік.

Вночі часто літали Ан-2 – наші двокрилі літаки. 16 вересня була сонячна неділя. Якийсь німецький офіцер підпалив колгоспну стайню, що стояла через дорогу від нас. Вона горіла швидко, як смолоскип. Солом'яні снопи вітер зривав, і вони вогняними факелами перелітали через дорогу і падали на хати.

Загорілася третя хата від нас. Вітер дув у нашу сторону. Через п'ять хвилин запалала друга, через хвилину – поруч з

нами, тобто з попівським двором. А цей будинок був під залізом. Палаючі снопи падали на дах, та їх вітер зносив. Зате запалали наші сараї біля школи.

Голосили жінки, рятуючи своє збіжжя з палаючих хат. Але ніхто з селян не прибіг рятувати. На дахах багатьох хат стояли чоловіки з відрами води. А подекуди понакидали мокрі рядна на солом'яну стріху. Кожна сім'я стерегла свою хату. Якби не цей попівський будинок під залізом та школа під залізом, то могло б вигоріти півсела.

Спалили німці ще одну стайню вже за селом і комору.

Вночі з'явився наш “кукурузник” і став по цих згарищах стріляти. А потім скинув бомбу, потім ще одну. Вони так рвонули, що у шкільних вікнах посипались шибки.

Мати закомандувала тікати зі школи. Мало що може тут трапитись. Раптом тут зупиняться німці і їх почнуть бомбити. Пішли ми в середину села до колгоспного саду. Тут в городі якоїсь хазяйки за густими кущами і плотом я викопав з татком глибокий бліндаж. Накрили його, як могли. Мати вже вдень перенесла сюди подушки. І ми там, вважай, три дні жили.

Артилерійська канонада гриміла цілодобово. До неї ми вже звикли. Але скоро вже почувся скрекіт кулеметів. Якщо гармати можуть стріляти на відстань 15-20-30 км, то кулемети б'ють до одного кілометра. Отже, наші війська вже були зовсім недалеко.

Ще у вівторок я пішов до школи подивитися, що там і як. Побачив, як сусіди закололи здорового кабана і взялися його смалити. А в цей час наскочили німці. Під'їхали на вантажній машині.

— О, гут, гут! — задоволено геркали вони, показуючи дядькам, де ще треба підсмалити. А коли ті добре обстругали й обмили тушу, німці професійно відрубали кабана голову, викинули всі нутроці, а тушу закинули у вантажівку та й поїхали.

Село як вимерло. Всі люди сиділи по ямах, боялись вийти на вулицю. Весь час із сходу на захід через село проїжджали вантажівки, кінні підводи, проходила німецька техніка.

З 27 на 28 вночі поруч з нами розташувалася німецька батарея. І як тільки гортанно прокричить якийсь німець, там забелькотять і за хвилину як бабахнуть та бабахнуть! Аж земля зверху сипалася на нас.

Вдень 27 вересня я виліз із бліндажа і вийшов у садок. Тут якраз німецький офіцер ловив коня, що вільно пасся. Кінь відчував, що це чужа людина і не давався йому. Тоді німець щось забелькотів до мене. А я йому:

— Та я не знаю, чий це кінь. Це не наш.

Німець забелькотів ще голосніше. Батько почув і вийшов. Офіцер і йому щось почав говорити.

— То бери й лови його, як він тобі треба, — огризнувся батько.

Тоді німець враз вихопив парабелум з кишені штанів.

— Може, його спіймати треба, — сказав мені батько, показуючи на коня.

Я підійшов до коня, взяв його за гриву і підвів до німця.

— Ком! — скомандував офіцер і показав, куди вести.

Недалечко за плотом стояла ще одна старенька коняка, але на ній була шкіряна вуздечка. Німець, не випускаючи пістолета, зняв ту вуздечку і надів на мого коня. Потім дістав з нагрудної кишені ножиці, акуратно підстриг коню чубчик, гриву і лише тоді сховав зброю, скочив на нього і кудись подався.

Батько прикрикнув на мене, щоб я не виходив у сад. Жоржа з нами не було. Він весь час мотався по селу. Вилавив на горіще школи і спостерігав контратаку німецьких танків.

Настала ніч. Батарея біла весь час. Спати було неможливо. Та ще й дощик почав моросити. А вже десь близько 12-ї ночі ми почули далеке “Урааа!” Кілька разів десь наші біля с. Терехівка кидалися в атаку. Але німці кинули туди роту танків.

Скоро вони прогуркотіли на захід і раптом стрілянина вщухла. Десь біля 4-ї ранку почулися рідні голоси, пересипані матюками. Ішла наша передова піхота.

Появився Жорж:

— Все. Наші прийшли. Пішли додому! — вигукнув він.

Ми повилазили. Забрали своє збіжжя і подалися до школи.

А там коїлося чортзна що. Вікна побиті, у великому класі – солома, на якій, мабуть, спали солдати. А в сусідньому класі німці зробили нужник.

Стали ми наводити порядок. Та не встигли все прибрати, як в один клас вселився склад військового спорядження, в інший – продуктивий. Ще в два менші класи – якийсь штаб.

Стояли вартові біля дверей, в класах скрекотіли друкарські машинки.

У перший день, як прийшли наші війська, ми взнали, що біля с. Терехівка наші війська кілька разів атакували німців. Ті вперто оборонялися. А тут ще їм на підмогу підійшло вісім танків.

В тому бою близько 120 солдат наших загинуло. Правда, був і підбитий один легкий танк німців. А скільки фашистів прикопали – ніхто не рахував.

Під селом отаборились У-2, “кукурузники”, які цілодобово літали. Фронт був недалеко, кілометрів за тридцять, а потім німців випхнули за Дніпро і там стояв більше місяця.

Канонада гриміла і день, і ніч. То тихіше, то гучніше і здавалося, що фронт уже наближається. Батьки вирішили, що якщо німці будуть підходити, то будемо евакуюватися на схід.

По ночах німці часто вішали “ліхтарі”, від яких було видно, як вдень. Одного разу німецький літак повісив три “ліхтарі”, але його підбили. Він став падати і скинув ще три “ліхтарі”, які не загорілися. Вдень один хлопець натрапив на них. Вони повгрузали в землю і лише невеликі парашути визирали з них. Хлопець потягнув парашут, смикнув, щоб відірвати, а ця бомба як загориться яскравим полум’ям! Хлопець дав драла. Прибіг і нам розповів.

Жорж сказав, щоб я взяв саперну лопатку, а в нього був перочинний ніжик, і ми вчотирьох пішли на те місце. Швидко знайшли ще одну бомбу. Викопали її, відрізали парашут, який я забрав, а потім бомбу розрізали вздовж (вона являла собою циліндр сантиметрів 30 в діаметрі і обгорнута разів 10-15 рудим папером). Цей папір придався мені замість зошитів. А цей

циліндр довжиною близько метра сірого кольору порубали лопаткою на шматки.

Гарна ця штука. Якщо підпалити стручковим артилерійським порохом, то ця суміш спалахує таким яскравим полум'ям, як електрозварка. Загасити її неможливо. Горить, хоч і землю на неї насип, хоч у воду вкинь. Всунеш метал у цей вогонь – враз розпечеться і перегорить.

Ми з Жоржем принесли додому кілограмів з десять.

У селі розквартирувався цілий полк новобранців. Їх два тижні потренували, обмундирували, видали зброю, і помарширували мужики на фронт.

А з фронту вдень і вночі йшли легкопоранені до госпіталю, який був, здається, в Седневі. І майже всі були поранені в ліву руку. Один зайшов до нашої фельдшерки Бельської Ніни Миколаївни перев'язатись. Та глянула на руку:

– Самострел!

– Что вы, доктор, меня ранило.

– Мені все одно, – вуркотіла Ніна Миколаївна, – а що ти в госпіталі скажеш?

Одного разу ціла дивізія йшла на захід. Вона вже заходила до села Довжик – це десь за 12 кілометрів від нас. Аж раптом налетіли німецькі бомбардувальники. Вони розверталися над нашим селом і, прямуючи на захід, пікірувати на дивізію в полі. Полягло там наших багато.

Доводилося спостерігати повітряні бої між ворожими бомбардувальниками і нашими винищувачами. Досить красиве видовище, коли летять ворожі літаки, а їх зустрічають зенітним вогнем. Особливо зразу після заходу сонця. Зенітні снаряди роблять миттєвий спалах у небі і залишають після себе чорну купину диму. А коли б'є крупнокаліберна установка, то трасуючі снаряди летять довгим ланцюжком і здається, так повільно, що куди там їм щось пробивати.

Фронт відійшов, і в селі запанувало мирне життя. Батько поїхав у Чернігів. Там уже запрацювали адміністративні організації. В райвно він одержав призначення на посаду директора нашої школи і відразу став організовувати навчання.

ПІСЛЯМОВА

Мої та таткові нотатки про воєнний час з двох століть опинилися поряд — то просто пережитий досвід звичайних людей. Ніколи й подумати не могла, що мені, а тим більше — сину та його ровесникам, молодому поколінню — доведеться відчувати, що таке справжня війна. Але так сталося.

Ми не звикли до війни за ці довгі місяці — це неможливо. Однак вже якимось адаптувалися до життя в умовах воєнного стану, пристосувалися до постійної непоказної напруги психіки й готовності реагувати на тривожні подразники.

Разом з тим ми дивимося фільми, читаємо книги, слухаємо гарну музику, ходимо на прогулянки, п'ємо смачну каву, тішимо один одного кумедними історіями. Бо життя триває і воно потужніше за смерть.

Слава Україні!

Слава Збройним Силам України, які затято боронять нашу землю від ворога і дають нам, мирним людям, можливість почуватися захищеними.

Лютий-жовтень 2022 р.
м. Чернігів

ЗМІСТ

Передмова.....	3
Частина перша. До і Потім.....	4
Лютий.....	6
Березень.....	15
Квітень.....	41
Травень.....	67
Червень.....	71
Липень.....	85
Серпень.....	112
Вересень.....	130
Жовтень.....	137
Частина друга. Війна минулого століття. Чернігівщина.....	139
Післямова.....	157

